

ISSN 1561 – 1264

**ДЕРЖАВНИЙ ЗАКЛАД
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ К. Д. УШИНСЬКОГО»**

**НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ**

Філософія

ВИПУСК 1(40) 2018

Засновник: Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ № 1 (40) 2018

ISSN 1561-1264

Key title: Naukove piznannâ. Metodologiâ ta tehnologiâ

Abbreviated key title: Nauk. piznannâ, Metodol. tehnol.

Variant title: Naukove piznannâ: metodologiâ ta tehnologiâ

*Журнал зареєстрований
26 червня 2010 р.
Міністерством юстиції
України № 17195-5965 Р.*

*Журнал виходить 2 рази на
рік і є фаховим з філософії
згідно переліку наукових
видань України.
Затверджено рішенням
МОН України №241 від
09.03.2016.*

*Підписано до друку та
розповсюдження мережею
інтернет рішенням вченої
ради Південноукраїнського
національного
педагогічного університету
імені К. Д. Ушинського.
Протокол №13 від
27.06.2017 року.*

*Друковані матеріали
виражають позицію
автора, яка не завжди
поділяється редакційною
колегією.*

*Передрук матеріалів
здійснюється за умови
обов'язкового посилання на
“Наукове пізнання:
методологія та
технологія”.
Рукописи не повертаються.*

Редакційна колегія

Борінштейн Євген Русланович, головний редактор, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та соціології (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Цибра Микола Федорович, заступник головного редактора, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Балашенко Інна Валеріївна, відповідальний секретар, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціології (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Балабаєва Зінаїда Василівна, доктор філософських наук, професор кафедри регіональної політики та публічного адміністрування (ОРІДУ НАДУ при Президентові України).

Гансова Емма Августівна, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та соціології (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Добролюбська Юлія Андріївна, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Єршова-Бабенко Ірина Вікторівна, доктор філософських наук, професор кафедри загально-гуманітарних дисциплін (Міжрегіональний гуманітарний інститут).

Златіца Плашійенкова, PhD доктор філософії, філософський факультет (Університет Коменського в Братиславі, Словаччина).

Койчева Тетяна Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент, проректор з наукової роботи (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Мисик Ірина Георгіївна, доктор філософських наук, професор, декан факультету української філології (Державний заклад

«Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

Михальченко Микола Іванович, доктор філософських наук, професор (член-кореспондент НАН України, заслужений діяч науки і техніки України).

Петр Ємелка, PhD доктор філософії (Університет Масарика, Брно, Чеська республіка).

Пунченко Олег Петрович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії та українознавства (Одеська національна академія зв'язку ім. О. С. Попова).

Романенко Михайло Ілліч, доктор філософських наук, професор, ректор (Дніпропетровський інститут післядипломної освіти).

Халапсіс Олексій Владиславович, доктор філософських наук, професор кафедри філософії та політології (Національна металургійна академія України).

Чебикін Олексій Якович, академік НАПН України, доктор психологічних наук, ректор (Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»).

**Вимоги до статей, які подаються до наукового журналу
"НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ: МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ"**

У наукові журнали «Наукове пізнання: методологія та технологія», «Перспективи. Соціально-політичний журнал» приймаються матеріали, що стосуються результатів оригінальних наукових досліджень і розробок з філософії.

Мова – українська, російська, англійська (за вибором).

Кожна стаття супроводжується рецензією доктора наук. Статті авторів, які мають вчений ступінь доктора наук, не рецензуються.

Редакція журналу залишає за собою право скорочення надісланих матеріалів і внесення в них редакційних змін.

Редакція може публікувати статті в порядку обговорення, не поділяючи точки зору авторів. Автори опублікованих статей несуть відповідальність за точність наведених фактів, статистичних даних, власних імен та інших відомостей, а також за зміст матеріалів, що не підлягають відкритій публікації.

Згідно з вимогами МОН України стаття повинна містити актуальність проблеми, аналіз останніх наукових досліджень, мету роботи, виклад основного матеріалу дослідження, висновки та перспективи подальших наукових розробок у цьому напрямку, список використаної літератури.

Тексти статей приймаються по електронній пошті (e-mail: druk.kaffilos@gmail.com) у вигляді вкладеного файлу, виконаного згідно наведених нижче вимог.

Збірники виходять: «Перспективи. Соціально-політичний журнал» - 4 рази на рік, «Наукове пізнання: методологія та технологія» - 2 рази на рік. Термін виходу статті слід уточнювати безпосередньо перед подачею статті до друку.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

- Обсяг статті – від шести сторінок тексту (20 000 знаків), оформленого відповідно до представлених вимог.
- Стаття набирається в редакторі MS Word, формат А4. Поля: верхнє – 20 мм; нижнє – 20 мм; ліве – 20 мм, праве – 20 мм.
- Загальні вимоги до формату тексту: шрифт Times New Roman Cyr, міжрядковий інтервал – одинарний. Вимоги до кожного елементу статті об'єднані в таблицю:

Елемент статті	Технічні вимоги до елемента статті (розмір шрифту, стиль, величина абзацу, вирівнювання, інтервал)
УДК	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по лівому краю
Ініціали та прізвища авторів	12, напівжирний, без абзацу, вирівнювання по центру
Місце роботи	12, курсив, без абзацу, вирівнювання по центру
Назва статті	14, напівжирний, заголовний, без абзацу, вирівнювання по центру
Анотація	12, напівжирний, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Ключові слова	12, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки, курсивом
Текст статті	14, абзац 5 мм, вирівнювання по ширині сторінки
Література, посилання і примітки	12, без абзацу, вирівнювання по ширині сторінки

До статті додаються:

– відсканована рецензія доктора наук та наукового керівника (для аспірантів та пошукачів);

– файл з відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові повністю, науковий ступінь і вчене звання, місце роботи, номери службового та домашнього телефонів, поштова адреса, адреса електронної пошти). Якщо авторів декілька – потрібно вказати, хто з авторів представляє авторський колектив;

– ПІБ автора, назва статті, анотації та ключові слова – трьома мовами (українською, російською, англійською);

– резюме англійською мовою загальним обсягом 4000 знаків.

- **Малюнки і таблиці** набираються шрифтом Times New Roman 9 з одинарним міжрядковим інтервалом. Малюнки, діаграми і таблиці створюються з використанням чорно-білої гами. Використання кольору і заливок не допускається!

- **Формули** слід набирати за допомогою редактора формул Microsoft Equation і нумерувати в круглих дужках (2).

- Стаття повинна містити прізвища авторів, назву статті, анотацію та ключові слова трьома мовами – українською, російською та англійською (розміщуються безпосередньо за назвою статті).

- **Бібліографічні посилання** по тексту проставляються в квадратних дужках: [номер позиції]. Рекомендована кількість літературних джерел не менш 6.

- **При наявності приміток** у кінці статті бібліографія та примітки розміщуються з наскрізною нумерацією у порядку згадування їх у тексті.

Телефон для довідок з 9.00 до 16.00 в робочі дні:

048 – 732-09-52 кафедра філософії та соціології

063-379-29-10 – Атаманюк Зоя Миколаївна

Свої запитання надсилайте за адресою: e-mail: **druk.kaffilos@gmail.com**

З повагою, редакційна колегія наукових журналів

«Наукове пізнання: методологія та технологія», «Перспективи». Соціально-політичний журнал.

Аксьонова Віра Ігорівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри профпедагогіки та соціально-гуманітарних наук Льотної академії національного авіаційного університету.

УДК [002+004+316.42] (476)

СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ СЕНС ГУМАНІСТИЧНИХ ОБРІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ

Актуальність теми освітоцентризму впливає з субстанційних підвалів осмислення поняття «гуманізація соціокультурного простору» та відображення в розвитку тенденцій антропологізму і толерантності, а також оновлення європейського простору освіти у перспективі демократизації громадських ідеалів.

Ключові слова: гуманістичні обрії, *Homo Liber* (людина свободна), європейський простір, освітній простір, соціокультурний простір, освітоцентризм, соціально-гуманітарний світ.

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ СМЫСЛ ГУМАНИСТИЧЕСКИХ ГОРИЗОНТОВ ЕВРОПЕЙСКОГО ПРОСТРАНСТВА: УКРАИНСКИЙ КОНТЕКСТ

Актуальность темы образовательного центризма следует из субстанциональных основ осмысления понятия «гуманизация социокультурного пространства» и отражение в развитии тенденций антропологизма и толерантности, а также обновления европейского пространства образования и перспективы демократизации общественных идеалов.

Ключевые слова: гуманистические горизонты, *Homo Liber* (человек свободный), европейское пространство, образовательное пространство, социокультурное пространство, образовательный центризм, социально-гуманитарный мир.

SOCIAL AND PHILOSOPHICAL HORIZONS OF HUMANISTIC EVOLUTION OF THE EUROPEAN SPACE: UKRAINIAN CONTEXT

The urgency of this topic stems from the substantive foundations of comprehension of the concept of "humanization of the socio-cultural phenomenon" and reflection in the development of its trends - anthropologism and communicative, as well as studying the problems of updating the space of education and its perspectives on the level of implementation of public ideals.

Key words: humanistic horizons, *Homo Liber* (human being free), European space, educational space, socio-cultural space, educational center, social and humanitarian world.

Мета статті: знайти шляхи до єдності різних форм прояву гуманістики соціокультурного явища, зокрема під час трактування термінів «патріотизм» та «парадигма». Досі ще не вичерпану філософами в аспекті поступового засвоювання гуманістики європейської цивілізації, світського і богословського синтезу освіти, виховання, духовності еліти (в процесі відродження гуманістики української культури), її системного та парадигмального перетворення (В. Андрущенко, Є. Борінштейн, Г. Ващенко, В. Кремень, В. О कोरोков, М. Попович та ін.). Наприклад, аналізуючи той період, що достатньо був сталіністами заангажований, наприклад, А. С. Макаренко і В. О. Сухомлинський наголошували про те, що виховні заходи мають гуманізувати як молоду генерацію, так і всі сфери суспільно-культурного життя, включаючи освіту. В цій дуже важливій області зараз ситуація ускладнює пострадянський процес усвідомлення сенсу і глибини євроінтеграції.

Гуманістика соціокультурного простору відобразила тектонічні зсуви громадського кругообігу, навколо синергії комунікативного суспільства (Н. Абашкіна, В. Аксьонова, М. Ярмаченко), виокремивши вільний козацький дух (В. Вернадський, Г. Сковорода, Т. Шевченко), ключовий поворот до екологічної доби, що відобразила парадигма поступальних

суспільних змін (Х. Ортега-і-Гасет, А. Макаренко, В. Сухомлинський). Патріоти раз і назавжди мали намір поступово демократизувати свої дії, як висхідна лінія змін прогресивних.

Імпульс космічної еволюції національного виховання задає громадянську енергію суспільству, що призводить до ускладнення моральних явищ під час отримання божественної благодаті, – підкоряється своєму власному саморегулятору і фінальній меті – досягнення сфери «надбуття», – підсумовує і збирає у своїй завершеності цілісність великої кількості історичних міфологем, навпаки у площині ноогенезу, оскільки є сама дійсність, що рухає гуманізм у європейському суспільстві. Кордоцентризм, починаючи зі студій Г. Сковороди, охоплював гуманістику відносин людини і природи, держави і соціуму, – протистояв фону “антифілософських” настроїв позитивістів-атеїстів, бо саме кордоцентризм захищає самобутність філософії, її «серцеву» відмінність від емпіричної матеріальності науки. Філософія відрізняється від позитивних наук тим, що має своїм предметом не явище, а сутність, оперує не поняттями розсудку, а ідеями розуму, наслідувавши гуманістику рідної традиції кордоцентризму; філософія серця у сучасному культуротворчому процесі націогенезу номінує ідеали свободи і гідності людини, з її трансценденцією властивостей «над-Я» (М. Гоголь, Т. Шевченко та І. Франко).

Уявлення про «філософію серця» також збагатилися доробком нащадків Великого Кобзаря про поступове висвітлення діяльності «великих гетьманів». Дослідження, у дусі кордоцентризму і козакофільства, наприклад, А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського поступово почали втілюватись в українські школи. Патріотично-демократичний напрямок стає фактором творчої зміни закріпаченого суспільства. Під впливом ідейного спадку патріотів почалося критичне дослідження питань соціальної та професійної орієнтації соціокультурної толерантності, взагалі – в аспекті гуманістики українського суспільства (В. Аксьонова, Є. Борінштейн, В. Галузьяк, В. Попков, М. Сметанський, М. Ярмаченко). Тим часом справжнє відродження неможливе без повноцінної духовної присутності тих, хто зробив істотний внесок у вільнодумство, як національну та вселюдську культурну скарбницю, оскільки відтворює гуманістику ноосфери, знаменує стан як мовного єднання духовності автохтонів, так і всіх інших складових соціокультурного простору (В. Вернадський).

Виклад основного матеріалу. Пояснити повноцінно будь-яке явище можна тільки в аспекті його співіснування з іншими суб'єктами духовності, або завдяки субстанційних підвалин ідеалів відповідної гуманістики в історичних ситуаціях. Такий ідеал, попри всі життєві негаразди, демонстрували прихильники «філософії серця», втілюючи онтологічну сутність добра. Г. Сковорода, дослідив цей феномен, описавши «закон серцевої єдності» історичного народу під час втілення явища людиновимірності буття: гуманістика має софійно використовувати спеціальні аналогії у формі сміхової культури, афоризмів, парадоксів для поступової зміни вульгарно-соціологічної парадигми навіть під час суцільного малоросійщення (нескінченої) України. «Свобода сумління» як цивілізаційно-гуманістична цінність не була випадковим явищем, є протидією традиційно-деспотичним і утопічно-казарменим суспільствам, які часто-густо мімікують у формі дуже близької до стереотипів горезвісного національного соціалізму-нацизму. З позицій постнекласичного підходу до сутності свободи ми розуміємо логіку світової зміни освітнього процесу; інтелектуалізм духовних цінностей гуманізму (доброзичливості, відважності, милосердя, мудрості, товариськості, солідарності тощо); свобода допомагає зняти загрози зникнення історичної нації у небуття, щоб визначити проблему надії та смерті, надії та софійності, за якими соціальні інститути гуманізують світоглядні орієнтири, і, – їх синтез вірування в «серцевої єдності» можна назавжди розглядати як моральні цінності «сім'ї великій, вільній, новій» (Т. Г. Шевченко) – післямова історичного космогенезу - співпричетного до історичності еліти і одночасно сенсовості метафізичного виміру (Заповітів Ісуса Христа), обґрунтовуючи статус духовної еліти в позитивному механізмі вищої духовної еволюції (В. І. Вернадський). Елітний носій ноосфери рухається шляхом універсалізації зв'язків природної уніфікації національних і мовних бар'єрів, тоді освітній бік поступу історичної еліти стає певним засобом захисту від

усіх глобальних негараздів сучасної «масової людини».

Не є догмою спадок українських філософів і педагогів киево-руської чи доби Нового часу, зокрема Т. Шевченка, А. Макаренка, В. Сухомлинського, і створення мовного коду відображення дійсності. Патріотизм надії «заломлений» через опанування особистістю духом мови; її дискурс визначає мовну компетентність. А. С. Макаренко і В. О. Сухомлинський, зокрема розуміли інтегративну «людино-вимірність» «життя в колективі» як козакофілі, екзистенціалісти, гуманісти, щоб у нас було більше учнів - майстрів, що підпорядковуються певним духовним установкам власного народу, де підтверджують конвенціональний, загальноприйнятий (лицарський) стиль життєвих українських правил пошуку свободи.

Відповіді саме на ці питання визначають увесь проблемний характер метафізичного пізнання – від Аристотеля до Фоми Аквіната, Петра Могилы, Г. Сковороди, М. Пирогова, К. Ушинського, впритул до А. Макаренка чи Г. Ващенко.

Деякі дослідники, наприклад, дуалістично підходять до втілення принципу гуманізму, відкинемо суто негативне ставлення, наприклад, Григорія Ващенко, що (і нині його однодумці) уособлював радикалізм діаспори, негативного відношення до творчості будь-якого радянського педагога-новатора, навіть українського реформатора освітньої парадигми А. С. Макаренка, оскільки вільне пізнання Слова у творчості харизматичних осіб, є захистом шляхетної свідомості українського етносу, яку він (суб'єкт) використовує для впливу на орієнтації всієї молоді у процесі створення української політичної нації. До речі, навіть окремі, зараз шановані теоретики національного виховання іноді легковажно називають видатного педагога радянського періоду «яничаром» на службі більшовицької влади.

З приводу окремих педагогічних ідей А. Макаренка (але яких конкретно? – Авт.) треба вести полеміку. В той же час не можна замовчувати з чим конкретно той полемізує. Дотепер відомо про те, що Г. Ващенко (у 1955р. у журналі «Визвольний шлях») узагальнив своє негативне ставлення до радянського досвіду. Еклектично поєднав одиначне, загальне та особливе, хоча абстрактної істини не може бути, що спостерігається за його дуалістикою в методології. Антон Макаренко пройшов важкий шлях від творчого осмислення спадку античної (середньовічної) доби – потім до розуміння філософом життя П. Могилы, Г. Сковороди до Я.-А. Коменського, М. Пирогова, К. Ушинського, створив колективістську модель гуманістики у дусі чеснот М. Гоголя, Т. Шевченка, – дуже допомогла йому у надзвичайно складних умовах (сталінського режимного характеру), оскільки в його моделі козакофіліство є ключове для втілення гуманістики у простір освіти. Він прагнув виховати повноцінних європейських громадян (ввічливість, сполучення людиновимірності виховання з високою продуктивною працею та самоврядуванням козацького за суттю юнацького колективу), чим засвідчує про гуманістичний зміст боротьби за еволюцію соціокультурного світу.

Цивілізовані патріоти поважали А. С. Макаренка за цілісну гуманістичну модель виховання, за її зв'язок з народною педагогікою, але він пов'язував її також з новизною (традиційних) ідеалів українців у дусі козакофіліства. Чомусь про це не згадується у автора статті ні прямо ні опосередковано (Г. Ващенко). [6, С. 3] «Педагогічна поема» Антона Макаренка містить у собі потужний гуманістичний потенціал і має особливе значення для таких періодів, коли процеси суспільно-економічних деформацій безпосередньо погіршують становище дітей, загрожують молодому поколінню безробіттям, безпритульністю та іншими «соціальними лихами». Відновлювати в європейському контексті моральні риси дружельності, побратимства, працьовитості, життєрадісності, щиросердності та інші вдалося через три складові душі – розум, почуття, волю – закликав А. Макаренко при вихованні шанобливого, справедливого ставлення до інших народів, ... використання гуманістичного потенціалу народних пісень, української історії, творчості видатних діячів «вітчизняної культури».

Ось чому, спадок Г. Сковороди чи Т. Шевченка, або А. Макаренка і В. Сухомлинського майже нагадує становище легендарного Деміурга, оскільки також прийшлося творити Добро з

первинного хаосу, за сутністю самої метафізики європейського «тріумфу націй», взагалі сконструйованих в результаті суто соціокультурного самовизначення європейського духу свободи, тобто демократичного патріотизму.

Філософія соціокультурного простору відтворює онтологему «гуманістичних обривів» (в монографії досліджує Віра Аксьонова, науковий консультант професор, доктор філософських наук Євген Борінштейн) з'ясовує в єдності проблеми цивілізаційні й чисто шкільні (педагогічний експеримент, оновлення матеріальної бази...), оскільки середня і вища школа часто потерпають від багатьох випадково-деструкційних політичних процесів, - пов'язані як з духом бюрократичної недбалості, войовничим націо- та соціоцентризмом, так і націоналізмом, регіоналізмом чи «кволим» лібералізмом, часто-густо проявом волонтаристських новацій, або скороминущих, змінюючих «косметичних» обставин. Але за проблематикою втілення української ідеї є невдале її окреслення, лише створює додаткові інформаційні труднощі. Це відображує рівень гуманістичних обривів та їх громадського поширення у рамках сучасного філософсько-освітнього дискурсу. Тільки у діалозі патріотичної громадськості регіонів з владою Києва можливі зрушення і в центрі, і в регіонах; в співпраці філософів і педагогів, керівників бізнесу, шкіл вищих і професійно-спеціальних шкіл.

Підтвердженням цьому є статистичні коливання соціокультурної динаміки і, нарешті, історична й регіональна відносність критеріїв розмежування між гуманістикою освіти і реальним виходом за її межі. З'ясування природи людської особистості взагалі немислиме без цивілізованого освітнього простору; різні форми гуманістики тільки підтверджують свій вплив на родинні, професійні, релігійні, національні та інші аспекти історичної дійсності.

Соціокультурний простір України пронизаний релігійно-ціннісним тлумаченням культового дійства захисників національних ідеалів, теж демонструє життєдайність таких наставників, які вдало виховували у своїх вихованців дух свободи сумління. Саме на межі тисячоліть відбувається вільне світорозуміння підходів до спадку корифеїв, до культу керівної особи, до подолання духу кріпацтва народних мас, до критики варварських проявів (атавістичної) людини, яка поступово занепадає, хоча і кволо відмовляючись від утопічних ілюзій марксистсько-ленінського (войовничого) матеріалізму.

У цьому контексті цілком природним є звернення до розгляду метафізики українського націотворення, актуальність моделювання якої деякий час свідомо затінювалась або зараз іноді є її висвітлювання лише у символіці негативного плану. Моделювання історичних українських дій корифеїв заторкує носіїв ідеї цивілізованого націогенезу, субстанціонального вчення про трансцендентне осягнення освітньої ролі Святого Духа і національного духу; часто це також християнський догмат про безсмертя душі, безкорисливого відношення до життя тощо, що взаємообумовлює розуміння світоглядних основ теологічного і національного питання, співпраці з прихильниками світської ідентичності.

Традиційно в історії філософії дух боротьби за свободу вільніше охоплює освітньо-виховний комплекс, оскільки пасіонарії (носії громадського відношення до Батьківщини) об'єднуються навколо нього як (безкорисливі) пошукачі істини. Пасіонарні філософи Сходу, так і Заходу, діють наочно і в текстовій формі, чому і присвячують всю соціокультурну динаміку, і весь правозахисний світовий досвід. Зміни діяльності в штучному світі є необхідною умовою розвитку, бо в освіті діють і закони діалектики, і метафізики як „першої природи”. Штучна ж сфера самоосвіти, де безпосередньо і живе наставник, номінує дух суверен-людини, створюючи відносно самостійне виховне коло буття, що визначається станом і рівнем освіти у рівноправних відносинах власного колективу і особистості. Досвід показує те, що вимога, навіть висловлена у формі затверджувальній, не допускає будь-яких заперечень, потрібна лише на перших порах у кожному колективі, щоб можна було дисциплінувати розхитаний (злудіями, босяками) знервований колектив. Він не може функціонувати без такого «відповідального тону вимог окремого організатора самоуправління». Погляд В. О. Сухомлинського на козакофільський підхід до гуманістики колективу продовжив творчий пошук А. С. Макаренка; він був сполучений з духом європейської ходи виховання дитини у

колективі за принципами «філософії серця». Наставник має бути ласкавий, людяний до кожного «серця», – вказували «батьки нації», має бути тонка «підготовка кожної особистості» і до життя в колективі, що має бути «рідним середовищем».

Гуманістика, де особистість є видом повноцінного представлення сутності, це та «наскрізна ідея», яка пронизує всі аспекти соціокультурних змін буття, бо не продуктивно вивчати статус громадський людини поза рідної її мови. Мовна сила особистості вміщує в себе (трансцендентність) і психічний, соціальний і етичний та інші аспекти структури індивіда. Мовленнєва компетентність особистості - це знання основних законів функціонування соціокультурного простору і здатність до використання в ньому знань, зокрема необхідних для вирішення професійних завдань.

Висновки У багатьох випадках «якість навчання» не завжди відповідає національним та міжнародним стандартам. Соціокультурний простір в суверенній Україні охоплює державну і приватну освіту; освітні послуги неоднорідно надаються різними закладами, що належать до рівновеликої системи офіційного навчання (дошкільна освіта, загальна середня освіта, професійно-технічна освіта, вища освіта) та за всіма галузями, у тому числі заочно, а також освітні передачі по радіо і телебаченню. Бо порядок в сучасному світі обумовлений тим, як діє громадянин-«кваліфікований співробітник», наскільки творчо використовує знання із набутої професії, відповідно до рівня свого соціального розряду (категорії). Підготовка фахівців вищої кваліфікації має здійснюватись з урахуванням перспективних потреб окремих регіонів, в цілому економіки країни, та за пошуком оптимізації «ідеальних типів», демократичної особистості тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абашкіна Н. Чи актуальна сьогодні педагогіка А.С.Макаренка? / Н.Абашкіна // Неперервна професійна освіта: теорія і практика. – 2003. - №1. – С. 217-224.
2. Аксьонова В. І. Видатний український педагог і Дон Кіхот Запорозький – Антон Макаренко/Віра Аксьонова//Проблеми емпіричних досліджень у психології. Наук. ред. В. Г. Кремень. – К.: Гнозис, 2017. – Вип. 14. – С. 260-267
3. Аксьонова В. І. Синергетична парадигма управління соціальними процесами в умовах глобалізації в контексті філософії науки / В. І. Аксьонова Навчально-методичний посібник / Укладачі: Аксьонова В. І. та ін. – Кіровоград: Державна льотна академія України, 2011. – 36 с.
4. Борінштейн Є. Р. Соціокультурна толерантність у сучасному українському суспільстві/ Є.Р. Борінштейн// Глобальні проблеми сучасності у контексті історико - філософського знання.- Одеса: ДЗ "ПНПУ імені К.Д. Ушинського", 2016. - С. 13-27.
5. Ващенко Г. Хвороби в галузі національної пам'яті / Григорій Ващенко // Освіта.-2003.- 1-8 січня.-С. 3.
6. Вернадський В. И. Украинский вопрос и русское общество / Владимир Вернадський // Родина.-1990.-№1. - С. 90-95.
7. Макаренко А. С. О воспитании. / А. С. Макаренко – М:Политиздат, 1990.-258 с.
8. Проблема виховання особистості у колективі у теоретичній спадщині А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського / М. Сметанський, В. Галузьяк // Рідна школа. – 2002. - №8-9. – С. 16-18
9. Развитие идей А. С. Макаренко... / Введ. В. А. Сухомлинского. – М.: Педагогика, 1982. – 319 с.
10. Сковорода Г. С. Вірші. Пісні. Байки.Трактати. Листи. Прозові переклади/Г. С. Сковорода.-К.: Наукова думка, 1983. – 542 с.
11. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко; передм. О. Т. Гончара; прим. Л. Ф. Кодацького. - Київ: Дніпро, 1989. - 540 с.
12. Ярмаченко М. Д. Від Я. А. Коменського до А. С. Макаренка і В. О. Сухомлинського / М. Д. Ярмаченко // Педагогіка і психологія. – 2000. - №4. – С. 5-13.

Атаманюк Зоя Миколаївна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 123.1+001.+13/14

ГРАНІ ЛЮДСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИХ РЕФЛЕКСІЯХ

В статті розглядається свобода, яка виступає однією з універсальних характеристик людського буття, проявом його цілісності і висловлює здатність людини опанувати умовами свого існування, долати залежності від зовнішніх сил соціального і природного характеру, самостійно здійснювати вибір своїх дій і відповідати за їх наслідки. Досліджується духовність, яку можна визначити як духовне життя людини, її суб'єктивно-ідеальний світ. Мета даної статті полягає в аналізі соціально-філософських аспектів духовності особистості через призму свободи.

Ключові слова: свобода, духовність, духовна свобода особистості, духовні цінності.

ГРАНИ ЧЕЛОВЕЧЕСКОЙ ДУХОВНОСТИ В СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОЙ РЕФЛЕКСИИ

В статье рассматривается свобода, выступающая одной из универсальных характеристик человеческого бытия, проявлением его целостности и выражает способность человека овладеть условиями своего существования, преодолевать зависимости от внешних сил социального и природного характера, самостоятельно осуществлять выбор своих действий и отвечать за их последствия. Исследуется духовность, которую можно определить как духовную жизнь человека, его субъективно-идеальный мир. Цель данной статьи состоит в анализе социально-философских аспектов духовности личности через призму свободы.

Ключевые слова: свобода, духовность, духовная свобода личности, духовные ценности.

THE FRONTIERS OF HUMAN SPIRITUALITY IN SOCIAL-PHILOSOPHICAL REFLECTION

The article deals with freedom, which is one of the universal characteristics of human being, a manifestation of its integrity and expresses a person's ability to master the conditions of his existence, overcome dependencies on external forces of a social and natural nature, independently carry out the choice of his actions and be responsible for their consequences. Spirituality is explored, which can be defined as the spiritual life of a person, his subjectively ideal world. The purpose of this article is to analyze the socio-philosophical aspects of a person's spirituality through the prism of freedom.

Key words: freedom, spirituality, spiritual freedom of the individual, spiritual values.

Постановка проблеми. Розвиток сучасної цивілізації пов'язаний з її глибокої трансформацією, з фундаментальним вибором, з актуалізацією особистісного начала, з підвищенням значення активної діяльності людини, а значить, з ростом її волі і відповідальності. Свобода, згідно з філософським словником, – є здатністю людини до активної діяльності відповідно до своїх намірів, бажань, інтересів, в ході якої вона досягає мети [9, с.569]. Виходячи з цього, свобода виступає умовою і передумовою відповідальності. Особистість відповідальна в міру свободи вибору. Свобода обмежена відповідальністю людини за свій вибір: своєю дією людина стверджує своє уявлення про ідеал, вибирає себе, самовизначається в своєму прагненні виконати свій обов'язок. На ранніх стадіях розвитку людства, свобода корелювала з безпосереднім успіхом, користю, тобто орієнтувала на

найближче і очевидне кожному індивіду майбутнє; пізніше вона набуває вигляду цінностей, що орієнтують на віддалене і багаторазово опосередкований майбутнє і пов'язується з відповідальністю людини за долю цивілізації. У метафізичному сенсі відповідальність означає усвідомлення своєї причетності до буття. Людина несе повну відповідальність за світ, в який вона «закинена» і «включена». «... Коли я з'явився в бутті, я один несу на собі весь вантаж світу, і ніхто не може мені його полегшити» [8]. Відповідальність охоплює вимоги до людини самій оцінювати свої дії і відповідним чином їх виправляти. Людина захищає свою екзистенцію від надактивних і репресивних процедур по відношенню до світу за допомогою відповідних дій. Міра свободи засвідчується мірою її відповідальності. Особистість відповідальна за те, що об'єктивно могла і суб'єктивно повинна була зробити. У моральній поведінці людина відповідальна перед собою, а перед іншими – в тій мірі, в якій вона визнає їх «своїми-іншими», тобто частиною своєї суверенності, де інших вона приймає як продовження самої себе або через яких вона виявляється представленою. Відповідно, людина відповідальна за саму себе (за збереження своєї внутрішньої свободи, своєї гідності, своєї людяності) і за інших в тій мірі, в якій вона визнає їх «своїми-іншими». Людина відповідає за тих, кого приручили і в цій відповідальності проявляється її здатність бути не «одновимірною» істотою, а цілісною людиною.

Чим більше у людини ступенів свободи, тим важче знайти її точку рівноваги. Ця рівновага допомагають її знайти ціннісні орієнтації. Загалом, проблема духовних цінностей буде розглядатися нами в подальшому, але їхній зв'язок очевидний. Цінності – це найважливіший глибинний стабільний пласт свідомості; тут через вибір абсолютів і святинь реалізується людська свобода. Свобода передбачає наявність аксіологічних підстав вибору, досить розвинених і усвідомлених ціннісних орієнтирів; виступає результатом «роздільної здатності» свідомості встановлювати міру і критерії дій. Досвід свободи можливий за умови спрямованості людини на ідеальні цінності, наближається за допомогою здійснення реальних цінностей. Духовні цінності особистості складають основу її світосприйняття і світорозуміння, від них залежить уміння визначати власні життєві пріоритети. Тому розвиток духовного світу людини в значній мірі обумовлює формування і реалізацію її повсякденної та професійної діяльності. Негативним явищем сучасності стало нерозуміння молоддю духовної сфери людського буття й її окремих складових. Спостерігається повна або часткова відсутність внутрішніх орієнтирів, що є наслідком недостатнього духовного розвитку.

Утвердження певних духовних цінностей відбувається у відповідному соціально-політичному, соціально-економічному, соціально-культурному контексті. Водночас саме цінності є визначальною складовою духовного життя особистості, соціальних спільнот і суспільства загалом.

Досліджуючи уявлення про систему ціннісних орієнтацій, важливо враховувати положення, за яким система цінностей є виміром, що характеризує рівень соціального значення певних об'єктів і реалій життєдіяльності людини. Особливість дослідження цього процесу полягає в тому, що цей вимір має не лише суб'єктивний, а й об'єктивний характер.

Духовні цінності особистості розглядаємо як цілісне утворення, яке складається з цілої низки духовних почуттів, прагнень, потреб. Одні з них можуть займати лідируючі позиції в цьому процесі, інші – відіграють другорядну роль у контексті духовної спрямованості особистості. Формуючись у певних соціальних умовах, духовні цінності втілюють у собі високі суспільні інтереси, активізують соціальну діяльність, стимулюють індивіда до суспільно-корисних справ, слугують свідомому вибору місця в ньому.

Аналізуючи духовно-моральні інтереси підростаючого покоління у контексті проблеми духовності людини, О. М. Дідус вказує: «Як прояв духовного життя суспільства мораль відображає суспільну свідомість та суспільну волю людей, носить історичний характер. Зі зміною суспільно-економічних умов життя у людей змінюються погляди і поняття, тобто їхня суспільна свідомість. Водночас не слід забувати про загальнолюдські моральні цінності, які індиферентні щодо соціально-економічних перетворень. Дієвість морального виховання

проявляється в тому, що все необхідне і справедливе для суспільства стало особистісно необхідним, тобто основою поведінки конкретної людини» [6, с.53].

У здатності здійснювати свободу виражається духовність людини, яка складає основу її індивідуальної цілісності. Людина як духовна істота відрізняється від інших живих істот своїм вільним існуванням і внутрішньої здатністю дивитися на все як би з боку, оцінювати все опосередкованим чином і володіти своїми спонуканнями. Духовна свобода особистості в різній мірі завжди присутня в різних культурних сферах, проникаючи в політику (у вигляді політичної волі), в мистецтво (в формі художньої творчості), в мораль (як свобода вибору і підстава морального вдосконалення особистості). Специфіка феномену свободи полягає в тому, що вона стає справжньою реальністю тільки в ціннісній системі взаємопов'язаних категорій

Проблеми духовного вдосконалення особистості повсякчас привертала увагу вітчизняних і зарубіжних науковців. Феномен духовного розвитку особистості вивчали А. Адлер, В. Арутюнов, С. Гроф, О. Олексюк, Г. Райх, О. Семашко, В. Сівков, В. С. Барулін, А. Ярошенко та ін. Дослідження психологічних аспектів духовності здійснювали М. Боришевський, Е. Помиткін, М. Савчин, Ж. Юзвак. Особливості формування духовних цінностей сучасної молоді відображені в працях І. Беха, В. Бондаревської, Є. Борінштейна, І. Зязюна, Г. Шевченко. Однак в філософських дослідженнях сучасності недостатньо уваги приділяється осмисленню соціально-філософських механізмів формування духовної свободи особистості. Тому **мета** даної статті полягає в аналізі соціально-філософських аспектів духовності особистості через призму свободи.

Виклад основного матеріалу. Людина володіє багатьма різними якостями. Вона, насамперед, духовна істота, але їй властиво все те, що й іншим природним істотам: потреба у їжі, відтворенні собі подібних, інстинкти, певні почуття і т.д. і т.п. Людина також живе в системі суспільних зв'язків і відносин. Вона є істотою діяльною і діяльність розгортається в межах матеріального та духовного світу. Духовність людини не відділена, не відгороджена від інших її якостей. Так, фрейдизм показав, який великий вплив на все духовне життя людини має лібідозна енергія, як вона, сублимуючись, виступає у вигляді багатьох духовних якостей, прагнень людини, як порушення законів цієї сублимації приводить до серйозних дефектів всієї духовної сфери людини – неврозів, психозів і т.і. Аналіз суспільних зв'язків людини розкриває багато важелів, які спонукають людину засвоювати духовні досягнення культури, постійно підтримувати високий статус цієї асиміляції. Звернення до діяльності людини розкриває процеси формування цілепокладання людської діяльності, багато аспектів становлення та розвитку понятійно-категоріального фонду. Можна сказати, що всі грані людського буття, життєдіяльність людини так чи інакше, обов'язково діють на духовний світ людини, преломлюються в ній.

Людина, яка розглядається у зв'язку з соціумом, можна аналізувати під різними кутами зору, саме людина пов'язана з іншими людьми системою відносин, вона – діяльна матеріально-предметна істота, носій певної культури. Кожна з цих граней її буття і може бути взята за основу при аналізі людини. Враховуючи таку багатозначність, необхідно виділити якусь основну якість людини, те, що в першу чергу робить її людиною. На наш погляд, такою фундаментально-важливою якістю людини є її духовність. Вона є основою людини, вона пояснює природу людського буття, її визначаючи роль стосовно соціуму, саме в духовності методологічний ключ до розуміння людини як єдності загально-родового та індивідуально-інтимного. Звернення до аналізу духовності допоможе зрозуміти її значення в житті людини.

Можна виділити деякі основні аспекти духовності:

1) Всеохоплюючий характер духовності. Вона включає в себе раціональні та емоційно-афективні сторони, когнітивні та ціннісно-мотиваційні моменти, орієнтовані на зовнішні та внутрішні установки.

2) Духовність людини існує як ідеальність. Ідеальність в цілому характеризується тим, що зміст будь-яких явищ світу, суспільства інтеріоризується в чистому вигляді, звільнена

від матеріально-предметних, просторово-часових характеристик свого буття. Людська духовність і є ідеальний світ, коли людина оперує ідеальними формами.

3) Духовність є суб'єктивним світом людини. Вона існує як внутрішнє, інтимне життя людини, вона розгортається в її ідеальному просторі і часі, виступає як особливість Я кожної конкретної людини.

4) Духовність як міра розвитку людини. Часто під духовністю розуміють міру розвитку в людині морально-етичних якостей, принципів, ступінь засвоєння досягнень духовної культури людства [1, с.112-113].

Що ж стосується загальних рис духовності, то це людський дух у всьому багатстві та взаємозв'язку її проявів, виражених в вербальних та ідеальних невербальних формах, виступаюча як суб'єктивна внутрішня реальність людини. Духовність можна означити як духовне життя людини, її суб'єктивно-ідеальний світ.

Отже, В. С. Барулін виділяє наступні грані людської духовності. Перша грань розкриває екзистенційний сенс духовності. Тут мова йде про те, що в духовності людина фіксує власне людське Я, усвідомлює, ідентифікує власне людське буття. Інша грань розкриває індивідуальну неповторність, унікальність людини. Саме в духовності втілюються, живуть, проявляються найбільш глибокі людські імпульси, прагнення людини. Третя грань розкриває релятивний сенс духовності. Мова йде про те, що в духовності людина виступає як суб'єкт відносин. Причому ці відносини проявляються двояко: зовні, до всього зовнішнього світу і всередину – як відношення до себе, власного Я. Четверта грань розкриває асиміляційно-аккумулятивний сенс духовності. Тут мова йде про засвоєння, інтеріоризацію людиною великого багатства світу культури, про перетворення багатства на внутрішній зміст людини [1, с.114-115].

Звичайно ми розкрили не всі грані духовності. Людину ми розглядаємо і з позиції свого Я, своєї індивідуальності, своєї всезагальності, своїх відносин. Як відомо, визначень духовності велика кількість [4, с.5]. І кожне з них розкриває її сутність з певної позиції. Більшість визначень зводяться до того, що власне духовність є квінтесенцією людини. Духовність – це не якась риса людини, не якась властивість, не доповнення до людини. Це дещо інше. Духовність людини є те, що виділяє її із всього світу універсуму. «Духовність є інтегративна якість, яка відноситься до сфери сенсожиттєвих цінностей, яка визначає зміст, якість і направленість людського буття та «образ людини» у кожному індивіді» [1, с. 117].

На наш погляд, саме духовність людини найбільш повно виражає і характеризує людську сутність взагалі. Сутність людини насамперед в її духовності.

Духовна екзистенційна суть людини фрагментована, індивідуалізована, матеріально, раціонально орієнтована на експлуатацію особистості. Вона позбавлена наповненості, сенсу, обмежена формою – знаком грошей і влади – тотальним, бездушним інструментом поглинання душ. Формально все ще визнаючи духовну культуру умовою розвитку і вдосконалення людини, фокус у теперішній час переноситься з цілісного, сакрального знання, яке вдосконалює духовну природу особистості, на цивілізаційне, яке формує ненаситний культ споживача масових благ. Не людина з її духовним потенціалом, «близькими зв'язками» стає об'єктом впливу цивілізаційного знання, а маса, яка нескінченно споживає, жадібна, роз'єднана, яка втратила свій справжній вигляд. Можна сказати, сама маса формується під впливом нового порядку. Отже, змінюються і перспективи розвитку суспільства: цінність общинного світу стає недоступною розумінню тоталітарному споживчому свідомості, мислячій категоріями споживацтва. В рамках нового масового порядку ілюзія про споживчий рай стає тією метою, до якої направляє людський потенціал дискурс влади і людина охоче відгукується на заклик. Незалежність і самодостатність індивідуума, свобода вибору духовного розвитку і дій, свобода волі, здатність до дії у відповідності з своїми принципами, перевагами, переконаннями, цінностями і свідомий контроль за вибором дій, підпорядковані нормам моралі та права, свідчать про його автономне існування. Автономія індивіда визначається як його внутрішнім світоглядом, психологічними якостями, вимогами

практичного розуму, духовною культурою, так і соціальними умовами, у яких він формується. Для суб'єкту автономії важливою умовою є взаємозв'язок його певних форм поведінки і діяльності, мотивом яких є світоглядні установки і відображення його волі, з оточуючим його соціальним середовищем.

Духовність як екзистенціальний пласт людини також полягає, на думку В. С. Баруліна, в тому, що людина через свою духовність і в її формах усвідомлює, сприймає, відчуває саму себе. Інакше кажучи, духовність – це особливий, нікому більш не властивий спосіб ідентифікації людиною самої себе, своєрідна її само ідентифікація [1, с.117-118].

Ця роль духовності відбивається і в певних зовнішніх оцінках людського буття. Так, людина живе, поки в ній живе душа, поки у неї є свідомість, розум. Втрата свідомості, осудності – це і втрата людського буття, точно так же, як повернення свідомості, прихід «в себе» – це своєрідне повернення в людське буття. Принципове значення духовності для людського буття відображено і в філософській рефлексії. Відомедекартівське *cogito ergo sum*, мислю – отже, існую – відображає цей екзистенційний пласт свідомості. В даному випадку мислення є не просто показником людського пізнання, визначеного раціонального процесу, воно свідчить про саме існування людини, виступає критерієм даного існування.

Отже, можна виділити духовність як екзистенцію, як існування самого духу людини, як екзистенцію всього людського буття. Людина живе, діє, перетворює світ, спираючись на духовність як форму самоідентифікації. Здається, екзистенціалісти мали рацію, коли коріння людського існування шукали в області духовності. Правда, ці корені вони вбачали в межових ситуаціях людського буття, в «бутті між», це їхнєпереконання виправдовувалася тим, що саме в цих ситуаціях вони рельєфніше охоплювали, фіксували деякі глибини духовного світу людини, з'ясовували фундаментальне значення цих глибин для самого буття людини.

Якщо духовність як фактор самоідентифікації людини оцінити в площині взаємозв'язків людини і соціуму, то можна констатувати, що людина виступає тут насамперед як духовна істота, як суб'єкт духовного буття, а вже потім як робітник чи вчений, представник етносу або класу, країни, покоління, культури і т.д. Її різноманітні відносини з соціумом виростають з її духовності, потім заломлюючись, опосередковуючи в безлічі конкретних соціальних модифікацій.

Людина є відкритою для можливостей, вона визначає свою дійсність сама. У сфері свободи більш широко, ніж в інших духовних сферах, виражається сутнісна основа людини, її якісна визначеність і багатозначність форм проявів. Людина як вільна істота завжди зорієнтований на майбутнє, на рішення екзистенціальних проблем, на розширення горизонту свого існування, на вічне заперечення і перетворення всього усталеного і стійкого, на нескінченний пошук нових форм життя, що дає йому можливість тотального буття в світі. «Рішучий самоцінний вчинок належить тільки цілісної, спрямованої в майбутнє особистості: в ньому вона виражає себе і відкривається новому досвіду» [7, с.497].

Висновки. Свобода людини робить її відносини зі світом і з самим собою виключно складними, рухливими і мінливими. Свободою констатується самоцінність і універсальність форм людського життя, зняття пут відчуження буття, в якому існування людини набуває функціонального і речового характеру і переживається через відчуття своєї принципової заміненості в цьому світі. Зняття відчуження можливо лише в процесі подолання відчуження, підтвердження своєї свободи. В сучасних умовах багатовимірного соціального буття свобода стає здатністю людини співставляти свої самостійні дії з дією різних культурних, технологічних форм, контролювати відчужені від неї громадські структури. Домінуючою в даний час стає не ідея досягнення свободи, а переживання її і вміння користуватися нею. Вільна діяльність людини повинна бути в руслі прогресивних тенденцій суспільного розвитку. «Вільні» дії людини в світі, що породили глобальні проблеми, змусили змінити саму картину світу, в якій подібні дії перестають оцінюватися як щось самоцінне, і переважне значення набуває відповідальність.

Таким чином, свобода виступає однією з універсальних характеристик людського буття,

проявом його цілісності і висловлює здатність людини опанувати умовами свого існування, долати залежності від зовнішніх сил соціального і природного характеру, самостійно здійснювати вибір своїх дій і відповідати за їх наслідки.

Духовність можна визначити як духовне життя людини, її суб'єктивно-ідеальний світ.

Духовна свобода особистості в різній мірі завжди присутня в різних культурних сферах, проникаючи в політику (у вигляді політичної волі), в мистецтво (в формі художньої творчості), в мораль (як свобода вибору і підстава морального вдосконалення особистості). Специфіка феномену свободи полягає в тому, що вона стає справжньою реальністю тільки в ціннісній системі взаємопов'язаних категорій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барулин В. С. Основы социально-философской антропологии / В. С. Барулин. – М.: ИКЦ «Академкнига», 2002. – 455 с.
2. Бех І. Д. Ціннісна система у розвитку особистості / І. Д. Бех // Вісник Полтавського державного педагогічного інституту ім. В. Г. Короленка: Зб. наук. праць. – Випуск 1 (5). – Полтава, 1999. – С. 13-20.
3. Бердяев Н. А. Самопознание. (Опыт философской автобиографии) / Н. А. Бердяев. – М.: Книга, 1991. – 446 с.
4. Буева Л. П. Человек, культура, образование в кризисном социуме /Л.П.Буева// Философия образования. – М.: ИНИМ РАО, 2010. – 233 с.
5. Возняк С. М. Духовні цінності українського народу / С. М. Возняк. – К. ; Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 293 с.
6. Дідус О. М. Духовно-моральні інтереси підростаючого покоління у контексті проблеми духовності людини / О. М. Дідус // Духовність України. Зб.наук. праць. – ЖДЛУ, 2001. – вип.3. – С.52-54.
7. Мунье Э. Персонализм// Манифест персонализма /Э. Мунье.–М.: Республика,1999. – 559 с.
8. Сартр Ж.П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии: Пер. с фр. – М.: Республика, 2004. – 639 с.
9. Философский энциклопедический словарь / ред.С. С. Аверинцев. – Москва: Советская энциклопедия, 1989. – 815 с.

Бабаєва Баяз Аллаверді-Кізі - – аспірант кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 1.316.3.

МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена аналізу ментальності як соціокультурного фактора, що визначає національні особливості розвитку суспільства. Визначено, що в понятті ментальності відображається духовний (соціокультурний) стан масової ціннісної свідомості населення, яке складається в результаті досить стійкого впливу різних факторів (суспільно-політичних, економічних, релігійних та інш.) і проявляється в різних видах діяльності. Обґрунтовано, що ціннісні зрушення в структурі національної ментальності є фактором впливу на масову свідомість та зміни ціннісні-нормативної системи українського суспільства.

Ключові слова: ментальність, національний менталітет, цінності, фактор розвитку суспільства

МЕНТАЛЬНОСТЬ КАК ФАКТОР СОЦИОКУЛЬТУРНОГО РАЗВИТИЯ ОБЩЕСТВА

Статья посвящена анализу ментальности как социокультурного фактора, определяющего национальные особенности развития общества. Определено, что в понятии ментальности отображается духовное (социокультурное) состояние массового ценностного сознания населения, которое складывается в результате довольно устойчивого влияния различных факторов (общественно-политических, экономических, религиозных и др.) и проявляется в различных видах деятельности. Обосновано, что ценностные сдвиги в структуре национальной ментальности являются фактором влияния на массовое сознание и изменения ценностно-нормативной системы украинского общества.

Ключевые слова: ментальность, национальный менталитет, ценности, фактор развития общества

MENTALITY AS A FACTOR OF SOCIO-CULTURAL DEVELOPMENT OF THE SOCIETY

The article is devoted to the analysis of mentality as a socio-cultural factor that determines the national peculiarities of the development of society. It is determined that the concept of mentality reflects the spiritual (socio-cultural) state of mass value consciousness of the population, which is formed as a result of the rather stable influence of various factors (socio-political, economic, religious, etc.) and manifested in various activities. It was substantiated that value changes in the structure of national mentality are a factor in influencing mass consciousness and changing the value-normative system of Ukrainian society.

Key words: mentality, national mentality, values, factor of development of society

За десятиліття в українському суспільстві відбулися глибокі зміни в усіх суспільних сферах, у взаєминах людей, ціннісних орієнтаціях, ментальності. Суть соціальних змін, що відбуваються, визначається не тільки перетвореннями в економіці, політиці, ціннісно-нормативної системи, але і обумовлені змінами в ціннісній свідомості та ментальності, з якими пов'язані соціальні уявлення, цінності, установки, стереотипи і архетипи громадян. Людина завжди була і залишається головною ланкою суспільних процесів, і від її поглядів, оцінок, думок, настроїв залежить характер соціальних перетворень, їх успіх або провал. Тому без знання особливості ціннісної ментальності, менталітетних уявлень і цінностей життя країни в цілому і різних соціальних груп успішні реформи неможливі. При будь-яких реформах повинні враховуватися ціннісна ментальність населення, бо глибокі реформи завжди є кардинальна зміна основ життя, які пов'язані з ціннісними орієнтаціями людини, нормами.

Треба відмітити, що існує невизначеність, розмитість наукового сенсу поняття «ментальність» і одночасно теоретична і практична значущість дослідження даного соціокультурного феномену для розвитку сучасного філософського знання визначають актуальність дослідження ментальності як соціокультурного чинника, що впливає на вектор суспільного розвитку. Ментальність виступає специфічним соціокультурним феноменом, який активно проявляється в повсякденному житті. Ментальність є базовою характеристикою будь-якого соціуму, оскільки людина як соціокультурний суб'єкт належить не стільки до об'єктивного світу, скільки до інтерсуб'єктивності картини світу, яка їм твориться. Ментальні особливості проявляються в індивідуальній психіці і поведінці людей як якісь «константи», визначаючи підстави ідентичності тієї чи іншої людини, етносу, соціуму. Тому при будь-яких докорінні зміни необхідно враховувати ментальні особливості людей, в першу чергу їх аксіологічну структуру, бо кардинальні реформи детермінують фундаментальні зміни основ життя народу, пов'язані з його цінностями і ціннісними орієнтаціями.

Проблематика ментальності розглядалася дослідниками починаючи з ХІХ століття. Вважається, що своїм зародженням цей науковий напрям багато в чому зобов'язаний працям Х.

Штейнталя і В. Вундта, в основу яких були покладені ідеї Г. В. Ф. Гегеля про «об'єктивний дух». Спеціальні дослідження у вивченні ментальних феноменів здійснено Ж. Дюби, Г. Лебон, Л. Леві-брюле, К. Леві-Строссом, Г. Тардом і ін. Серед українських дослідників в тій чи іншій мірі проблема ментальності розглянута в роботах Е.Донченко, А.Кавалерова, О. Лісеєнко, М.Міщенко та інших.

Метою статті є соціально-філософський аналіз суності ментальності як філософської категорії та соціокультурного фактора розвитку суспільства.

Сучасний «Філософський енциклопедичний словник» трактує ментальність як «образ мислення, загальну духовну налаштованість людини або групи» [1, С. 220]. Енциклопедичний словник «Терра Лексикон» під даним поняттям має на увазі «певний образ думок, сукупність розумових навичок і духовних установок, властивих окремої людини чи суспільної групі» [2, С. 127]. Слід зазначити, що проблеми ментальності, «духу народу» хвилювала багатьох мислителів ще з давніх-давен. Так, Геродот розповідає про специфічні особливості греків і народів, з якими вони стикалися, оповідає про богів, звичаї, обряди і звичаї різних народів, не забуваючи при цьому про особливості їх ментальності. Пізніше, в новий час, французький просвітитель Ш. Монтеск'є вводить в обіг поняття "дух народу", вирішуючи питання про його обумовленості з позиції географічного детермінізму - першорядна роль відводиться клімату, що впливає на дух народу не тільки безпосередньо, а й опосередковано. К. Гельвецій вирішальне значення надає формам правління, а Д. Юм важливу роль у формуванні народного характеру відводить прагненню людей до об'єднання в соціальні групи відповідно до потреб економіки, оборони та управління. І.Г. Гердер, ототожнює поняття «душа народу», «народний характер», «дух народу», підкреслює їх залежність не тільки від клімату і ландшафту, а й від впливу способу життя, виховання, політичного ладу і етнічної історії. Вперше на Западі термін «ментальність» зустрічається у працях філософа Ральфа Емерсона (1856). Однак початок систематичного розгляду терміна «ментальність/менталітет» було покладено в 20-і роки ХХ століття у франкомовній гуманітаристиці і М. Пруст, відзначаючи його новизну, з симпатією вводить неологізм в свій словник. Поняття менталітету, яке ввели в обіг французькі історики школи «Анналів», означало комплекс колективних соціальних установок, особливостей практичного розуму і повсякденного мислення. Л. Февр підкреслює, що розумові звички і установки, навички сприйняття і емоційного життя успадковуються людьми від минулих поколінь, без ясного усвідомлення цього. Заслуга Л. Февра полягала в тому, що він зазначив таку особливість ментальності, як інерційність. В історичних реконструкціях, як зазначає Л. Февр, ментальність виявляється перш за все як причина «відставання» або «опору» змін в соціально-політичній та ідеологічній сферах, тому що ментальність змінюється повільніше, ніж матеріальне оточення і соціальні інститути. Ментальні структури, таким чином, служать одночасно і підставою, і перешкодою для історичного руху, завдяки чому він набуває свій неповторний унікальний характер.

Неоднозначність визначення ментальності виражається в безлічі понять: «повсякденна сторона свідомості», «дух часу», «суспільна свідомість», «колективна психологія», «сміслові глибини» або «таємні пласти глибинної соціальної структури», «образ мислення», «умонастрій» і ін. Найчастіше в сучасній літературі зустрічається визначення ментальності як єдності способу мислення, культурних особливостей нації і, зокрема, національної мови, детерміноване економічними і політичними умовами життя в історичному контексті. На думку автора статті, визначення поняття «ментальність» можна дати таким чином: це філософська категорія, в змісті якої відображаються духовний (соціокультурний) стан населення, який складається в результаті досить стійкого впливу різних умов його проживання, чинників і проявляється в різних видах діяльності.

Поняття ментальності включає в себе сукупність різних компонентів свідомості і несвідомого. Для розуміння особливостей функціонування ментальності на кордоні свідомості і несвідомого можна уявити ментальність як сукупність двох пересічних площин: соціальних установок і соціокультурних орієнтацій. В основі механізму функціонування ментальності

можуть бути покладені три основні функціональні установки: сприйняття (що представляє собою когнітивний елемент), оцінки (афект) і поведінки (діяльнісний компонент), які представляють собою своєрідну глибинно-психічну «вертикаль», і соціокультурні орієнтації. Таким чином, феномен ментальності виходить за межі суспільної свідомості, але, разом з тим, не ототожнюється з колективним несвідомим - в контексті теоретичних побудов З. Фрейда, А. Адлера і К. Юнга.

Для національної спільності характерно якість унікальне, притаманне тільки їй, світовідчуття, мислення, поведінка, система цінностей, духовна творчість, обумовлене багатьма чинниками, з яких помилково було б виділяти якийсь один в якості первинного, пріоритетного. Вся сукупність даних характерних ознак, що відрізняють одну етнокультурну спільність від інших, що виділяють її в своєрідний макрокосм людських індивідуумів, якість унікальне неповторне співтовариство, може бути виражена і найбільш повно охоплена поняттям «національна ментальність».

Кожен народ, соціум має свою свідомість, яке проявляється як менталітетні уявлення, цінності, склад мислення і поведінки, стереотипи і архетипи. Але базовою конструкцією менталітету будь-якого народу є ієрархія цінностей. Вони «виступають інтегративною основою як для окремо взятого індивіда, так і для будь-якої малої чи великої соціальної групи, культури, нації» [4]. Сукупність ціннісних уявлень, засвоєних і прийнятих особистістю, лежить в основі того, що вона навколо себе і в самій собі вважає за потрібне, необхідне, того, до чого вона прагне в своїй поведінці. Ієрархічно організовані уявлення про цінності, лежать в основі рішень, прийнятих особистістю в численних ситуаціях соціального і політичного вибору, активно беруть участь у формуванні внутрішньої програми її дій, «вбудовують» індивіда певним чином в суспільне життя. Таким чином, основою мотивації соціальних дій людей є уявлення про цінності. Вища соціальна цінність - людське життя, всі інші цінності створюються, зберігаються, розвиваються людьми.

Цінності розглядаються як структурні складові ментальних феноменів, є, як відомо, найважливішим компонентом індивідуальної організації людини, його морально-психологічної та інтелектуальної діяльності. У них як би резюмуються весь життєвий досвід і основна домінанта духовності особистості в цілому. Це той компонент структури особистості, який являє собою якусь «вісь» свідомості, навколо якої обертаються помисли і почуття людини і з точки зору якої вирішується багато життєвих питань. Ментальність як зосередженість і відкритість свідомо-психічного світу людини можна розглядати як онтологічну характеристику, властивість буття людини. Виходячи за кордон тілесного, фізичного буття в світ багатовимірних зв'язків, людина здатна включитися в різні прояви соціокультурного процесу, а отже, здатна відкривати нові зв'язки з реальністю, з світами інших індивідів, більш вільно орієнтуватися в освоєнні цінностей життя і культури. Якщо в науці людина протиставляє себе як суб'єкт об'єкту, то в духовному він об'єктивно наділяє суб'єктивним, прагне до специфічного «ототожнення» суб'єктивного і об'єктивного. У визначений іншої міри він суб'єктивірує об'єктивне, прагне висловити об'єктивне в суб'єктивних формах і рівнях, в якійсь мірі ідентифікувати себе в системі суб'єктивних відносин і інтеракціях.

Однією з духовних цінностей українського народу, як складову його ментальності, можна назвати демократизм, який сприяє виникненню різних форм самореалізації на державному та особистісному рівнях. Дійсно, елементи демократії були притаманні системі державного управління в Київській Русі, були визначальними в суспільному житті Запорізької Січі. Козацько-селянська основа українського народу, на думку деяких сучасних дослідників, сформувала таку характерну рису національного менталітету українців, як неприйняття деспотизму, тягу до свободи, що межує з анархією. Трансформація цих рис в нинішній час дала таке притаманне ментальності українського народу таку якість, як неприйняття ідеї самоврядування, рівного для всіх закону і, в зв'язку з цим, особистої відповідальності. В Україні досить рано сформувалася ідея народного суверенітету (права народу жити за властивими йому сталим нормам і законам, бути в цьому відношенні автономним, незалежним

від інших держав), яка була б неможлива без громадянського (в розумінні - громадського) свідомості.

Для української ментальності характерним є те, що держава ототожнюється з великою родиною. Звідси впливає розуміння загальнонародного єдності як духовної спорідненості і прагнення замінити бездушні правові норми моральними цінностями. З цієї точки зору, характер відносини держави і індивіда в Україні на відміну, приміром, від Заходу визначається не стільки угодою підданих і державної влади в дотриманні законів, скільки мовчазним змовою про безкарність при їх порушенні. В українському менталітеті державна влада часто ставиться вище закону, що формує таку політичну установку, як невіра в закон як втілення справедливості і засоби боротьби зі злом. Примат держави над законом породжує, з одного боку, правовий нігілізм і свавілля, а з іншого, - терпимість українського народу. Для української громадянської правосвідомості характерно формальне визнання принципів правової держави на тлі правового нігілізму і неправомірного суспільної поведінки. Це правосвідомість виходить з того, що норми права над законом, з яких сам закон черпає обов'язкову силу. Однак норми такого позитивного права можуть формуватися не тільки законами і звичаями, а й шляхом громадського проголошення. Заперечення примату права і держави в українському національному менталітеті обумовлюється ще й тим, що українці в ієрархії внутрішніх цінностей ставлять любов вище справедливості. Причому любов ця не носить виключно фізичного або виключно соціального характеру, вона має духовний характер і високий сенс. Свобода особистості як одна з установок в українській ментальності - не юридичний, правовий результат, але вища мета.

Іншою найважливішою ментальною цінністю українського народу є свобода. Як зазначається Ю. Липою, для української національної ментальності характерно ірраціональне, містичне розуміння свободи, пов'язане з української духовної традицією. Свобода наділяється або негативним змістом як свобода "від чогось" (від гноблення, власності та інш.), або розуміється як свобода "в ім'я чогось", тобто в ім'я якоїсь високої мети, а не розуміння волі "для чогось", характерне для західної духовної традиції. При цьому докорінно відмінністю від західної раціональної традиції є те, що свобода всіх розглядається в якості гаранта свободи окремого громадянина, а не навпаки, як це прийнято в Європі. В умовах соціальних змін сучасного українського суспільства актуальною стає проблема дотримання прав і свобод особистості. На повсякденному рівні свобода часто розуміється як анархія і непокору закону, що пов'язано з особливостями національного менталітету народу і правовим нігілізмом. У той же час в українському соціумі є розуміння того, що забезпечення і дотримання прав і свобод є завданням не лише влади, а й кожного громадянина. У правовій державі, з одного боку, система правоохоронних органів повинна забезпечувати дотримання свобод громадян та бути інструментом вирішення суспільних проблем, з іншого боку, будь-який громадянин повинен знати і поважати право, вміти самостійно нести відповідальність за власне життя і благополуччя.

В ядрі ціннісного світу українського народу знаходяться сімейні цінності, які залишаються значущими і займають перші місця (згідно з результатами різних соціологічних досліджень) в ціннісному світі сучасних українців[5]. Значимість сімейних цінностей в структурі національної ментальності українського народу визначалася необхідністю зміцнення внутрішніх можливостей роду до виживання в умовах мінливих політичних обставин і епох. Це призвело до формування міцних сімейних (батьки, чоловік, дружина, діти), родових (зяті, невістки, дядьки, тітки та інші родичі) і "кланових" (посаджені батьки, куми, "названі" брати і сестри та ін.). Цінності благополучного сімейного життя і міцних родових відносин стали основою української національної самосвідомості. В даний час більшість базових сімейних цінностей (ростити дітей, мати домашній затишок та інш.) зближує молоде і старше покоління українців на тлі економічних і соціальних труднощів.

Крім цього, можна назвати такі духовні цінності українського народу, як, по-перше, індивідуалізм, який розуміється не як егоїзм («моя хата з краю ...»), а як здатність самостійно

вирішувати проблеми, постояти за себе. Індивідуалізм українського національного менталітету отримав в роботах дослідників найрізноманітніші епітети: "самоізолюючий" (Д. Чижевський), "анархійний" (В. Липинський), "вібулій" (В. Янів). Дана риса, поряд з емоційністю, знайшла найбільшу вивчення в українській науці, і вже М.Костомаров в роботі "Дві великоруські народності" зазначає, що в суспільному житті у російського народу домінує общинність, а в українського народу - індивідуалізм і особистісна свобода [6]. По-друге, духовною цінністю українського народу є також природна толерантність до ближнього, сусіда і просто чужому. З давніх-давен структура населення України була поліетнічною, і характерні риси представників різних націй і національностей відбилися на українському менталітеті.

Це взаємовплив обумовлювало специфічне, властиве тільки українцям, рішення таких проблем, як становлення і розвиток державності, громадянського суспільства, взаємини держави і особистості, розуміння свободи і відповідальності. Слід зазначити, що український народ при можливості вибору завжди був орієнтований на плюралістичні, толерантні відносини, а демократичні інститути, які існували в українській історії в специфічній, нерозвиненою (з точки зору сучасної демократичної процедури) формі мали значний вплив на соціальне і політичне життя країни.

Таким чином, найважливішими духовними цінностями в структурі ментальності українського народу є, принаймні, такі цінності, як демократизм, свобода, толерантність, індивідуалізм і сімейні цінності. Однак ментальність, будучи соціокультурним феноменом, схильна до змін. Відповідно еволюції ментальної своєрідності людства змінюються цінності. У просторі кожної культури залежно від її історії буття, локальності, і інших чинників формуються ті чи інші ціннісні пріоритети. Але в основі будь-якого ціннісно-розумового простору культури і ментальності залишаються загальнолюдські цінності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Философский энциклопедический словарь / Е.Ф. Губский. – М.: Цифра, 2002. – 336 с.
2. Терра Лексикон. Иллюстрированный энциклопедический словарь / С. Новиков. – М.: Терра, 1998. – 349 с.
3. Дюркгейм Э. Элементарные формы религиозной жизни / Э. Дюркгейм // Западно-европейская социология XIX - начала XX веков / В. И. Добренко. -М.: Издание Международного Университета Бизнеса и Управления, 1996. – С. 256–309.
4. Леонтьев Д. А. Ценность как междисциплинарное понятие: опыт многомерной реконструкции / Д. А. Леонтьев // Вопросы философии. – 1996. - № 4.
5. Українське суспільство 1992-2016. Соціологічний моніторинг / За ред. В. Ворони, М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2016. – 636 с.
6. Костомаров Н. И. Две русские народности. – Киев – Харьков: Майдан, 1991. – 120 с.

Борінштейн Євген Русланович – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 17.023.2+378

АССЕРТОРИЧЕСКИЕ, ГИПОТЕТИЧЕСКИЕ И КАТЕГОРИЧЕСКИЕ ИМПЕРАТИВЫ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Рассматривается значение высшего образования как показатель успешности/неуспешности современного общества. Доказывается значение массового высшего образования для развития Человека и Человечества. Анализируется роль этической

системы И. Канта для фундамента построения украинского общества. Выделяются ассерторические, гипотетические и категорические императивы высшей школы как единая система координат бытия современного Человека.

Ключевые слова: императив, ассерторический императив, гипотетический императив, категорический императив, высшее образование, морально-нравственные основания.

АССЕРТОРИЧНІ, ГІПОТЕТИЧНІ І КАТЕГОРИЧНІ ІМПЕРАТИВИ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Розглядається значення вищої освіти як показник успішності/неуспішності сучасного суспільства. Доводиться значення масового вищої освіти для розвитку Людини і Людства. Аналізується роль етичної системи І. Канта для фундаменту побудови українського суспільства. Виділяються ассерторичні, гіпотетичні і категоричні імперативи вищої школи як єдина система координат буття сучасної Людини.

Ключові слова: імператив, ассерторичний імператив, гіпотетичний імператив, категоричний імператив, вища освіта, морально-етичні підвалини.

ASSERTIVE, HYPOTHETICAL AND CATEGORICAL IMPERATIVES OF THE HIGHER SCHOOL

The importance of higher education as an indicator of success/failure of modern society is considered. The importance of mass higher education for Human and Human development is proved. The role of I. Kant's ethical system for the Foundation of Ukrainian society is analyzed. The author identifies the assertor, hypothetical and categorical imperatives of higher school as a single coordinate system of modern human existence.

Key words: imperative, assertive imperative, hypothetical imperative, categorical imperative, higher education, moral grounds.

Науку нужно строить века, и каждый должен принести в ней свой камень, а этот камень часто стоит ему целой жизни.
Анри Пуанкаре

Наверное, мало найдется людей, способных утверждать ненужность высшего образования в современном обществе. Наоборот, тут же последуют громкие слова о невозможности общества обойтись без высшего образования и как социального института, и как показатели культуры общества, и как системы, от которой зависят перспективы развития человечества. Однако стоит заметить, что в современном мире наметилось ряд тревожащих тенденций, которые не только принижают значение высшего образования, но и намекают, а то и прямо говорят о его ненужности и малозначимости. К сожалению, именно в данном случае Украина является одним из бесспорных лидеров, показывая ряд негативных примеров отношения государства к образовательной деятельности высшей школы. Данный прискорбный факт и послужил основанием для данных тезисов.

Образование, получаемое в средней школе, позволяет человеку получить тот минимум общих знаний в различных областях естественных и гуманитарных наук, который позволит ему считаться грамотным человеком. Но уровень и объем этих знаний не позволяет говорить о его образованности или, если бы мы жили в эпоху Возрождения, о его гуманности, поскольку только образованный человек, по мнению представителей Ренессанса, может понимать суть гуманности и быть гуманным. Этот объем знаний недостаточен и для того, чтобы стать высококлассным профессиональным техническим представителем общества, инженером или специалистом-гуманитарием.

Высокий уровень развития науки и техники, возросшие объемы информации не позволяют обычному человеку стать высококвалифицированным специалистом в нескольких

областях знань, не навчаючись в якому-либo вузе или вузах. Следовательно, для ряда людей становится возможным получить только тот объем знаний, который необходим для изучения того или иного предмета, той или иной профессии. Только имея те знания, которые можно получить в вузе, вы можете говорить о том, что достаточно хорошо знаете теорию вашей профессиональной деятельности, чтобы считаться высококлассным специалистом. Только специальные знания по комплексу предметов, ставшему профессией человека, делают его профессионалом высокой квалификации, инженером, врачом или ученым, или кем-либо другим.

Высшее образование дает человеку не только необходимый объем специальных знаний в той или иной области науки, техники, литературы, искусства, но и другие, не менее важные навыки. Во время обучения в вузе, человек получает дополнительные знания в смежных областях, без которых сегодня не обойтись ни одному действительно грамотному и образованному человеку. В вузах студенты всех специальностей изучают ряд гуманитарных предметов. Сегодня в украинском высшем образовании в некоторых вузах благодаря псевдореформе от этого ряда осталась только философия, история Украины (без изучения общей истории), украинская культура (без изучения культурологии), может быть основы права, и иностранный язык.

Но, самое главное, во время обучения, человек получает навыки работы в новом информационно-коммуникативном пространстве и приобретает общие знания по проблемам морального-нравственного поведения. В вузе человек учится работать с литературой, расширять и организовывать свое пространство и пространство мира без границ и умению делать выводы, наиболее оптимальные для своей жизнедеятельности и самореализации. Поэтому, с моей точки зрения, стратегия государства должна быть направлена на получение высшего образования как можно большим количеством людей. Я не знаю страны, где по статистике около половины людей имеют высшее образование, которая бы была неуспешной, в которой людям плохо бы жилось. Послушайте только перечень десяти самых образованных стран (в порядке убывания) согласно международным исследованиям Организации международного сотрудничества и развития: Канада, Япония, Израиль, Южная Корея, Великобритания, США, Австралия, Финляндия, Норвегия, Люксембург [1]. А теперь озвучим список самых необразованных стран: Нигер, Буркина-Фасо, Эфиопия, Мали, Сенегал, Сьерра-Леоне, Афганистан, Гаити, Бенин, Бангладеш [2]. Как говорят в Одессе: «почувствуйте разницу».

Поэтому для меня высшее образование – это не «уровень профессионального образования, следующий после среднего общего или профессионального образования», как говорит Википедия и ряд словарей [3]. Я подразумеваю под **высшим образованием** систему знаний, обеспечивающую аргументированную социокультурную позицию личности, успешную интеллектуальную деятельность в избранной сфере общественной жизни, не имеющую полного предписания, осуществляемую на научной основе, направленную на развитие креативных способностей личности и предполагающую принятие творческих решений, способствующих развитию личности на протяжении всей жизни и существование личности в системе категорического императива морали.

Следовательно, можно сказать, что высшее образование – это другой качественный уровень развития и существования личности.

Для чего необходимо получить высшее образование? Высшее учебное заведение – это, в первую очередь, источник новых знаний, которые невозможно получить в школе. Безусловно, любые знания можно черпать из соответствующих потребностям личности СМИ, СМК, книг, однако ничто не заменит общение и взаимодействием с высококвалифицированным преподавателем. Только высшая школа способствует максимальному развитию интеллекта, а самые высокооплачиваемые профессии предполагают качественное высшее образование.

Но качественное высшее образование социума возможно только в государстве, которое

направляет на это ряд усилий, создает систему качественного образования (и не только высшего). Поэтому без усилий государства как высшей формы организации общества мы не сможем получить систему качественного высшего образования.

А мы можем помочь государству выработать стратегию высшего образования благодаря, согласно Иммануилу Канту, ассерторическим, гипотетическим и категорическим императивам высшей школы.

Под ассерторическим императивом И. Кант понимал императив, необходимый «для цели, которую можно с уверенностью предположить априори у каждого человека – это умение выбирать средства для своего собственного благополучия (все хотят быть счастливыми, обеспеченными, здоровыми и т.п.)» [4]. То есть, высшее образование благодаря правильно избранным нами целям – ассерторическим императивам – является средством нашего благополучия.

Я бы разделил ассерторические императивы на императивы, необходимые государству и императивы, необходимые личности. Под ассерторическими императивами, необходимыми государству, я подразумеваю: **императив воспроизводства**, направленный на воспроизводство знаний, культуры, общественного опыта и способов деятельности в новых поколениях людей; **императив развития**, направленный на развитие как личности человека, так и общества в целом; **императив образования**, направленный на социализацию личности, получение качественной личности, предполагающей высшую ступень существования интеллектуальной личности в мире культуры и социума. Под ассерторическими императивами, необходимыми личности, я подразумеваю: **императив культуры; императив морали; императив самореализации; императив творчества, императив знаний и императив образования**. При этом именно императив образования может помочь личности достичь всех остальных императивов и максимально полноценно реализовать свои смысло-жизненные цели.

Но для успеха в достижение цели, особенно такой глобальной как качественная жизнь, ассерторических императивов недостаточно. Важным звеном достижений являются гипотетические императивы. К ним И. Кант относит те требования, которые соблюдаются как необходимые условия для достижения поставленных целей. Например, гипотетический императив для человека, который занимается торговлей как ремеслом и хочет достичь успеха, а, значит, заинтересован в постоянных клиентах, это честность. Выполнение данного требования, без всякого сомнения, привлечет покупателей. Условие честности для предпринимателя – неременное условие – гипотетический императив. Это качество позволит систематически получать доход и планировать его. Следовательно, гипотетические императивы – это не самоцель, а средство, позволяющее успешно заниматься бизнесом.

Гипотетические императивы высшей школы необходимы не только каждому конкретному Человеку, но и Человечеству. В эпоху постоянных инноваций мы просто нуждаемся в умении правильного выбора средств для достижения правильно поставленной цели. И если задачи высшего образования выделяют часто и без труда, то с целями происходит заминка. Проблема, на мой взгляд, в отделении глобальных целей от сиюминутных, к которым нас постоянно направляет прагматизм. Среди целей высшего образования выделю: формирование знаний, умений и навыков всей последующей жизни человека; общее развитие личности, направленное на систему отношений к самой себе (самопознание), людям, ноосфере и мировому пространству; становление личностно-деятельностной системы отношений.

Средствами к данным целям можно считать: вторичную социализацию личности; качественное образование; социокультурное воспроизводство моральной личности; постоянное стремление к эвристическому способу существования; социокультурно-профессиональная мобильность, стремящаяся к повышению качества своего бытия. Это и есть **гипотетические императивы высшего образования**.

Необходимо понимать, что достижение гипотетических императивов высшего образования невозможно без высокого качества образовательного процесса, зависящего от

ряда факторов, которые, к сожалению, присутствуют явно в недостаточной мере в современной украинской образовательной системе. Речь идет о: низком качестве базовых знаний, когда вузы вынуждены уделять внимание пробелам школьного обучения (низкое качество обучения иностранному языку, неумение анализировать художественное произведение, отсутствие элементарных навыков аналитического мышления и так далее); отсутствию либо неправильном выборе мотивов обучения в вузах (обучение ради диплома, желание получить высокие оценки любым путем, непонимание своих потребностей и, как следствие, неправильный выбор профессии); плохих условиях учебы, отдыха и быта студентов (цены за отопление не позволяют вузам тратить средства на постоянное обновление материально-технической базы, условий проживания студентов; при этом государство фактически почти прекратило финансировать высшее образование закономерным итогом чего стал отъезд студентов для обучения в вузы других стран). Следует отметить, что существующая система образования направлена в основном на формирование готовых знаний и умений, а вот ориентация на развитие самостоятельности, активности, мобильности личности сегодня присутствует в малой степени.

Особое значение здесь имеет развитие эвристического потенциала личности, под которым я понимаю совокупность социокультурных, интеллектуально-духовных, психофизиологических и биологических свойств личности, необходимых для создания качественно новых ценностей бытия личности (речь идет о здоровом образе жизни, умении обрабатывать и анализировать информацию, навыках и желании создавать проекты, развитии логического мышления и другом). Составляющими эвристического потенциала личности являются способности (познавательные, коммуникативные, деятельностные, интеллектуальные, профессиональные и другие), знания и умения, интересы и потребности в качественно преобразовательной деятельности, деловые качества и общая культура. Важным представляется, что эвристический потенциал личности имеет отношение к нравственности: он должен быть использован для созидания, а не для разрушения продуктов культуры.

Все вышеперечисленное, входящее в орбиту асерторических и гипотетических императивов, не будет иметь никакого значения для Человечества без генерального направления на категорические императивы образования. И. Кант под категорическим императивом понимал императив нравственности, который есть безусловным и беспрекословным. Именно данный императив подчеркивает позитивную сущность и природу Человечества. «Определи себя сам, проникнись сознанием морального долга, следуй ему везде и всегда, сам отвечай за свои поступки» [5] – это знаменитая квинтэссенция кантовского понимания сути предназначения Человечества.

Однако категорический императив в высшей школе подразумевает, как мне представляется, гораздо более сложное значение. Безусловно, морально-нравственное отношение к любому явлению первостепенно. Но высшая школа расширяет данное толкование за счет контекстного обучения. Понимание любого поступка, действия или возможного действия человека, всей его деятельности, нуждается в трактовании сути контекста данного поведения.

Сегодня обществу нужны инициативные и самостоятельные специалисты, способные постоянно совершенствовать свою личность, в том числе и уточнять детали сути морально-нравственных отношений. Именно такие люди могут адекватно выполнять свои основополагающие роли, постоянно верно оценивая и переоценивая ситуацию, принимая решение, исходя из всеобщего блага и глобального видения проблемы. Такие люди должны обладать готовностью к быстрому обновлению знаний, освоению новых сфер деятельности, расширению арсенала навыков и умений и их эвристическому применению в профессиональной деятельности. Креативность Нового Человека связана одновременно с его способностями и морально-нравственными качествами. И особую роль в развитии эвристических способностей студентов выполняет контекстное обучение, которое обеспечивает переход познавательной деятельности в профессиональную с соответствующей

сменой потребностей и мотивов, целей, действий, средств, предметов и результатов, но ориентация на нравственные основания любой деятельности, любого поступка остается незыблемой. Такое обучение придаёт целостность, системную организованность и личностный смысл усваиваемым знаниям.

Вся система высшего образования невозможна без направленности на самореализацию. Самореализация актуальна для всех членов общества без исключения. При этом необходимо отметить и удовольствие, которое получает человек от самого процесса познания осознанно направленном на его самореализацию как итог системы высшего образования.

Однако, подчеркивая роль самореализации, нельзя забывать суть всего высшего образования, направленного и направляющего человека на развитие морально-нравственных качеств в своем абсолюте. Следовательно, речь идет о воспитательном процессе, который в последнее время явственно отдали на откуп средней школе, забывая, что подчеркивалось мною ранее, о значимой роли вторичной социализации.

Воспитательный процесс вообще должен быть поставлен во главу угла образования, так как любые знания это всего лишь приложение к морально-нравственной основе жизнедеятельности человека. Следует понимать такую истину, что «хороший специалист» – вовсе не обязательно «хороший человек». Вследствие чего непорядочный, безнравственный человек, будучи хорошим специалистом, может принести огромное количество несчастий, чем более успешен он в карьере. Кроме этого, в силу коллективного характера практически любых результатов труда, специалист должен обладать навыками межличностного общения, эффективной работы в коллективе. Это приводит к необходимости в процессе становления личности специалиста прививать и морально-нравственные качества, существенным образом влияющие на результаты его будущего труда.

Об этих качествах и пойдет речь как о **категорических императивах высшей школы.**

Толерантность как умение воспринимать людей такими, каковы они есть, и терпимо относиться к ним, не смотря на их личностные пороки, недостатки и совершаемые ими ошибки. Без этого невозможна никакая помощь людям вообще. **Мультикультурализм** как социально-философская концепция, характеризующая современное общество (в том числе и, особенно украинское), представленное многообразием культур и как сугубо социокультурный принцип, заключающийся в том, что люди разных этносов, религий, рас должны учитывать интересы друг друга, не отказываясь от своего культурного своеобразия и основываясь на ценностях либерализма. **Коммуникабельность в сочетании с доброжелательностью.** Именно эти качества позволяют начать общение с другими людьми как для того, чтобы жить и работать совместно с ними, так и для того, чтобы преобразовываться самим в лучшую сторону и быть готовым оказать любую помощь окружающим в выявлении и разрешении проблем различного рода. **Эффективная личностная культура жизни и культура мышления,** ведь данные качества (категорические императивы) лежат в основе творчества людей в профессиональной деятельности и в оказании помощи другим. **Владение общекультурными навыками и высшим образованием как высшей ступенью развития личности.** Именно это объединяет всех наиболее продуктивных со всех точек зрения людей в каждую историческую эпоху. **Высокий профессионализм и добросовестность в избранной сфере деятельности.** Именно данные приоритеты помогают постоянно качественно совершенствовать Человека.

Если же поколение не воспроизводит в себе данных качеств, то кризисы множатся и усугубляются. Особую общественную опасность представляют ситуации, когда объективное Зло с точки зрения общечеловеческих ценностей навязывается обществу в качестве социальной нормы под видом так называемых «демократических преобразований». Если эта подмена не пресекается обществом юридически, а люди по каким-либо причинам не дают правильного ответа на вышеставленные вопросы, то народы и общества уходят в историческое небытие.

Такая участь постигла многие цивилизации древности, чьи культуры не смогли

воспроизводить Человека в преемственности поколений, хотя с воспроизводством индивидов, обладающих подчас весьма высоким профессионализмом и разносторонней образованностью, в их культурах особых проблем не было.

Необходимо помнить и понимать: все разрушения государств, обществ и других социокультурных организаций происходили, когда нравственность переставала быть категорическим императивом. Это является единственной причиной катастроф во все времена. А начиналось все разрушением морально-нравственных основ, то заканчивалось падением системы высшего образования в его качественно-успешной составляющей.

Молодой человек сегодня живет и формируется как личность в современном постмодернизационно-глобальном пространстве, ярко выражено далеко от совершенства. Оно влияет на него зачастую сильнее, чем традиционные институты: семья, школа, вуз. В данной ситуации общество и система образования, прежде всего, должны предлагать систему высоких нравственных стандартов, чтобы у молодежи было реальное представление о всех возможных вариантах выбора между Добром и Злом. Если мы хотим жить в нравственно здоровом обществе, то обязаны позаботиться, чтобы у представителей молодого поколения был категорический нравственный императив, способствующий становлению духовной личности в здоровом обществе.

Качественное и успешное существование любого общества невозможно без полноценного функционирования и развития системы высшего образования. А место образования в жизни общества во многом определяется той ролью, которую играют в общественном развитии знания людей, их опыт, склонность к принятию решений, позитивно влияющих на жизнь человека и общества, умения, навыки, возможности развития своих профессиональных и личностных качеств.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Топ 10 самых образованных стран в мире [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.kuku.travel/article/top-10-samyx...stran-mira>.
2. Презентация «Состав (структура) населения мира». Двадцать развивающихся стран с самой большой долей неграмотных в населении старше 15 лет [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.bigside.ru>.
3. Высшее образование [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ru.wikipedia.org> Высшее образование.
4. Критическая философия И. Канта – online presentation [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.en.ppt-online.org>.
5. Этика И. Канта [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.allrefs.net> Философия 3y46k/p10.

Виноградова Наталя Михайлівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК:130.2+392(520)

СОЧЕТАНИЕ РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКОГО, ЭСТЕТИЧЕСКОГО И ПОЭТИЧЕСКОГО ФЕНОМЕНА В ТРАДИЦИЯХ ЯПОНИИ

Мифология является фундаментом каждого народа, который ее создал на определенных этапах своего исторического развития. Япония не является исключением из правил. Философия дзен-буддизма наложила уникальный отпечаток не только на само проведение ритуала, но и на его поэтическое содержание. Утонченное философско-психологическое содержание поэтических и художественных произведений японских мастеров далеко превосходит западноевропейские образцы.

Ключевы слова: мифология, философия дзен-буддизма, эстетический феномен Японии, поэзия Японии.

ПОЄДНАННЯ РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКОГО, ЕСТЕТИЧНОГО І ПОЕТИЧНОГО ФЕНОМЕНА В ТРАДИЦІЯХ ЯПОНІЇ

Міфологія є фундаментом кожного народу, який її створив на певних етапах свого історичного розвитку. Японія не є винятком з правил. Філософія дзен-буддизму наклала унікальний відбиток не тільки на саме проведення ритуалу, а й на його поетичне зміст. Витончене філософсько-психологічний зміст поетичних і художніх творів японських майстрів далеко перевершує західноєвропейські зразки.

Ключові слова: міфологія, філософія дзен-буддизму, естетичний феномен Японії, поезія Японії.

CONCENTRATION OF THE RELIGIOUS-PHILOSOPHICAL, AESTHETIC AND THE POETHICAL PHENOMENON IN THE TRADITIONS OF JAPAN

Mythology is a base of every people who has created it during definite historical development. Japan is not exceptional case in rule. Zen-buddhism philosophy puts unique impress not only on the ritual, but its poetic content. Refinement philosophical and psychological content of Japan masters of poetry and fiction have excelled Western patterns.

Key words: mythology, Zen-buddhism philosophy, the aesthetic phenomenon of Japan, poetry of Japan.

Фактом, не подлежащим сомнению, является утверждение, что мифология есть фундамент каждого народа, который ее создал на определенных этапах своего исторического развития. Япония не является исключением из правил.

Правда, следует отметить, что мифология страны, изложенная в «Записях и делах древности» (Кодзики) и «Аннала» (Нихонги), была собрана и составлена по прямому указанию правителей этой земли, которых считают потомками верховной богини солнца Аматэрасу. Этим преследовалась цель закрепления и демонстрации прав императорского рода на единоличное руководство государством. Также через мифологические сказания создавались и родословные летописи знатных аристократических семейств и территориальных групп, объединенных в единое целое. Таким образом формировалась основа управленческого аппарата страны.

Знатные кланы вели свое происхождение от «небесных божеств» синтоистского пантеона и они весьма жестко пресекали любые попытки худородных фамилий нарушить сложившийся порядок. Тех же, кто хотел доказать свое высокое происхождение и титул (кабанэ), принуждали пройти церемонию очищения путем погружения своих рук в кипящую

воду. Считалось, что лжец не сможет пройти такое испытание.

Говоря о синтоистской генеалогии императоров, необходимо подчеркнуть ее родство с самим солнцем, символ которого хи-но-маро, что означает «солнечный круг». Правители и аристократические фамилии, чьи божества-предки вошли в пантеон и общегосударственный свод успешно подчинили религиозную жизнь страны светским властям и создали духовно-государственную модель управления японским социумом.

Принятие буддийского вероучения по распоряжению императора в VIII веке означало противостояние «культурное – природное», выраженное противостоянием божеств и правителя». Новая религия утвердила буддийские ценности и моральные заповеди как проявление «культурного», а что касалось «природного», то оно ассоциировалось с местными божествами – ками и природными явлениями.

«Культурность» сводилась к выполнению установленных правил, и «чем больше таких правил усвоил человек, тем он считался «культурней» [4, стр. 62]. Доминирование церемониальной функции императора над исполнительной стало отличительной особенностью устройства государственной власти в стране. Статус императора обязывал его отправлять многочисленные предписания и церемонии, которые, по сути, контролировали его образ жизни и поведение. Пришедший на смену табуациям синтоизма, они стали одним из главных источников социализации. В сознании японцев выполнение церемоний и повиновение государственным законам находятся и по сей день в неразрывной связи одно с другим.

Если «культурное» отождествляли с буддийско-конфуцианскими элементами, то «природное» – с сакральностью местных божеств (ками). Японцы верили, что поклонение ками обязательно, так и все происходящее в мире – это не следствие вмешательства рока, судьбы или общественных законов, а воля самих божеств.

Анализируя синтоизм и его оценочные критерии нравственности, следует отметить, что «хорошее» и «плохое» понимаются в нем как угодное или негодное ками. Понятие «должного» интерпретируется как «чистое», а понятие «запретное» – как «нечистое». Разделение между физической и моральной «чистотой» в данной религии почти стерты. Подтверждение сказанному является вторая группа японских мифов об обитателях Равнины высокого неба (Токамагахара), в которой повествуется о сестре (богине солнца Амаэрасу) и ее брате, (боге бури и водных просторов) Сусанно. Он совершает недопустимые действия по отношению к сестре: разрушает межи на полях, что по японским представлениям считается тяжким преступлением, далее оскверняет место во время исполняемого ею ритуала нового урожая, и, в довершение всего, бросает шкуру освежеванного им животного на ее территорию, когда сестра изготавливала священное облачение.

За эти преступления Сусанно был изгнан с Неба и отправлен в подземную Страну Корней (Нэ-но куни).

Особого внимания заслуживает третья, заключительная группа мифов. Речь идет о схождении на землю родоначальника императорской династии, внука богини Амаэрасу, Ниниги-но Микото, который получает повеление стать правителем Тростниковых Равнин (древнее название Японии). Эта земля изобиловала множеством «плохих ками» потому, что в ней царили беспорядок и хаос. После наведения в ней порядка, царственный внук Амаэрасу спускается на остров Кюсю и вступает в брак с дочерью местного божества. Его супруга дарит ему многочисленное потомство. Их внук стал первым императором страны, более известным под своим посмертным именем Дзимму. Традиция присвоения нового имени императору после его кончины сохраняется в Японии и сегодня. Однако, Дзимму-тенно, живший в V веке до н. э. был не только правителем; его считают создателем многочисленных литературно-поэтических творений, что наглядно демонстрирует важную роль поэзии в культуре японцев. Это кажется вполне естественным, потому что его прародителям Амаэрасу и Сусанно мифология приписывает авторство первых поэтических слов.

В сказаниях Японии упоминались случаи вступления в брак ками с людьми. От этих связей рождались дети. Дух божества и предка, естественно знатной семьи, воплощался в

ребенка, которому обязаны были проявлять не только уважение, но и гарантировать высокий общественный статус. Плодовитость предка-божества фиксировалась историческими хрониками, которые отражали всю его родословную. Документы скупрулезно перечисляли имена многочисленных жен и детей правителей. Причем любвеобилие и пылкость переживаний императора понималась как дело государственной важности.

Возвращаясь к синтоистским божествам, следует отметить, что их предназначение исчерпывалось деторождением, за которым следовала ссора и расставание супругов.

Неизбежность расставания – излюбленная тема классической поэзии, наполненная глубокими и многогранными переживаниями. Вдохновенно строки поэтов посвящены именно описанию ухаживания и неминуемого разрыва, а не грубым сторонам жизни влюбленных. Заметим, что в поэтическом фрагменте хроники «Нихон секи» есть эпизод, который, на первый взгляд, якобы имеет отношение к любовному приключению:

«... Не знаю лица,
Не знаю и ома того,
Кто повел
Меня в рошу
И спал там со мной»... [5, стр. 315]

Однако, сама хроника толкует эти строки как придворную интригу в результате которой, герой стихов погиб во дворце от рук врагов. На языке любовных игр описаны события абсолютно с ней не связанные, но имевшие серьезные политические последствия.

Ранний этап становления синтоизма имел отражение в обожествлении природных явлений, что свойственно всем древним культурам. Однако, превращение веры в камни в государственную религию Японии в VII – VIII веках являлось сдерживающим фактором распространения буддизма в стране на определенное время. Духи природы считались более могущественными, т. к. они не зависели от своего происхождения. Синтоизм признает, что любой предмет может стать синтай (т.е. тело божества) если в него вселится душа ками. Это может быть камень, зеркало (символ богини Аматарасу), меч (символ бога Сусанно), простая ветка дерева, горы. Священная гора Мива знаменита тем, что с ее вершины призывали духов-ками, в силу этого гора стала объектом поклонения. И сегодня восхождение на нее возможно только с территории святилища Саи при условии обязательного обряда очищения путем ритуального омовения в одноименной речке Мива, которая течет у подножья горы. Считается, что только после этого паломники могут благополучно миновать стража Кунодо, который охраняет эту священную территорию от злых духов. И хотя высота горы довольно внушительная, это не останавливает верующих преодолевать трудности и усталость, чтобы прикоснуться к священному и любоваться утренними божественными солнечными лучами. Этой горе посвящено множество великолепных образцов классической и современной японской поэзии.

«От того ль, что грех коснуться
Криптомерий, что чтят
Жрецы из Мива,
Где богам вино подносят люди, -
Мне с тобой встретиться так трудно».

Так как догматика не занимает особое место в синтоистской религии, то часто последовательность и логика изложения вероучения уступает чувствам, страстям, для чего используется язык образов и эмоций.

Японская поэзия символична, полна намеков и полутонов. Символы для читателей имеют важное значение. Знаменитый поэт XVIII века Мацуо Басё, мастер хокку, сложно воспринимается западным читателем, который не знаком с глубоким философским значением японских символов. Маленькие сюжетные миниатюры, изложенные всего лишь в 17 слогах хокку фантастически ёмки и эмоционально насыщены. Комментарии к ним зависят не только от самой философской культуры человека, но и от вложенных в них традиционных

религиозных и природных символов. Поэты широко использовали в произведениях образы животных и птиц. В японской мифологии птиц считают связующим звеном между шаманами и потусторонним мистическим царством.

«Повисло на солнце
Облако ... Вкось по нему –
Перелетные птицы» [5, стр. 189].

Как видим на примере данного стиха, рифма отсутствует, однако, есть главное – образ и символ, которые насыщены едва уловимыми намеками, обрисованы приглушенными красками. Обращаясь к знаменитым строкам Басё

«На голой ветке
Ворон сидит одиноко
Осенний вечер» [2, стр. 7].

Отметим, как легко и непринужденно в этих строках соединились две религии.

Дзен-буддийская отрешенность от мира символизирует одиночество птицы и содержит намек на достижение мастером чайной церемонии монахом Иккю, жившем в XV веке, состояние сатори (просветление), которого тот достиг в момент крика ворона. В японских символах ворон считается птицей солнца, предвестником просветленного сознания, наступившего в полночь. В этом поэтическом шедевре тонко переплелись и синтоистские и дзен-буддийские образы окружающего мира. Языческая синтоистская Япония демонстрирует точки соприкосновения человека с природой, находит возможности гармонического взаимоотношения в ней. В результате формируется ее эстетическое восприятие, при котором культивируется непреодолимое желание раствориться в ее божественной сути.

В синтоистской мифологии мир представлен единым целым, не подлежащим дроблению, а тем более разрушению. Исторические записи «Нихон секи» красочно изображают гнев божеств, который они обрушили на правителя, отдавшего приказ рубить лес, что привело к нарушению привычного порядка пространства.

Буддийский элемент неразрывно вплетен в дзе-буддийскую практику, в которой присутствуют эстетические идеи, сосредоточение на любовании божественными природными явлениями; «дождиком весенним» [2, стр. 163], «молнией в тьме ночной» [2, стр. 181], заснеженной равниной и т.д. Чайная церемония блестяще соединила в себе элементы религиозного, психологического, эстетического (любование древними свитками, чашками, цветочными композициями) и поэтико-философского мировосприятия. Эстетика простоты и близость к природе составляет в чайной церемонии единый ансамбль, включающий в себя чайный сад (тянива), маленький домик под соломенной крышей, оконные решетки из необработанного бамбука, расположенные на разном уровне и небольшого источника воды.

Философия дзен-буддизма наложила уникальный отпечаток не только на само проведение ритуала, но и на его поэтическое содержание. Четыре элемента – «гармония» (ва), «благоговение» (кей), «чистота» (сей), «умиротворенность» (дзаку) считаются обязательными для доведения этого искусства до совершенства. Чайная церемония – это искусство воплощения изящества Пустоты и Благости Покоя. Как утверждал мастер чайной церемонии монах, принц крови, Иккю, человек не выбирает какой-то один мир, не отказывается от своего естества, наоборот, цель практики заключается в гармонизации миров – страстного и бесстрастного. В просветленном сердце борьба утихает, два мира сливаются, и на мгновение, как вспышка, наступает тишина в бесконечном, все вмещающем пространстве.

Из мира страстей
В мир бесстрастия возвращаясь
Делаешь паузу.
Если идет дождь – пусть идет,
Если дует ветер – пусть дует

Во время чайной церемонии, которая длится примерно четыре часа, мастер подчеркивает, что главным блюдом на столе является не еда, а беседы о поэзии, любовании

пейзажними свитками и каллиграфией. Таким образом он подтверждает японскую мудрость «японские сладости – это съедобные стихи». Не случайно, угощение на церемонии названо кайсэки (запашный камень) потому, что монахи помещали себе на живот теплый камень для подавления чувства голода, которое неизбежно ощущалось во время многочасовых молитв и медитации.

Важность сохранения и передачи поэтического наследия проявляется у японцев самым неожиданным образом: карточные игры, игра в раковины, (когда на красивых створках моллюсков писали стихи, составляя поэтические композиции из них), поэтические турниры («состязания в изящном»), роспись стихотворными строчками на фарфоровых чашках для чайной церемонии. Карточные развлечения тираси-дори, гемпэй-дори, ута-гарута «песенные карты» на сюжеты «Ста стихотворений ста поэтов» прививают литературные и эстетические вкусы. Поэтическое наследие Японии погружает ее ценителей в мир изысканных образов и сравнений, в которых нет крикливых, вычурных и надуманных сравнений, зато присутствуют умиротворение, красота в ее естественности, мимолетности и простоте, печали одиночества. Дзен-буддийская отрешенность от мирской суеты, воплощена во внутренней сосредоточенности и отражена эстетическим понятием саби/ваби.

В комплексе чайной церемонии эстетическое понятие саби искусно вплетено в «следах времени» (наре), запечатленных в старинных предметах, о которых медленно и обстоятельно ведет рассказ мастер. Раритетные живописные произведения, свитки, покрытые иероглифами чашки, озвучивают поэтические шедевры и погружают участников церемонии в мир эстетических чувств, символических образов и философских размышлений.

Японская поэтическая антология – это не просто образцы лучших авторов, но и сочетание их стихов с соседними поэтическими строфами других мастеров. Так как антологии формировались по указанию императорского рескрипта, то можно сделать предположение, что поэтические шедевры вдохновлялись и поддерживались лично правителями страны.

Характерной чертой японской литературы, по мнению некоторых исследователей, является компактность, максимальная приближенность и «близорукость», которые препятствуют отлету мысли, абстрактному мышлению японцев. Соглашаться с этим суждением или нет – дело личное. Однако, бесспорно то, что утонченное философско-психологическое содержание поэтических и художественных произведений японских мастеров далеко превосходит западноевропейские образцы. В VIII веке дзен-буддийский монах Хакуин разработал учение о «внутреннем взгляде». Истинным взглядом он считал не тот, который устремлен в пространство, а тот, который направлен внутрь самого человека, отражает его сущность. «Целое, даже если это сама Вселенная, намного лучше постигается через малое и единичное» [5, стр. 363]. Истинный взгляд этой религиозной практики направлен и сосредоточен на самого себя. Японец приближает к себе не Вселенную, а ее частичку, маленький фрагмент; не целое поле васильков, а всего лишь один из них, познавая через отдельное растение само целое, т. е. весь мир.

«О сколько их на полях.

Но каждый цветет по-своему –

В этом высший подвиг цветка!» [2, стр. 83].

Мацуо Басе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАНИХ ИСТОЧНИКОВ

1. Альбедиль М. Ф. Зеркало традиций. Санкт-Петербург, 2003.
2. Басе. Лик вечерней луны. Стихотворения. – Харьков. «Фолио», 2013. – 254 с.
3. Мельникова Е. В. Культура и традиции народов мира (этнопсихологический аспект). Диалог культуры. М., 2006. – 203 с.
4. Мещеряков А. Н. Статья японцем. Топография тела и его приключения. Москва. Издательство «Наталис». 2014. – 432 с.
5. Мещеряков А. Н. Книга японских символов. Москва. Издательство «Наталис».

2014. – 556 с.

6. Наркочевский А. А. Синто. – Санкт-Петербург, 2000, - 455 с.
7. Религия в истории и культуре. - Москва, 2000. - 592 с.
8. Синтоизм от А до Я. - Москва. Восток-Запад, 2007. – 312 с.
9. Тарнапольская Г. М. Эстетика Японии. – Томск: СибГМУ, 2008. – 32 с.
10. Японская мифология. Энциклопедия. – М.: ЭКСМО; СПб Миргород. 2007. – 464 с.

Гальченко Максим Сергійович – кандидат філософських наук, директор, Інститут обдарованої дитини НАПН України (Україна, Київ)

УДК: 130.2+159.955+316.61

КУЛЬТУРА МИСЛЕННЯ ЯК ФАКТОР ЗМІНИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ РЕАЛЬНОСТІ

В статті розглядається проблема мислення, соціоепістемологічний вимір якого складається з «категорій очевидності», властивих тій чи іншій культурі, тому або іншому суспільству, що відображають соціальну реальність і визначають спосіб її сприйняття. Сьогодні стверджується загальна теорія мислення, з позицій якої сучасна соціокультурна реальність постає в її складності, суперечностях і непередбачуваних можливостях перманентного розвитку. Здійснення процесу модернізації, вказує автор, приводить до зміни якостей ідентичностей класичної епохи, вони втрачають свій звичний характер. Одночасно змінюються етнічні утворення, політичні структури, а також істина, добро й краса, цінності загальнолюдської моралі.

Ключові слова: мислення, соціокультурна реальність, сучасність, цивілізація, розум, творчість, цінності.

КУЛЬТУРА МЫШЛЕНИЯ КАК ФАКТОР ИЗМЕНЕНИЯ СОЦИОКУЛЬТУРНОЙ РЕАЛЬНОСТИ

В статье рассматривается проблема мышления, социоэпистемологическое измерение которого состоит из «категорий очевидности», присущих той или иной культуре, каждому обществу, отражающих социальную реальность и определяющих способ ее восприятия. Сегодня утверждается общая теория мышления, с позиций которой современная социокультурная реальность возникает в ее сложности, противоречиях и непредвиденных возможностях перманентного развития. Осуществление процесса модернизации, показывает автор, приводит к изменениям качества идентичностей классической эпохи, теряющих свой традиционный характер. Одновременно меняются этнические образования, политические структуры, а также истина, добро и красота, ценности общечеловеческой морали.

Ключевые слова: мышление, социокультурная реальность, современность, цивилизация, разум, творчество ценности.

CULTURE OF HUMAN AS A FACTOR OF CHANGE SOCIO-CULTURAL REALITY

The article deals with the problem of thinking, the socio-epistemological dimension of which consists of "categories of evident" inherent in one or another culture, one or another society, reflecting the social reality and determining the way of its perception. Today the general theory of thinking is being confirmed, which provides the base for the modern socio-cultural reality in its complexity, contradictions and unpredictable possibilities of permanent development. The implementation of the process of modernization, the author points out, leads to a change in the qualities of the identities of the classical era, they lose their usual character. At

the same time ethnic groups, political structures, as well as truth, goodness and beauty, values of universal morality change.

Key words: *thinking, sociocultural reality, modernity, civilization, reason, creativity, values.*

Постановка проблеми. Стан сучасних цінностей в соціокультурному просторі «світу людей» з його кризами, динамікою, кардинальними змінами став результатом тих глибоких трансформацій, які за останні десятиліття відбулися в його інфраструктурі та світовій спільноті загалом. Через це кожна криза є актом «творчого руйнування», який символізує перехід від старого до нового, яке народжується. Тобто до нової системи цінностей, які потребують нової системи методологічних принципів і підходів. Однак вони можуть функціонувати тільки тоді, коли будуть відповідати певним змістам, які оформляють і спрямовують наміри людини й одночасно надають певне значення тим чи іншим зовнішнім умовам і обставинам її існування. В першу чергу соціально-культурної реальності, що продукує нову культуру мислення. Вона опосередковує взаємодію людей і умов їхнього життя, надаючи йому сенс.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема зміни методологічних парадигм, системи ціннісних, культурних орієнтацій знаходить висвітлення в роботах видатних представників філософської думки О. Шпенглера, Л. Вітгенштейна, Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, К. Ясперса та ін. Вирішення цієї проблеми в сучасних умовах здійснюють Е. Гідденс, Ж. Бодрійяр, Ж. Ліотар, а серед вітчизняних дослідників С. Пролеєв, С. Бистрицький, А. Сакун, В. Кремень, В. Андрущенко, В. Ільїн та інші.

Враховуючи значну кількість теоретичних розробок, разом з тим додаткового аналізу потребує проблема факторів, які стимулюють зміну соціокультурної системи цінностей і обумовлюють загальний процес модернізації всіх сфер життя.

Мета статті полягає у визначенні тенденцій і напрямків розвитку сучасної соціокультурної реальності, які у своїй інваріантності стають умовою ствердження нових методів, правил і норм суспільної системи цінностей, що досягається завдяки сучасній культурі мислення.

Виклад основного матеріалу. Сучасні інтелектуальні теорії постають, фіксують і рефлексивно артикулюють зміни в світі реального життя людини. В соціально-філософських і соціоепістемологічних теоріях вимір соціально-культурного простору включає соціальну ідентичність (етнічну, релігійну, гендерну, групову, професійну тощо); соціально-світоглядні погляди (сприйняття себе, інших, внутрішньої та зовнішньої, духовної та матеріальної реальності, когнітивні стилі й емоційні засоби групового виживання, судження «здорового глузду» і світогляд); соціальну патологію (деліквентність, рівень загальної деструктивності); соціальний контроль (засоби, які використовує певне суспільство для боротьби із соціальними відхиленнями). Соціоепістемологічний вимір складається переважно з символічних комплексів, що відображають соціальну реальність і визначають стиль сприйняття та спосіб реакцій на цю реальність. Зміст і характер соціальних поглядів визначають і можливість «символічних конфліктів» (криз) у суспільстві, «їхній масштаб і експансію» [4, с. 366].

Зміну смислів не потрібно розуміти як «проект» чиєсь усвідомленої та на щось конкретне спрямованої діяльності. Мова йде про те, чи має сучасність і модернізація соціоекономічного і культурного буття певний установлений вектор розвитку. Адже певні нормативні та інституціональні характеристики забезпечують рух відповідно до цього вектора. Відмова від уявлень про вектор сучасності як «нездійснений проект» (Ю. Габермас) означає й відмову від розуміння її нинішнього стану [4, с. 367].

Сьогодні популярною є тенденція критикувати людський розум, який тепер не може надавати сучасності нові обґрунтування суспільно-економічного і культурного життя людей. Розум, яким він був в епоху Просвітництва, керував життям і справами людей, нині втратив своє домінування. Він не опанував проблему сучасності, не зміг проаналізувати її сутнісні

ознаки, однією з яких є криза духовності. В результаті те, що було створено колись живим духом і енергією Просвітництва, нині багато в чому існує «по інерції», «механічно», хоча дух і енергія творчості з цих форм зникли [8, с. 18].

Проте розум не зазнав поразки, оскільки він єдино можливий засіб осмислення сучасності. Хоча той розум, породжений Просвітництвом, перестав бути адекватним формам сучасності. Якщо так, то в інтелектуальних теоріях сучасності модернізація є насамперед історично обумовленою еволюцією форм розуму, зміною його типів, у процесі яких розум звільняється від власної «монологічності», від власних «метафізичних передумов», нарощуючи здатність запитувати, критикувати й трансформувати власні основи. На новому етапі ті основи, які раніше поставали зрозумілими й очевидними, сьогодні підлягають рефлексії та підтверджуються чи заперечуються вже як власні продукти «покладань» розуму. З часом ці нові продукти знову починають ревізуватися та трансформуватися [4, с. 367].

У такому розумінні оновлення сучасного соціуму є перманентним процесом, не має «остаточного пункту» у вигляді визначеної інституціональної організації чи стану. Оновлення (модернізація) є не шляхом підготовки сучасності, а її власним способом існування. Оскільки ця проблема виникає в різних конкретних видах, то різноманітна й модернізація: вона є модернізацією соціального та інтелектуального простору в різних вимірах («економізм», «технологізм», «когнітивізм», «інформатизм» тощо), використовує існуючі методи й отримує нестандартні результати, які й утворюють сучасність. З позицій філософії соціального пізнання, сучасність – це «глобальна цивілізація», котра постала проблемою, від якої неможливо «сховатися» у взаємозалежному світі. Ідеться не лише про трансформацію всіх основних сфер життя людини в суспільстві в умовах глобалізації та її результати. Також відбувається зміна як способу мислення, так і простору й умов його функціонування, зокрема в культурі, освіті, науці. Якщо раніше соціокультурний простір був сегментованим, радіальним, центробіжним, сьогодні «основними стають недиференційовані структури з принциповою відсутністю ієрархічності та лінійної детермінованості процесів і явищ» [8, с. 21-22].

В умовах сучасності, формою існування якої є глобалізація й інформаційний світ, межі між центром і периферією стають «прозорими», розмитими, а такі основоположні для класичної культури мислення поняття, як «культурне ядро» і «культурна матриця», втрачають свій первісний смисл. Якщо класична культура мислення, представлена філософією, структурувалася навколо безперервного пошуку «єдиного», «буття», «першооснови», то сучасна (постнекласична) демонструє відсутність центру як глибинної структури й передбачає гетерогенність, темпоральну мінливість. Основним стає принцип множинності й урівнювання – семантичного й аксіологічного – усіх компонентів культури (світоглядів, світовідчужань, моральних позицій), які проєктуються на мистецтво, науку, філософію. Разом з тим нині все більшого поширення набуває такий феномен традиційної культури, як «мережевий фольклор», який має всі ознаки класичного фольклору, а саме: анонімність, колективність авторства, варіативність, стійкість ментальних і мовних структур. В результаті сьогодні все більшого значення набувають ті смисли, які в попередню епоху втратили свою актуальність. Ця обставина свідчить також про анонімізацію та дераціоналізацію культури. Дослідники вказують на архаїзацію сучасного духовно-інтелектуального ландшафту, позначаючи ту ціннісно-культурну ситуацію, у якій опинилася сучасна цивілізація, як «неоархаїку». Усе це свідчить про те, що сучасна людина намагається знайти істотні смисли життя не в нинішній культурі, а в тих її формах, що зовсім недавно вважалися «музейним реліктом». Результатом цього є зниження рівня культури мислення, котра «вступає в процес дифузії з масовою, що призводить до згасання творчої енергії», породжуючи її нове розуміння [13, с. 38].

Ця обставина пов'язана зі зміною способів існування інформації у віртуалізованому просторі, де друкований варіант фіксації тексту замінюється цифровим, а логоцентрична книжкова культура – екранною. Це безпосередньо відображено на особливостях мислення – свідомість при цьому спирається більшою мірою на емоційне, а не інтелектуальне осягнення ідеї, а домінування логічного мислення змінюється домінуванням мислення візуального та

емоційно-міфологічного. Аналізуючи цей процес міфологізації свідомості в інформаційну епоху, П. Бергер і Т. Лукман роблять висновок про те, що в мережевому середовищі схеми типізації, які впорядковують контакти людини в повсякденному спілкуванні, втрачають індивідуальний зміст. Межі типізації, які здобуває анонімність, гранично розширюються й наділяються при цьому міфологічним змістом. Анонімність породжує вимисел, який «утілюється в аватарах – іменах-масках, що дозволяють людині знаходити нову самоідентичність, відмовляючись від даних природою статі, віку, раси, етнічності й набутих у культурі ціннісної системи моделей соціальної взаємодії, професії, захопленнь» [1, с. 93].

У результаті в соціумі й культурі ХХІ ст. утворюється парадоксальна ситуація: шлях науково-технічного прогресу, вищим утіленням якого стала епоха інформаційно-мережових комунікацій, виявився безпосередньо пов'язаним із процесом негативного розвитку творчого мислення, що постає «у відставанні людського фактора від розвитку інформаційних технологій» [11, с. 91]. Причиною є навіть не відмінність у рівнях володіння інформацією, а принципово інший підхід до самої комунікації. Символічна комунікація нині стає тим заміником реальної комунікації, тобто знання, дефіцит якого відчуває сучасна людина. Тобто знання (реальної комунікації), не відчуженого в символічну форму, яке було змістом звичної, традиційної культури.

Не менш важливе значення має зміна рівня освіченості в міру того, як почав стверджуватися та ставати все більш масовим і базовим новий вид праці – інтелектуально-творчої (яку називають також «сферою послуг»). Творча праця не скасовує колективізму, навіть посилює його, але при цьому вона вимагає зовсім іншої, нової форми колективності, заснованої на принципі добровільної, внутрішньо вільної інтеграції розвитку творчих індивідів. Тут колективне вже не підкорює собі індивідуальне (як це відбувалося в епоху індустріалізму), а є його природним продовженням, розвитком, самореалізацією. Але омасовлення творчої праці її знецінює, що вимагає повернення до принципу індивідуалізації та деуніверсалізації, причому в усе більших масштабах. Те, що для праці індустріального типу було другорядним – духовна складова, для праці інтелектуальної, творчої, набуває основного значення. Саме омасовлення творчої праці виявило більш глибинний пласт, що лежить в основі нашої епохи, пов'язаний уже не із соціально-економічною формою продукту, а із соціокультурним типом індивідуалізації особистості. І ця глибинна основа, на відміну від економічної, виявилася зовсім не універсальною. Різноманітність типів індивідуалізації визначило те саме розмаїття форм інновацій, яке не вкладається більше в рамки єдиного стереотипу [2, с. 44]. Тому в сучасну епоху вирішальною стає саме та складова процесу діяльності, яка не підлягає універсалізації, котра органічна й неповторна – інтелектуально-мисленнєва складова.

У цій ситуації необхідно враховувати також фактор соціальної девіації (відхилення від норми), яка є соціокультурним феноменом, прояви якого (і контроль над ним) набувають у кожному новому поколінні форми очевидності. Набір девіантних практик різний у кожному поколінні й кожній культурі та соціумі, але сучасний глобальний світ, уніфікуючи до певної міри «очевидності» сучасних суспільств, розширює й простір соціальних девіацій. Останні можуть набувати навіть престижного характеру, перетворюючись іноді з продуктів «символічних» на конкретні реальні продукти. Тобто девіації, які є тим чи іншим символічним комплексом, також здійснюють, завдяки глобалізації, культурний і соціальний вплив, вступаючи в суперечність з поняттями про «нормальне» і «деструктивне», прийнятими в певному суспільстві [3, с. 103]. В силу чого, глибина й деструктивність «символічних потрясіннь», які має «пережити» соціум, відіграє важливу роль у даній інтеракційній системі.

Реальність формує і стверджує продуктивну діяльність людини, спрямовану на перетворення природи, відтворення й удосконалення самої людини, вироблення духовних і матеріальних цінностей, формування різних соціальних інститутів і відносин. Їх осмислення формує нове сприйняття цивілізаційної реальності. В зв'язку з чим сучасна культура мислення – це рух назустріч цивілізації як простору сучасного соціуму. На цьому шляху розкривається одночасно і суперечливість соціального та культурного елементів людського життя. Тим самим

указується напрямок, у якому потрібно здійснювати розвиток сучасного життя.

Складності і суперечності – це свідчення багатьох наукових розвідок про «системну духовну» і «світоглядну кризу», «антропологічну катастрофу», «зіткнення цивілізацій», «футурошок» тощо. Безумовно, нове завжди насторожує, не сприймається, оскільки в темпах розвитку втрачають реальні контури звичні орієнтири, традиції, культурні основи тощо. Як наслідок, у світі «розплодилися» усілякі види цікавої «соціальної флори» – від «психоділових» церков і вільних університетів до клубів обміну дружинами. Крім того, різні етичні, культурні, духовні правила вважаються «пережитками минулого, які не відповідають демократичним свободам» [10, с. 10], вважає Е. Тоффлер.

Це можна пояснити тільки формуванням і утворенням нової цивілізації, котра вже «проросла» і стверджує себе. Щоправда, рудименти старого не дозволяють сприймати це нове як нове. Воно сприймається «як забуте старе», а тому найбільш розповсюджене прагнення, навіть представників науки, – «підігнати» це старе під нове. Причина полягає в небажанні активно включатися в це нове. Справа в тому, що нова епоха, нові люди, нові враження створюють суперечність, яка сприймається як криза – суперечність між звичним до рамок методології мисленням та уявою, мета якої – досягнення не просто *іншого*, а *кращого* буття. Усе це і є свідченням приходу нової цивілізації, контури якої мають не традиційний, звичайний вигляд. Проте, незважаючи на колосальні досягнення, сучасна соціокультурна реальність демонструє духовний дискомфорт, особливо якщо застосувати *раціонально-гуманістичний аналіз*. Останній передбачає існування розумного індивіда, здатного до вдосконалення як себе, так і суспільства, побудованого на принципах терпимості. І який висновок може зробити цей індивід, коли він бачить несумісну з жодними ідеалами гармонійного влаштування соціуму картину: «Багаті люди, які прикидаються бідними, і програмісти, залежні від наркотиків. Анархісти, які є конформістами, а конформісти, незважаючи на накрохмалені манжети, є анархістами. Одружені священики, міністри атеїсти, європейські дзен-буддисти; є плейбой-клуби, а також кінотеатри й церкви для гомосексуалістів, амфетаміни й транквілізатори, гнів, достаток, забуття. Переважно забуття» [10, с. 10-11], – такою бачить Е. Тоффлер картину життя в сучасному світі.

Насправді світ не є божевільнішим, ніж завжди, а загроза загибелі цивілізації – такою ж, як і раніше; просто те й інше переживало принципові зміни: *закінчувався новий час, починався новітній*. На початку ХХ століття О. Шпенглер вважав, що ера гуманізму, тобто цивілізації, «скроєної» за людською міркою, де кожний – селянин, чиновник, ремісник, торговець, аристократ, солдат – знав свою роль, поступалася місцем технократичній ері (техногенній цивілізації) [12]. Нині песимістична позиція О. Шпенглера пояснюється тим, що він «не лише неправильно зрозумів і недооцінив сили, які стоять за економічним зростанням Заходу, а й також неправильно зрозумів і переоцінив сили, які розкладають і руйнують джерела зростання» [7, с. 24], – указують Н. Розенберг і Л. Бірдцелл. І не лише він один. Нові інтелектуальні виміри його роботи стимулювали розвиток ряду неklasичних філософських течій і напрямів, які з часом ствердили як сталі сучасні світоглядні орієнтири. Пізніше новітній час з його переосмисленням просвітницьких ідеалів починає трансформуватися в нове утворення, яке отримало назву епохи постмодерну, що прийшов на зміну модерну. У більш сучасних характеристиках ця епоха постає як «інформаційний світ», або «інформаціоналізм» (М. Кастельс).

Перехід до нової цивілізаційної реальності, цілком логічний на Заході, створює стосовно іншого світу деяку двозначність, котра й стала основою переконання, що людство входить у стан перманентної кризи. Насправді, після завершення процесу модернізації, ідентичності класичної епохи починають змінювати свою якість, втрачати свій характер. Не випадково багато філософів ототожнюють процес попереднього життя з «процесом критики» (ідеться про «критику традиційного суспільства» та його пережитків). Коли об'єкт критики зникає, трансформується сама критична тенденція. Це й створює ситуацію сучасності, котра несподівано дає нам спектр нових ідентичностей. Проте стереотипи старого мислення не

дають можливості повністю усвідомити їхню сутність. Одна з причин – у їхній інваріантності й неоднозначності тлумачення. Парадигма догматичного мислення, або мислення «методологізмами», не дозволяє ввійти в контекст нових смислів. У найкращому разі «методологізм» спрямований на захист звичних понять – культурних, політичних, економічних, моральних тощо. У такому випадку історія немовби призупиняється, її подальший розвиток визначається як недійсний, антигуманний, завершальний і не сприймається як реально дійсність. Ціннісна наповненість вважається властивою лише минулому, але не теперішньому [6, с. 128]. Хоч останнє не може існувати поза його ціннісним та екзистенціальним змістом.

Складність цієї ситуації полягає в тому, зазначає С. Кримський, що в історії плінність подій завжди пов'язана з інваріантами, структурами їх здійснення, які мають здатність зберігатися, реконструюватися в значному масиві історичних часів [5]. Інваріантність відносно історичного часу мають також і етнічні утворення, і політичні структури демократії та деспотії, а також істина, добо й краса, цінності загальнолюдської моралі.

Висновки. Сучасність характеризується критичним аналізом приходу нової реальності, а разом з нею – тих цінностей, які вона стверджує. У цьому й полягає переконання про настання «кінця історії». Цей кінець дійсно настає, але не історії людства, а історії старої, віджилої соціокультурної реальності. Спроба визначити сучасний стан речей тільки як кризу свідчить лише про обмеженість такого підходу. Мова йде про методологічну обмеженість оцінки нової епохи як цивілізації, «зіпсованої» сучасними нововведеннями. Ця проблема пояснюється нездатністю вийти за межі традиційної культури мислення. Сучасна епоха вимагає формування нових смислів і цінностей. Способом пізнання суперечливості, невизначеності і непередбачуваності сучасної епохи є ствердження нових принципів і методів культури мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бергер П. Социальное конструирование реальности / П. Бергер, Т. Лукман. – М.: Медиум, 1995. – 322 с.
2. Гидденс Э. Последствия современности / Э. Гидденс. – М.: Праксис, 2011. – 352 с.
3. Гречко П.К. О мнимой смерти человека в Постмодернизме / П.К. Гречко // Личность. Культура. Общество. – 2006. – Вып. 1 (29). – С. 94-114.
4. Ільїн В.В. Фінансова цивілізація / В.В. Ільїн. – К.: Книга, 2007. – 528 с.
5. Кримський С.Б. Запити філософських смислів / С.Б. Кримський. – К.: ПАРАПАН, 2003. – 240 с.
6. Нугаев Р.М. Схема развития научных теорий: ценностное измерение / Р.М. Нугаев // Вопросы философии. – 2002. – № 11. – С. 124-137.
7. Розенберг Н., Бирцделл Л.Е. Как Запад стал богатым: экономическое преобразование индустриального мира / Н. Розенберг, Л.Е. Бирцделл. – Москва, Челябинск: Социум, ИРИСЭН, 2015. – 448 с.
8. Сакун А.В. Евристика сучасності: знання, інновація, творчість: монографія / А.В. Сакун. – К.: Книга, 2015. – 253 с.
9. Тизон-Браун М. Завещание гуманиста / М. Тизон-Браун // Звезда. – 2001. – № 12. – С. 182-193.
10. Тоффлер Э. Футурошок. Пер. с англ. / Э. Тоффлер. – М.: ООО «Издательство АСТ», 2002. – 557 с.
11. Шевчук Д. Надзвичайний стан і межі політичного: соціально-філософський аналіз / Д. Шевчук // Філософська думка. – 2013. – № 2. – С. 82-92.
12. Шпенглер О. Закат Европы / О. Шпенглер. – М.: АСТ, Минск: Харвест, 2000. – 1376 с.

13. Щедровицкий П.Г. Изменения в мышлении на рубеже XXI столетия: социокультурные вызовы / П.Г. Щедровицкий // Вопросы философии. – 2007. – № 1. – С. 35-54.

Гансова Эмма Августовна – доктор философских наук, профессор кафедры философии, социологии и менеджмента социокультурной деятельности Государственного учреждения «Южноукраинский национальный педагогический университет имени К.Д.Ушинского»

УДК:316.334.3:364-057.7

ЧТО ТАКОЕ СОЦИАЛЬНЫЙ «ВЭЛФЭЙР»

Настоящая статья посвящена проблеме «социального вэлфэра». Данное понятие предполагает оказание помощи людям и обществу функционировать более эффективно. В статье выявлена интеграция психологического, философского и социологического контекстов. Установлена связь потребностей с другими механизмами направленности поведения, а именно с интересами, мотивами, установками, ценностями.

Ключевые слова: социальный вэлфэйр, потребности, социальное благополучие.

ЩО ТАКЕ СОЦІАЛЬНИЙ «ВЕЛФЕР»

Дана стаття присвячена проблемі «соціального велфера». Дане поняття передбачає надання допомоги людям і суспільству функціонувати більш ефективно. У статті виявлено інтеграція психологічного, філософського і соціологічного контекстів. Встановлено зв'язок потреб з іншими механізмами спрямованості поведінки, а саме з інтересами, мотивами, установками, цінностями

Ключові слова: соціальний велфейр, потреби, соціальний добробут.

WHAT SOCIAL WELFARE IS

This article addresses the question of any society need a social welfare system. Social welfare involves helping people and societies to function more effectively in their environment. We are going to investigate the essence of the notion «need», types of needs, function of environment and social institutes. The problem of needs is the subject of psychology, philosophy, sociology. We also have to pay attention the ways of meeting needs. Needs are connected with other mechanisms of direction of people behavior – interests, motivations, values and so on.

Key words: social welfare, needs, social well-being.

Социальный велфер – это существенный элемент государственной социальной политики. **Целью** статьи является характеристика общих и специфических потребностей, способов их удовлетворения, а также роль «вэлфэр» в этом процессе. В научной литературе существует классификация потребностей. При осуществлении социальной помощи важно знать и учитывать потребности людей преклонного возраста и других возрастных категорий, а также потребности людей, оказавшихся в сложных жизненных обстоятельствах.

Роберт Баркер определяет потребности следующим образом:

«Потребности – это физические, психологические, экономические, культурные и социальные требования, необходимые для выживания, благополучия и осуществления деятельности» (Barker, The Social Work Dictionary .MD: NASW, 1991, p.153)

Личность и общество имеют потребности. Человек – это сложный организм, рожденный с потенциалом, обеспечивающим рост, обучение и поиск ответов на вопросы, связанные с проблемами развития.

Существует также физическое и социальное окружение, которое обеспечивает ресурсы, позволяющие упростить реализацию человеческого потенциала, с одной стороны, и создает определенные препятствия и трудности для их реализации, с другой стороны. На протяжении всей жизни мы также нуждаемся в помощи других людей, чтобы максимизировать результат наших действий.

На ранней стадии развития человек испытывает потребность в питании и защите. Физиологические потребности связаны с выживанием в благоприятной среде с целью сохранения здоровья. Это – биологический контекст человеческих потребностей.

Следующий уровень человеческого существования связан с физическими элементами среды – воздухом, водой, растительностью, которые могут упростить или усложнить усилия по реализации генетического потенциала.

Следующее мощное влияние на человеческую жизнь оказывает социальное окружение. Оно создает условия для структурирования повседневного поведения. Другие индивиды, семья, малые группы, организации, объединения и социальные институты, включая социальную помощь, социальные пособия («вэлфэр»), – все это элементы социального окружения, социальной среды. Таким образом, наши ценности и верования, нормы, управляющие нашим поведением, роли, которые мы играем, – все это производное социальной среды, культуры, общества в целом. (См. Doyal L. A Theory of Human Needs. N.Y. 1991, p.79)/

Исследователи проблемы потребностей настаивают на том, что для их удовлетворения необходимо наличие четырех условий: экономических, включающих производство товаров и услуг; физиологических – рождение нового поколения, которое должно прийти на смену предыдущему; социальных, а именно, социализацию, обучение и формирование необходимых умений и навыков; политических. С последними связано наличие власти, которая бы гарантировала и обеспечивала присутствие данных условий.

Таким образом, члены общества и само общество зависят друг от друга.

Следует различать общие потребности, свойственные всем людям и специфические. Разнообразие потребностей связано с биологическими, психологическими, социальными и культурными различиями.

Общие потребности являются базовыми для выживания и развития. Наиболее популярной классификацией таких потребностей является схема, предложенная Абрахамом Маслоу.

Разнообразие в обществе имеет биологическую, психологическую, социальную и культурную основу, что влияет на способ выражения и удовлетворения потребностей.

Наиболее значимыми типами потребностей являются потребности, обусловленные принадлежностью акторов к гендерным, возрастным, расовым, этническим, социоэкономическим группам.

Существует множество примеров воздействия особенностей групповой принадлежности индивидов на реализацию их потенциала. Исследования показали, что физическое благополучие детей зависит от социоэкономического статуса их опекунов. Дети, родившиеся в бедных семьях, скорее могут иметь врожденные пороки, чем в семьях обеспеченных. Это касается их веса и состояния здоровья. Они также, вероятнее всего, страдали от голода и социального игнорирования, находясь ниже черты бедности. Такого рода субъекты испытывают потребность в любви, уважении и самоактуализации.

Таким образом, мы можем видеть различные источники человеческих потребностей. Дети и взрослые, мужчины и женщины имеют как общие потребности, так и специфические. Такими же являются и способы их удовлетворения.

Человеческие потребности не являются постоянными. Они принимают различные формы на протяжении всего периода жизни. Жизненное пространство – это период от рождения до смерти. Оно имеет хронологические стадии, которые ассоциируются с различными ожиданиями по поводу того, как должны быть удовлетворены потребности.

Например, ожидается, что многие из психологических, эмоциональных и социальных потребностей подростков должны удовлетворяться в контексте их школьного опыта, прежде всего, в результате взаимодействия со сверстниками в процессе занятий спортом, проведения досуга и др. Взрослые удовлетворяют эти потребности в результате совместной работы, рекреационной деятельности, интимных отношений.

Однако, возможности удовлетворения потребностей зависят от социального контекста. Если в прошлые столетия можно было обнаружить детей, занятых работой в шахтах, на фабриках, в сельском хозяйстве, то в современном обществе дети защищены семьей, институтами, специальными организациями, государством. Хотя существуют различия в отношении к детям, которые обусловлены материальным и социальным статусом семей. Различия также обусловлены и типом страны или общества. Как известно, сегодня в мире существуют страны с разным уровнем социального развития: страны развитые, развивающиеся и слабо развитые. Так, например, один миллион детей в Мексике живет на улице, без семьи.

Человеческое физическое, психологическое и социальное развитие – это процесс, который длится до тех пор, пока человек не становится самодостаточным. Генетическая программа на биологическое и физическое развитие. Однако, болезни, несчастные случаи и природные катаклизмы могут возникнуть в любой момент. Кроме того, не так много людей в индустриально развитых обществах могут самостоятельно обеспечивать себя едой, сооружать собственное жилье, изготавливать одежду. Удовлетворение базовых физических потребностей обычно требует сотрудничества с другими. Большинство людей вынуждено зарабатывать доход, чтобы приобретать самое необходимое у других людей.

Процесс удовлетворения физических потребностей в современном мире предполагает взаимодействие множества людей со сложным социальным окружением.

Период биологической беспомощности может влиять и на другие потребности. Дети особенно зависят от других для удовлетворения своих эмоциональных, интеллектуальных, персональных и социальных потребностей, для гарантии их физического выживания.

Люди преклонного возраста обнаруживают, что их социальные отношения и их психологическое благополучие подвергаются опасности, если они оказываются независимыми от других. Взрослые в любом возрасте могут также испытывать трудности в их социальных отношениях, если их независимость уменьшается из-за болезни, несчастного случая или потери постоянной работы.

По мере продвижения в жизненном пространстве люди удовлетворяют свои базовые потребности различным способом. Эмоциональные проблемы, такие как преодоление стресса, перенесение на других состояния аффекта, адекватное восприятие окружения, контролирование собственных чувств будут более эффективными у тех, кто созрел эмоционально.

Происходит интеграция рациональных, чувственных и моральных элементов поведения. Личные цели проясняются, избираются стратегии для их достижения.

В качестве примера можно обратиться к такому факту как изменение роли женщин в США. По сравнению с прошлым веком сегодня женщины имеют значительный доступ к образованию и работе. Следствием данной ситуации является стремление женщин к самостоятельности, автономии и личному благополучию.

Еще одним результатом данных изменений стало то, что женщины перестают быть жертвами злоупотреблений, связанных с насилием. В этом случае как и во многих других возрастает способность индивидов эффективно удовлетворять свои потребности, а социальные проблемы начинают уменьшаться (см. Straus M. Ordinary violence, child abuse, and wife beating. (The Dark Side of Families. CA: Sage, 1983. pp213-234).

Удовлетворение потребностей – это динамичный процесс. По мере того, как люди растут и изменяются, они используют новые ресурсы и сталкиваются с новыми обстоятельствами на каждой стадии. Мы можем увидеть в этом процессе как общие признаки,

характерные для жизни людей, так и особенные, обусловленные биологическими, психологическими и социальными факторами.

Изменения происходят в жизни людей под влиянием изменений в их физическом и социальном окружении. Физическая среда – это объект коротко- и долгосрочных изменений. Засуха. Наводнение. Землетрясение и другие природные катаклизмы способны быстро изменить условия, в которых живут люди. Долгосрочные изменения, такие как постепенное разрушение пахотных земель, лесов, загрязнение окружающей среды в результате урбанизации и индустриализации, – создали главные проблемы для многих народов, проживающих в разных государствах Европы и Америки.

Согласно данным ООН, 26 % пахотной земли и пастбищ деградированы из-за деструктивной человеческой деятельности (United Nations Report on the World Social Situation. ST/ESA/235E/1993/Rev.1. New York: United Nations.).

Загрязнение водных ресурсов становится угрожающим. Например, вода только из 4 % большинства рек в Европе становится пригодной после дезинфекции.

Драматическим примером стал украинский Чернобыль. Хлорирование, например, продолжает иметь место благодаря работе холодильников и кондиционеров. Происходит химическое истощение озонового слоя в атмосфере, который необходим для защиты кожного покрова.

Изменения также имеют все возрастающее значение для социального окружения. С развитием индустриализации, а так же в связи с появлением свободного предпринимательства в бывших социалистических странах, условия для экономического выживания существенно изменились. Инфляция, разбалансированность в сфере торговли, рост транснациональных корпораций, – все это влияет на занятость и экономическое благополучие миллионов людей. Биржевой кризис в США мгновенно влияет на ценовую ситуацию во всем мире. Спад потребительской активности в США может повлечь сокращение импорта и соответственно сокращение количества рабочих мест в странах, которые экспортируют свою продукцию в США.

Экономический фактор также влияет на множество других аспектов социальной сферы. Общество, государство являются ответственными за уровень бедности, преступности и количество бездомных. Семьи могут быть эффективными, если оба супруга работают для того, чтобы удовлетворить минимальные потребности. Сельские жители экономически депрессивных территорий переезжают в другую местность в поисках работы. Однако, это приводит к сокращению численности налогоплательщиков. В результате сокращается финансирование строительства дорог, жилья, учебных заведений в регионах, которые покидают жители. Экономические и политические трудности возникают у эмигрантов, особенно у нелегальных. В этом случае возрастает количество конфликтов, уровень бедности и безработицы.

В течение 80-х годов в США был принят закон, согласно которому количество иммигрантов должно быть лимитировано, а также должен быть усилен контроль за нелегальной иммиграцией. В 1994 году было предложено не выплачивать пособие легальным и нелегальным иммигрантам.

Иммигранты становятся наиболее чувствительными к окружающей среде в случае изменений условий. В ответ на экономические трудности большинство трудоспособных членов семей эмигрируют в другие страны в надежде заработать больше денег, чтобы снова восстановить семью. Часто мигрантам отказывают в получении гражданства и вместо этого предлагают временно проживать на данной территории, чтобы местные работодатели могли найти им применение.

Люди, которые эмигрируют нелегально рискуют своими жизнями. Эмиграция создает одновременно трудности и благоприятные возможности. Стимулом для членов таких групп становится возможность получить образование и затем работать в школах, социальных службах, создавать свой бизнес, т.е. все, что должно служить людям. Некоторые общины, в

состав которых входят иммигранты, становятся более сильными и жизнеспособными, иные – сохраняют свою национальную идентичность.

Транснациональные корпорации дают работу представителям тех народов, которые борются за свои гражданские, социальные и экономические права. В тоже время безработица преследует тех, кто не является членом объединений, организаций.

Два фактора особенно значимы для социального благополучия: это генетическая наследственность и изменения в физической и социальной среде. Эти факторы влияют на выбор, который люди делают.

Благоприятные возможности для индивидов обычно зависят от этно-национальной, классовой, гендерной принадлежности актора. Расизм, сексизм и другие формы институциональной дискриминации могут создавать необычное жизненное пространство. Сталкиваясь с подобными обстоятельствами, многие люди делают особый выбор, используя свой профессиональный и образовательный потенциал. Иногда, тем не менее, люди ограничены в своем выборе в силу наличия препятствий со стороны их окружения.

Следует более детально проанализировать три типа выбора, который люди должны делать или делают.

Первый тип поведения связан с задатками и способностями, которыми они обладают, но при этом последние остаются не реализованными. Часто индивиды не осведомлены относительно соответствующих организаций и их программ. В этом случае необходимо лучше информировать население, обеспечивая и соответствующую рекламу. Это могло бы оказать содействие в удовлетворении потребностей данного вида (См. FeddersCh.,ElliotL.ShatteredDreams. NewYork: HarperandRow 1987).

Второй тип поведения предполагает навыки, связанные со способностью избегать деструктивных действий. Курение, злоупотребление алкоголем и наркотиками, принуждение других при решении собственных проблем, – все это создает больше препятствий, чем то количество проблем, с которыми люди привыкли справляться.

Третий тип поведения – это планирование будущих возможных действий. Этот вид поведения обладает долгосрочными и краткосрочными компонентами. Хорошим примером является образование. Оно не представляет собой немедленное, сиюминутное удовлетворение потребностей. Образование закладывает основы роста и делает более доступным желаемый вид деятельности. Однако не существует непосредственной связи между образованием и будущей карьерой.

Долгосрочное планирование часто трудно осуществимо. Часто остается неясным, как может повлиять то, чем человек занимается в настоящее время на его проблемы в будущем. Более того, решение сиюминутных проблем требует такой затраты энергии, что ее не остается для преодоления предстоящих жизненных трудностей. Молодые люди, особенно представители групп, испытывающих дискриминацию, имеют весьма неясную перспективу. Однако без планирования удовлетворение потребностей будет оставаться эпизодическим и неэффективным.

Все описанные выше типы поведения позволяют понять, почему люди нуждаются в помощи. Вместе с тем существует ответственность общества за реализацию индивидуальных потребностей. В свою очередь, общество имеет собственные потребности, связанные со структурой и порядком. Это – социальные потребности.

Социальное благополучие обеспечивает реализацию индивидуальных целей. Социальные институты, такие как семья, школа, общественные организации, экономическая и политическая системы функционируют совместно, обеспечивая ресурсами индивидов.

Социальный порядок – это важное условие благополучия и благосостояния. Данное понятие означает поддержку предсказуемых образцов поведения, делающих возможным совместное сосуществование людей. Общество – это, в значительной степени, сообщество людей, соблюдающих определенные правила. Если эти правила нарушаются, организованное поведение становится невозможным, и общество дезинтегрируется, превращаясь во

множество непредвиденных взаимодействий между индивидами и группами. Этот вид дезинтеграции затрудняет удовлетворение потребностей для большинства людей. Даже в ситуации конкуренции и конфликта необходимо придерживаться определенных правил. Компании соперничают друг с другом, обслуживая клиентов. Существуют определенные правила игры для политических партий. На уровне межличностных отношений важно в ситуации конфликта достигать взаимного сотрудничества и поддержки.

Достижение консенсуса в обществе возможно, если его члены имеют общие цели, верования и ценности, а образцы взаимодействия остаются стабильными. Однако данная ситуация была возможной в доиндустриальном обществе, где существовало незначительное различие между людьми и они имели тенденцию действовать и думать одинаково. (См. Federico R. and Schwartz J. *Sociology*. N.Y.: Random House. 1983).

В современном обществе имеет место социальная фрагментация и специализация, обусловленные стилем жизни, этнонациональными и культурными особенностями и т.д. Американский социолог Роберт Белла в книге «Обычаи сердца» исследует взаимоотношения в американском обществе. Его интересует, почему многие североамериканцы находят крайне сложным общение с членами семьи, своими соседями и согражданами (См. Bella R. *HabitsofHeart*. Berkeley: UniversityofCaliforniaPress. 1985). Он нашел следующие основания подобных взаимоотношений. Это – различие в доходах, географическая мобильность, ослабление семейных традиций, возрастающее желание личностного обособления. В таком обществе достижение консенсуса невозможно только за счет социального порядка.

Среди различных стратегий, используемых обществом с целью разрушения устоявшихся образцов поведения, наиболее общей и эффективной является стратегия социализации. Дж. Митчелл определяет социализацию как процесс, в ходе которого индивиды самостоятельно учатся вести себя в соответствии с преобладающими стандартами своей культуры (См. Mitchell G. *A New Dictionary of the Social Sciences*. N.Y.: Adline. 1979).

Наиболее интенсивно социализация происходит в периоды младенчества и детства, когда поведенческие образцы и социальные экспектации формируются в семье и школе. Большинство поведенческих образцов усваивается благодаря наблюдению, т.к. дети копируют поведение родителей и сверстников. Социализация продолжается на протяжении всего жизненного цикла, хотя и менее интенсивно, чем в период раннего детства.

Социализация эффективна в большинстве ситуаций для большинства людей. Это – средство контроля поведения, потому что она встроена в операции, производимые многими институтами, особенно семьей, системой образования, религиозными организациями. Естественно, что различие культур в современном обществе является источником различий верований и поведенческих образцов. Тем не менее, ценности и поведение образуют существенный вклад в общественную солидарность.

Другой контролирующий механизм включается в случаях, если устоявшиеся нормы носят принудительный характер. Они ранжируются, начиная с выражения неодобрения и до официального наказания (физического ограничения, ареста, тюремного заключения).

Поддержание порядка – это существенный вклад в оказание помощи людям при удовлетворении их потребностей. Это делает более вероятным их рациональное видение общих перспектив, касающихся потребностей и стратегий их достижения.

Любая форма социального контроля касается проблемы потенциальных конфликтов между потребностями общества и правами индивидов.

Всегда существует риск, что доминирующие в обществе группы будут употреблять свою силу для давления на другие группы, лишая их права преследовать свои цели, соответствующие их ожиданиям. Примером может служить отношение коренных американцев к афро-американцам в США.

Социальный вклад «вэлфэра». Система «вэлфэра» помогает удовлетворять потребностями тремя способами. Она уменьшает препятствия для благополучного существования, усиливает способности людей преодолевать трудности и обеспечивает

необходимыми ресурсами. Эта деятельность представляет собой главную функцию системы социального «вэлфэра».

Прежде всего, необходимо рассмотреть более детально различие, существующее между явными и латентными функциями. Явной функцией социального вэлфэра является намеренное, рациональное соблюдение последовательности программ. Латентная функция не связана с последовательностью программ. В то время как явная функция обычно описывается как выгода для пользователей программ и для блага всего общества, латентная функция предназначена для обслуживания нуждающихся граждан и обслуживает специальные нужды господствующих и влиятельных слоев населения.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Mitchell. A New Dictionary of the Social Sciences. N.Y.: Adline .1979
2. Doyal L. A Theory of Human Needs. N.Y.1991, p.79
3. Federico R. and Schwartz J. Sociology. N.Y.: Random House. 1983

Добролюбська Юлія Андріївна – доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та методології науки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського, (Україна, Одеса)

УДК 300.3+301+930.1

СОЦІАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ В ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ ТРАДИЦІЇ «АННАЛІВ»

Проаналізоване дослідницьке поле соціальної пам'яті в історіографічній традиції анналістів. Виходячи з класичної субстанціональної метафізичної установки та віри в тотальність історичного процесу анналісти роблять ставку на найміцніші традиції та уявлення колективної свідомості, що звільняються від ідеологічного нальоту пізніх епох в екстремальній ситуації. Це дозволяє подолати велику тимчасову дистанцію і не тільки претендувати на об'єктивне вивчення минулого, а й передбачити найбільш стійкі пріоритети в майбутньому.

Традиції колективної пам'яті та актуальні ідеї справжнього, пов'язані між собою, є підставою будь-якого суспільства. Суспільство інтерпретує або навіть знає минуле тільки через сьогодення.

Історичне пояснення не обмежується пошуком початку або витоків, а спрямоване на виявлення необхідності, на пояснення явища в певному місці, в певний час, з огляду на високу інерційність і континуальність соціальних традицій.

Ключові слова: менталітет, соціальна пам'ять, колективна пам'ять, традиція, культурно-історичний феномен.

СОЦИАЛЬНАЯ ПАМЯТЬ В ИСТОРИОГРАФИЧЕСКОЙ ТРАДИЦИИ «АННАЛОВ»

Проанализировано исследовательское поле социальной памяти в историографической традиции анналистов. Исходя из классической субстанциональной метафизической установки и веры в тотальность исторического процесса анналисты делают ставку на крепкие традиции и представления коллективного сознания, которые освобождаются от идеологического налета поздних эпох в экстремальной ситуации. Это позволяет преодолеть большую временную дистанцию и не только претендовать на объективное изучение прошлого, но и предусмотреть наиболее устойчивые приоритеты в будущем.

Традиції колективної пам'яті і актуальні ідеї настоящего, пов'язані між собою, є основою будь-якого суспільства. Суспільство інтерпретує або навіть знає минуле тільки через настоящее.

Історичне пояснення не обмежується пошуком початку або витоків, а спрямоване на виявлення необхідності, на пояснення явища в певному місці, в певний час, з урахування високої інерційності і континуальності соціальних традицій.

Ключові слова: *менталітет, соціальна пам'ять, колективна пам'ять, традиція, культурно-історичний феномен.*

SOCIAL MEMORY IN THE HISTORIOGRAPHICAL TRADITION OF “ANNALS”

The purpose of this article is to analyze the research field of social memory in the historiographical tradition of the Annalist.

M. Block uses the material of social psychology, ethnographic, sociological research, does not shy away from his own philosophical generalizations, expressed as hypotheses. Everyday life, mentality are important for Blok, but not as an end in itself, but as a means of meaningful (holistic, systematic) comprehension of the investigated historical phenomenon. In terms of modern methodology, M. Block uses the systemic-historical approach, legitimizes it in a historical study, considering the evolution of a particular cultural-historical phenomenon not isolated, but in relation to other elements of the social structure, showing the need for its rooting under certain preconditions and circumstances. An explanation of one element of the social structure of the historian carries out by identifying the connection with social differentiation, the dependence of some social factors on others, and all together – with the prevailing forms of social consciousness.

M. Block is based on the classic substantive metaphysical setting and the belief in the totality of the historical process.

The memory of tradition in this case becomes decisive.

The initial hypothesis relies on the strongest traditions and representations of the collective consciousness that are freed from the ideological raid of the late epochs in an extreme situation, which allows to overcome a large temporal distance, and not only to pretend to objective study of the past, but also to anticipate the most sustainable priorities in the future.

Memoir is not a passive contemplation of pictures, but, in essence, is a restoration of the past, and it is possible only on the basis of material (concepts, forms of language, etc.), prepared by many other people.

However, M. Block himself prefers to talk about «collective memory» as a collective representation or consciousness.

The traditions of collective memory and the actual ideas of the present, interconnected, are the basis of any society. The society interprets or even knows the past only through the present.

Historical explanation is not limited to the search for beginning or leakage, but aimed at identifying the need to explain the phenomenon in a certain place at a certain time, given the high inertia and contingency of social traditions.

Key words: *mentality, social memory, collective memory, tradition, cultural-historical phenomenon.*

Постановка проблеми. У 1925 році була опублікована робота М. Блока «Королі-чудотворці», початок написання якої відноситься ще до 1912 р. Ця публікація отримала притягнула увагу та отримала схвальні відгуки лише у другій половині ХХ століття. У передмові до її видання Ж. Ле Гофф наводить оцінку Ж. Дюбі, згідно з якою М. Блок показав, що «глибинна природа соціальних обставин полягає в їх ментальному характері» і закликав «продовжити роботу над створенням тієї історії ментальностей, яку сам Блок розробляти не став, але яку рівно півстоліття тому започаткував саме він»[8]. Ту ж заслугу М. Блока –

початок розробки історії ментальностей – зазначає в цій роботі Блока і сам Ж. Ле Гофф. Автор передмови визначає і зміст, який, на його думку, є основним для історії ментальностей, політичної, історичної антропології та історичної психології і ототожнює його з фразою М. Блока: «Віра в диво виникла тому, що всі цього жива очікували» [2, с. 578].

Аналіз публікацій. Ж. Ле Гофф побачив інновацію М. Блока в тому, що він пов'язав «співвідношення між теорією і практикою еліти, з одного боку, і віруваннями, ментальністю «простих смертних», з іншого. Традиційна історія ідей позитивістського або ідеалістичного спрямування (німецька *Geistesgeschichte*), яка витає в хмарах ідей або перебуває на вершинах суспільства, тут безсила» [8]. Вказує на авторський пафос історії ментальностей, на думку Ж. Ле Гоффа, і багаторазове (19 разів) вживання Блоком синонімів термінів «колективна свідомість», «менталітет». Посилаючись на Ж. Дюби, Ж. Ле Гофф цитує Блонделя: «немає сенсу шукати “загальні форми відчуття, мислення і дії”». Інакше кажучи, Блондель закликав до створення диференційованої історії, історії ментальності та поведінки в різні епохи та в різних регіонах» [8]. Очевидно, ця думка психолога Ш. Блонделя («Вступ в колективну психологію», 1929), робота якого вийшла на чотири роки пізніше «Королів-чудотворців», згідно з Ж. Ле Гоффом, є адекватною тому, що розумів під історією ментальностей М. Блок. А. Я. Гуревич довів цю логіку «модернізованої», але цілком зрозумілої інтерпретації «Королів-чудотворців» до логічного кінця. У післямові він підвів «підсумок» раннього дослідження М. Блока: «воно спрямоване не на відкриття будь-яких універсальних законів і повторюваних моделей, але на виявлення індивідуального та неповторного» [7].

Мета цієї статті – проаналізувати дослідницьке поле соціальної пам'яті в історіографічній традиції анналістів.

Вдумливий аналіз думок М. Блока в «Королів-чудотворців» з приводу аспектів, щодо яких складалася проблематика «історії пам'яті», не знаходить підтвердження наведених інтерпретацій. М. Блок цілком виразно висловив предметне поле свого історичного дослідження: «досліджувати цілющі обряди і, в більш загальному вигляді, розуміння королівської влади, що в них виражається». При цьому потрібно зацентувати, що М. Блок в цій роботі намітив і здійснив саме історичне дослідження, а не антропологічне, соціально-психологічне, соціологічне, політологічне, культурологічне чи філософське. У цій роботі немає ні антропологічного послідовного дослідження природи людини, ні її екзистенції; в ній немає дослідження суспільної свідомості, психологічно пофарбованого національного менталітету; в ній немає політологічного, соціологічного дослідження надбудовних інститутів і соціальних груп. Тим більше в ній немає культурологічного дослідження в тому розмитому розумінні, який представники дисципліни в неї вкладають, запозичуючи в довільному порядку методологічний апарат історії, філософії та інших споріднених галузей. У цій роботі є тільки історія. Причому історія як в суто емпіричному сенсі дослідження (або навіть розслідування) інформації, що витягується з історичних джерел різного ступеня достовірності, так і в сенсі тієї історії, яка пізніше буде названа М. Блоком як «розуміюча історія», і до якої в міру сил повинен прагнути історик.

М. Блок використовує матеріал соціальної психології, етнографічних, соціологічних досліджень, не цурається і власних філософських узагальнень, висловлених в якості гіпотез. Повсякденність, ментальність важливі для Блока, але не як самоціль, а як засіб осмисленого (цілісного, системного) осягнення досліджуваного історичного явища. У термінах сучасної методології М. Блок використовує системно-історичний підхід, легітимізує його в історичному дослідженні, розглядаючи еволюцію конкретного культурно-історичного явища не відособлено, а у відношенні до інших елементів соціальної структури, виявляючи необхідність («чому цілющий обряд виник в якийсь певний момент, не раніше і не пізніше») його вкорінення за певних передумов і обставин. Пояснення одного елемента соціальної структури – інституціалізованого ритуалу – історик здійснює за допомогою виявлення зв'язку із соціальною диференціацією, залежністю одних соціальних факторів від інших, і всіх разом – з

пануючими формами суспільної свідомості. У такій історії «влада не поставала б відірваною від своїх обрядових основ, від своїх образів і уявлень». Власне «розуміючою» історія стає завдяки «активній позиції упорядкування матеріалу», завдяки тому, що невідоме включається в систему вже відомих відносин та залежностей. «Знання фрагментів, вивчених окремо один за іншим, ніколи не приведе до пізнання цілого – воно навіть не дозволить пізнати самі ці фрагменти» [6; 1, с. 88-89]. Швидше, уявлення тут використовує образ, пов'язаний з ефектом голограми, коли будь-який фрагмент фотографії містить інформацію про цілу експозицію («ціле в кожній частині»).

М. Блок спирається на класичну субстанціальну метафізичну установку та віру в тотальність історичного процесу. Більш за все він філософ, коли говорить, що «деякі колективні уявлення, що зачіпають все соціальне життя в цілому, схожі – в найзагальніших рисах – у великого числа народів; мабуть, вони служать ознаками певного етапу розвитку тієї чи іншої цивілізації і змінюються разом з цими цивілізаціями... ці великі ідеї, притаманні всьому, або майже всьому людству, отримують, зрозуміло, в різних кінцях світу і при різних обставинах саме різне втілення»[2]. Залишаючись при цьому істориком, що з'єднує «глибинні причини» з випадковими обставинами, за швидкоплинною історією подій Блок намагається розгледіти стійке та незмінне.

Цим закликком, який вважається програмним для традиції «Анналів», М. Блок прокладає через епоху тимчасових інтересів, екзистенціальної унікальності і постмодерністської мозаїчності місток до того інтересу, який відродиться в програмі досліджень «історії пам'яті». Все, що можна виявити і визначити як пов'язане з людською унікальністю і індивідуальністю в цьому дослідженні обмежується авторським висновком про те, що сакральний ритуал чудесного вилікування монархами в Європі був спрямований на конкретну людину, полегшення індивідуального страждання, а не на досягнення загального благополуччя, як це зазвичай мало місце в античності. Відносно власне пам'яті М. Блок небагатослівний. Він переконаний в її ненадійності, «вона вибіркова і тому здається мені не дуже справедливою» [2]. Однак пам'ять незамінна, тому що «глибинні шари історії є, можливо, і найнадійнішими». В епохи високої динаміки виникає потреба сконцентруватися на стійкому, яке і доводиться шукати в минулому, коли соціальний ритм не відрізнявся стрімкістю.

Пам'ять традиції в цьому випадку набуває, на думку М. Блока, вирішальне значення. Будь-яке починання «брало перемогу в тих випадках, коли знаходило підтримку в сильних і старовинних колективних уявленнях» [2]. У цієї рятівної функції пам'ять минулих традицій, про яку говорить М. Блок у своїй ранній роботі, неодноразово буде використана в повній динаміці і протиріч історії ХХ століття. Те, що пам'ять традиції ненадійна, в цьому випадку стає умовою збереження самої цієї традиції. Виникнувши в певних соціально-історичних умовах, традиція напевно б втратила свою привабливість той час, як ці умови змінилися. Але кожне нове покоління вкладає в традицію щось своє, деформує її під нові умови аж до невпізнання, але все-таки зберігає. Ймовірно, така модернізована традиція «перестає бути для нас джерелом відомостей про середовище, яка її породило», проте, вона дозволяє легітимізувати новачі. При цьому, великою помилкою, на думку М. Блока, було б вважати, що «відбір» корисних традицій, як помилково вважали «літератори», можна проводити штучно, свідомо, відповідно до чіткої суб'єктивної волі. Цікаво, що вихідна гіпотеза, яка народилася у М. Блока в окопах першої світової війни, робить ставку на найміцніші традиції і уявлення колективної свідомості, що звільняються від ідеологічного нальоту пізніх епох в екстремальній ситуації, що саме й дозволяє подолати велику тимчасову дистанцію, і не тільки претендувати на об'єктивне вивчення минулого, а й передбачити найбільш стійкі пріоритети в майбутньому.

По аналогії з М. Блоком, що використовує в якості початкової базової інтуїції презумпцію, яка передбачає, що не можна пояснювати віру народу в чудо лікування монархом страждених від золотухи тільки забобонністю і неосвіченістю середньовічної людини, будемо виходити з того, що величезний інтерес західноєвропейських дослідників до проблематики «історії пам'яті» повинен мати більш вагомий підстави, ніж мода чи випадкова кон'юнктурність.

Спори про один предмет, згідно М. Блоку свідчать про об'єктивну спільності проблеми [1, с. 105].

Стаття М. Блока «Коллективна пам'ять, традиція і звичай щодо книги, яка нещодавно вийшла в світ» в «Журналі історичного синтезу» [9, р. 73–83] є його першою реакцією на публікацію книги М. Хальбвакса «Соціальні рамки пам'яті» (1925). У цій роботі Хальбвас намагається пояснити спосіб існування минулого у свідомості. М. Блок пов'язав висновки, отримані в книзі М. Хальбвакса, з механізмом перенесення індивідуального ментального досвіду на колективну свідомість. Якщо у А. Бергсона сни людини і є прояв пам'яті, то, згідно з Хальбвасом, ці явища не зводяться один до одного, тому що «в снах картинка минулого фрагментарні, недостатньо пов'язані між собою і з залишком минулого, щоб бути визнаними як спогади» (р. 75). Спогад, згідно М. Блоку, – це не пасивне споглядання картинок, а «по суті, є відновленням минулого», і воно можливе тільки на основі матеріалу (понять, форм мови тощо), підготовленого багатьма іншими людьми. Будь-яка пам'ять, згідно М. Блока, – це зусилля відновлення. «Категорії соціального походження дозволяють нам локалізувати картинку минулого в часі і в просторі, назвати та зрозуміти їх» [9, р. 75]. Соціальний вплив на індивідуальну пам'ять людина відчуває навіть уві сні. Пам'ять, що поповнюється суспільством, задає соціальні рамки для індивідуальних фактів. Тут очевидний висновок не про онтологічне існуючу соціальну (групову) пам'ять, а про соціальну детермінацію індивідуальної пам'яті. Так зазвичай і інтерпретували сучасники зміст терміну «соціальна пам'ять» у Хальбвакса. Блок цитує обережне припущення Хальбвакса «в певному сенсі можна сказати, що вона є лише частиною і тільки аспектом пам'яті групи (р. 196)».

Однак сам М. Блок вважає за краще говорити про «колективну пам'ять» як про колективні «уявлення» або про «свідомості», а не реалії, на зразок індивідуальної пам'яті, тобто номінально в силу недостатньої обґрунтованості зворотного. Значне число суспільствознавців, завдяки Дюркгейму, «протягом останніх років нас привчили до пошуку частини «соціального» в «індивідуумі»... Ми вільно вимовляємо слово «колективна пам'ять», але не слід забувати, що як мінімум одна частина феноменів, які ми позначаємо таким чином, є просто фактами спілкування між індивідуумами» [9, р. 79]. Питання про онтологію соціальної пам'яті стає ключовим для визначення евристичної значимості цього метафізичного конструкту.

Блок акцентував увагу на особливо важливій для нього думці, при цьому явно посилюючи сенс, вкладений Хальбвасом. Традиції колективної пам'яті та актуальні ідеї справжнього, пов'язані між собою, є підставою будь-якого суспільства. «Суспільство інтерпретує або навіть знає минуле тільки через сьогодення, і до того ж сьогодення має для нього конкретний зміст і емоційну цінність тільки тому, що після нього проглядається деяке продовження» [9, р. 76]. Цей лейтмотив Блока послідовно їм відтворювався в наступних роботах, однак залишався двозначним і навряд чи може розглядатися як виразний методологічний прийом. Він бачить в матеріалі книги проблеми, які практично обходив М. Хальбвас, але які він має намір переадресувати історикам, саме переадресувати, інтуїтивно передбачаючи їхню соціальну значимість. «Яким чином колективні спогади переходять від покоління до покоління в одній групі?» [9, р. 78]. Блок зауважує з цього приводу, що «для того, щоб соціальна група, тривалість якої перевищує життя людини, «згадувала», недостатньо того, щоб різні члени, що входять до її складу, в певний момент зберігали в своїх умах уявлення щодо минулого групи; також необхідно, щоб найстаріші члени не відмовлялися передавати ці уявлення більш молодим» [9, р. 79]. Загалом, позиція М. Блока щодо питань, сформульованих Хальбвасом, не може свідчити про її послідовність.

М. Блок в «Феодалному суспільстві» (1939, 1940) звертає увагу на наступні обставини: «час відігравав незначну роль аж до XIX ст., не було ні засобів вимірювання, в документах часто дата відсутня, різнобій обчислення» [3, с. 148]; латинська моваспонукала до приблизної визначеності та точності понять [3, с. 142]; практика юридичного прецеденту сприяла тому, щоб минуле реконструювалося «таким, яким воно повинно бути» [3, с. 154]; «проблема епосу

належить до найбільш спірних ... в більш загальному сенсі відкриє плідні перспективи, – в плані колективної пам'яті» [3, с. 154].

Остання і одночасно програмна робота М. Блока «Апологія історії», написана в 1941–42 рр. конкретизує і закріплює інтуїції раннього часу. У цій роботі Блок надає хиткий, але цілком достатнє підґрунтя для притягнення його історіографічних роздумів до різних суспільствознавчих наукових відгалужень. Цілком нейтральний пафос М. Блока: не обмежуватися теоретичними конструктами, не відриватися від реальної практики людського життя, виражений у відомому фрагменті: історія – наука про «людей у часі» [1, с. 29], був оголошений незаперечним свідченням «антропологізму» її автора. Надалі, однак він продовжує свою думку про те, що зв'язок епох важливіше їх відмінності, про тотальність «всесвітньої історії».

Історичне пояснення, згідно М. Блока, не обмежується пошуком початку або витоків, а спрямоване на виявлення необхідності, на пояснення «приживлюваності» явища в певному місці, в певний час, з огляду на високу інерційність і континуальність соціальних традицій. Найменше в цій роботі автор дає привід для інтерпретації його думок в дусі мінливості та унікальності суспільства, людини та її свідомості: «і в людських істотах існує якийсь постійний фонд ... навіть щоб зрозуміти, чим вони є в цей саме момент, даних досвіду буде недостатньо... Дані одиничного досвіду завжди безсилі для виявлення його ж компонентів і, отже, для його тлумачення» [1, с. 27].

Висновки і перспективи подальших досліджень. М. Блок – прихильник колективного дослідницького проекту. Сама по собі безладна пам'ять людства, проте, зберігає і накопичує способи вибудовування свого власного матеріалу. Справедливе недовіру в цій роботі М. Блок відносить до індивідуальної і колективної пам'яті, якщо вона не закріплена на стійкому носії.

Знаменита цитата Бернарда Шартрського вказує, згідно М. Блоку, на фундаментальну вкоріненість суспільної свідомості в пам'яті про попередній зміст: «Ми подібні карликама, що посіли на плечах велетнів; ми бачимо більше і далі, ніж вони, не тому, що володіємо кращим зором, і не тому, що ми їх вище, але тому, що вони нас підняли і збільшили наш зріст своєю величчю» [1, с. 246]. Суб'єктивізм в рівній мірі притаманний як минулому через його недостовірність, так і сучасному через його суб'єктивну значущість. Але минулому властива інерція. Об'єктивність корениться в стійкому, субстанціальному, виникає з регулярності і зберігання сенсу «духу цивілізації», з пояснення необхідності всередині його часу, що зберіг досвід минулого.

Блок закликає вивчати знаки з минулого, «сліди минулого», тобто «доступні нашим почуттям знаки», залишені феноменом. Саме знаки і зберігаються історичною пам'яттю, тому що уявлення не могли зберегтися у нащадків, вони не бачили їх прообразу. Аналіз історичної пам'яті в основі своїй стає умоглядним. Однак самого системного аналізу історіографічних основ М. Блок не розробив. Акцентування уваги на семантиці знака не може ігнорувати поняття пам'яті. Власне «пам'ять» (на відміну від спогаду) і є в широко відомій гегелівській інтерпретації «перехід від діяльності уявлення до мислення» – «відтворення імені», тобто знаків простих, нерозкладних зображень, зміст яких не даний, а кожен раз дається, «сущє як ім'я потребує іншого, в значенні інтелігенції, яка його представляє, щоб бути предметом, істинною об'єктивністю ... ми мислимо за допомогою імен» [5, с. 301-302].

Можливо, корелятивність думок Блока і Гегеля по ряду питань заслуговує на більшу увагу. Як зауважив А. Я. Гуревич, Блок виступив за можливість об'єктивного пізнання історії не стільки на ґрунті пошуку самоочевидних, достовірних джерел (тобто зовнішніх підставах – критика джерел), а на основі дослідження самої історичної думки (тобто іманентних підставах). У зв'язку з чим його підхід часто відносять до феномологічного [6, с. 191]. Але цей методологічний посыл Блока був занадто багатозначним і потонув в масі суперечливих інтерпретацій.

Лідери першої хвилі традиції «Анналів» бачили предметом загальну, «глобальну

історію» не в сенсі всеосяжного синтезу, а в сенсі утримання системної єдності, пов'язаності, в якій історія не розпадається на релігійну, економічну, політичну та інші окремі історії. А утримується незмінною традицією, що зберігається соціальною пам'яттю, колективним менталітетом. На наступному етапі Ф. Бродель посилив цю позицію. До економічного та соціального друге покоління «Анналів» додало культурне. Найбільш проблемним в концепції Ф. Броделя залишилася зв'язок «тривалостей».

У колективній свідомості, згідно Ф. Броделя, змінюється повсякденність, але сильні традиції та спогади. Людство «живе переважно в рамках власного досвіду і в міру руху поколінь виявляється в пастці своїх колишніх досягнень» [4, с. 68], зміни відбуваються тільки «в верхніх, єдиних по-справжньому рухомих його структурах» [4, с. 597]. В цьому плані третій етап «Анналів», незважаючи на запевнення Ж. Ле Гоффа, принципово дистанційований від концептуальних основ своїх попередників. «Історична антропологія (Ле Гофф) виділяє риси відмінності людини іншої епохи і іншої культури від людини наших днів» [6, с. 225].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Блок М. Апология истории, или Ремесло историка / Марк Блок; [Пер. с франц. Е. М. Лысенко]. – М. : Наука, 1986. – 256 с.
2. Блок М. Короли-чудотворцы: Очерк представлений о сверхъестественном характере королевской власти, распространенных преимущественно во Франции и в Англии / Марк Блок; [Пер. с франц. В. А. Мильчина]. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – 712 с.
3. Блок М. Феодалное общество // Блок М. Апология истории, или Ремесло историка / Марк Блок; [Пер. с франц. Е. М. Лысенко]. – М. : Наука, 1986. – С. 122-181.
4. Бродель Ф. Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV–XVIII вв. / Фернан Бродель; [Пер. с франц. Л. Куббель]. – Том 1. Структуры повседневности: возможное и невозможное. – М. : Прогресс, 1986. – 623 с.
5. Гегель Г. В. Ф. Энциклопедия философских наук в очерке / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; [Отв. ред. Е. Ситковский]. – Т. 3: Философия духа. – М.: Мысль, 1977. – 471 с.
6. Гуревич А. Я. М. Блок и «Апология истории»/ А. Я. Гуревич // Блок М. Апология истории, или Ремесло историка. – М. : Наука, 1986. – С. 182–231.
7. Гуревич А. Я. Марк Блок и историческая антропология. Послесловие / А. Я. Гуревич // Блок М. Короли-чудотворцы: Очерк представлений о сверхъестественном характере королевской власти, распространенных преимущественно во Франции и в Англии. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – С. 667-578.
8. Ле Гофф Ж. Предисловие / Ж. Ле Гофф // Блок М. Короли-чудотворцы: Очерк представлений о сверхъестественном характере королевской власти, распространенных преимущественно во Франции и в Англии; [Пер. с франц. В. А. Мильчина]. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1998. – С. 11-57.

Єременко Олександр Михайлович – доктор философських наук, професор кафедри філософії Національного університету «Одеська юридическа академія»

УДК165.172:111.5

ОСНОВЫ ФИЛОСОФСКОЙ КОМБИНАТОРИКИ С ЭЛЕМЕНТАМИ ОКСЮМОРОННОЙ ДИАЛЕКТИКИ

В статье предлагается метод комбинаторного конструирования мировоззрений с заранее заданными свойствами. Метод предполагает выяснение сочетаемости/несочетаемости категорий при конструировании мировоззрения. Расширить границы сочетаемости позволяет метод оксюморонной диалектики, предполагающий особую форму взаимоперехода противоположностей.

Ключевые слова: мировоззрение, комбинаторика, Бог, мир, человек, диалектика, оксюморон, необходимость, свобода.

ОСНОВИ ФІЛОСОФСЬКОЇ КОМБІНАТОРИКИ З ЕЛЕМЕНТАМИ ОКСЮМОРОННОЇ ДІАЛЕКТИКИ

В статті пропонується метод комбінаторного конструювання світоглядів, властивості яких заздалегідь задані. Метод передбачає з'ясування сполучуваності/не сполучуваності категорій при конструюванні світогляду. Розширити межі сполучуваності дозволяє метод оксюморонної діалектики, який передбачає особливу форму взаємного переходу протилежностей.

Ключові слова: світогляд, комбінаторика, Бог, світ, людина, діалектика, оксюморон, необхідність, свобода.

BASIS OF THE PHILOSOPHICAL COMBINATORY ELEMENTS OF OXY-MORAL DIALECTICS

The article proposes a method of combinatorial construction of worldviews with predefined properties. The method involves finding out the compatibility / incompatibility of categories in the construction of a worldview. Expand the boundaries of compatibility allows the method of oxymoronic dialectics, which assumes a special form of mutual transition of opposites.

Key words: world view, combinatorics, God, world, man, dialectics, oxymoron, necessity, freedom.

В предлагаемой статье мы хотим разработать метод классификации всех, как имевших место в истории культуры, так и в принципе возможных мировоззрений. Мы предполагаем создать метод построения целостных мировоззрений с заранее заданными свойствами.

Также нам хотелось бы обратить внимание на недооценённый способ понимания парадоксально-противоречивой природы всего сущего – на оксюморон. Мы покажем, каким образом оксюморонные конструкции дополняют комбинаторные сочетания категорий, оказываясь более высокой формой комбинаторики.

Методологической основой данного исследования будет, главным образом, комбинаторика. В качестве методических приёмов будут выступать также отдельные положения логики и диалектики. В аспекте содержательного наполнения наших умозрительных конструкций будет привлекаться материал из истории философии и истории религии.

Прежде всего укажем на некоторых наших предшественников в истории философии.

В I в. до н. э. Марк Теренций Варрон пытался путём комбинаций различных философских тезисов рассчитать, сколько в принципе возможно философских систем. Он насчитал таковых 288 [6, с. 500]. Следует, безусловно, упомянуть о «логической машине» Раймонда Луллия. Она представляла собой семь концентрических кругов, на которых были написаны как слова, обозначающие понятия, так и слова, обозначающие логические отношения. Вращение кругов давало всевозможные сочетания понятий. В работе с красноречивым названием «Способы создания миров» Н. Гудмен рассматривает версии создания разнообразных миров, в том числе способы различения правильных и неправильных версий, установления отношений между мирами [4]. При этом Гудмен настаивает на том, что миры состоят не столько из онтологических феноменов, сколько из «способов описания» [4, с.120], что делает вопрос о «мирах в себе» бессмысленным [4, с.121]. Весьма интересной представляется нам точка зрения Эпштейна о философии как конструировании возможных миров [10, с. 74-81, 92-93] Думается, что предлагаемый нами подход является определённым шагом по пути конструирования возможных миров. В отечественной философии анализ духовно-онтологических стратегий мышления осуществила Н. В. Иванова [7].

Мы возьмём на себя смелость предложить своего рода правила игры в бисер для

философов прошлого, настоящего и будущего.

Основными смысловыми образами всех мировоззрений являются Бог, Мир и Человек.

Основные в принципе возможные точки зрения относительно этих стержневых образов мы представили в таблицах, которые размещены в приложении. Мы прокомментируем лишь таблицу Мира, чтобы методика наших размышлений была ясна (эта методика аналогична для таблицы Бога и таблицы Человека).

Относительно **Мира** возможны следующие основные точки зрения.

Мир вечен – Мир не вечен. Эту позицию мы решили распределить по двум графам. В одной графе распределились точки зрения относительно начала Мира, во второй – относительно конца Мира. Под «вечностью» можно подразумевать два варианта: либо Мир когда-то возник, но никогда не исчезнет, то есть имеет начало, но не имеет конца; либо Мир никогда не возник и никогда не исчезнет, то есть не имеет ни начала, ни конца. Мы будем называть «вечным» Мир, который не имеет ни начала, ни конца, никогда не возник и никогда не исчезнет. Поэтому вечность как таковая окажется у нас позицией, при которой объединяются определённые две точки зрения из разных граф, а именно: из графы «начало Мира» – «не существует» и из графы «конец Мира» – «не существует».

G1. Итак, Мир либо имел начало во времени, либо не имел. Если имел, то он либо возник естественным путём, либо был сотворён. При позиции «сотворён» переходим к графе креативности Мира таблицы «Бог» и учитываем все её варианты. Но поскольку они у нас уже расписаны, в таблице «Мир» будем их игнорировать. Таким образом, здесь имеем три варианта. Это ось начала Мира.

G2. Мир либо имеет конец во времени, либо не имеет. Если имеет, то он либо прекратится вследствие естественных причин, либо будет уничтожен. Под уничтожением имеется в виду сознательное прекращение жизни Мира либо богами или подобными существами, либо высокоразвитыми инопланетными цивилизациями, либо человечеством. Если Мир не имеет конца, то он либо бесконечно линейен; либо цикличен, причём циклы буквально повторяются; либо цикличен при вариативности циклов. Всего получаем пять вариантов. Это ось конца Мира.

H. Мир либо бесконечен, либо ~~не бесконечен~~[→] бесконечен в пространстве. Мы формулируем вторую позицию так осторожно, поскольку, как бесконечность, так и конечность можно понимать как в широком, так и в узком смысле слова. Мир может быть замкнут, то есть ограничен во всех направлениях; Мир может быть ограничен в одном или нескольких направлениях и безграничен в одном или нескольких других направлениях; Мир может вообще не иметь границ, то есть быть безграничным во всех направлениях. В первом случае Мир имеет определённый размер. Это и означает, что он конечен в полном смысле слова. В третьем случае Мир не имеет размера – он бесконечно простирается во всех направлениях. Это и будет означать бесконечность в полном смысле слова. Второй случай является как бы промежуточным. Предположим, что Мир представляет собой плоскость, ограниченную, так сказать, «слева» и безгранично простирающуюся «вправо». Такой Мир не имеет определённого размера, но имеет границу, по крайней мере, с одной стороны. Можно представить себе также Мир, который ограничен во всех направлениях, кроме одного. Такой Мир также не будет ни конечным, ни бесконечным в полном смысле слова. Все подобные варианты мы выражаем в позиции: «Мир ограничен в одних направлениях и безграничен в других». Таким образом, по данной оси получают три варианта. Это ось пространственной размерности Мира.

I. Либо существует только естественный, материальный Мир, либо существует также сакральный Мир. В последнюю позицию войдут все варианты потустороннего Мира, Мира Высших Сущностей, невидимого, «тонкого», чудесного и т.п. Что касается параллельных миров, то они войдут в первую позицию, поскольку под параллельными подразумеваются миры с иными физическими законами, с иной пространственно-временной структурой, но всё же подчиняющиеся естественным (то есть, естественным *в их реальности*) законам. Если существует только естественный Мир, то либо один, либо множество

параллельных миров (от 2 до ∞). Если существует и естественный, и сакральный Мир, то получаем следующие варианты: либо существует один естественный и один сакральный; либо один естественный и множество сакральных; либо множество естественных и один сакральный; либо множество естественных и множество сакральных миров. Всего получаем шесть вариантов. Это ось количества миров.

Ж. Мир либо имеет смысл, либо не имеет смысла. «Смысл» здесь будем понимать как синоним «цели» в широком понимании этого слова. Смысл – это «то, ради чего существует Мир». Если Мир обладает смыслом, то смысл либо внутри Мира, либо вне Мира, либо и внутри, и вне Мира. В случае, если смысл вне Мира, то возможно множество вариантов, связанных с Богом и сакральными мирами. Мы не будем их расписывать, чтобы не загромождать таблицу. Примем, что если смысл существует в нашем или любом параллельном мире, то это будет означать «смысл внутри Мира». Если смысл существует в Боге или в каком-либо сакральном Мире, то это будет означать «смысл вне Мира». Таким образом, здесь получаем четыре варианта. Это ось осмысленности Мира.

К. Мир существует либо по необходимости, либо не по необходимости. Вторую позицию можно было бы обозначить как «случайность», но тогда она нуждается в некоторых уточнениях. В первой позиции имеется в виду, во-первых, что Мир (миры) не мог бы не существовать. Во-вторых, что мог бы существовать только этот Мир (только эти миры) только в том виде, в каком он (они) существует. Во второй позиции имеется в виду, во-первых, что Мир (миры) мог бы не существовать. Во-вторых, что мог бы существовать иной Мир (иные миры). Таким образом, «существовать по необходимости» означает: «обязательно существует единственный из возможных миров (единственно возможная совокупность миров)». «Существовать не по необходимости» означает: «необязательно существует один из возможных миров (одна из возможных совокупностей миров)». Таким образом, получаем всего два варианта. Это ось необходимости Мира.

Л. Мир либо не изменяется по сути, либо изменяется. В первом случае всевозможные изменения, которые трудно отрицать, объявляются либо несущественными, либо иллюзорными, а иногда теми и другими. Если Мир неизменен, то он либо в целом плох, либо в целом хорош. Здесь мы также вынуждены оставить за рамками рассмотрения многочисленные варианты типа: «Мир скорее плох, чем хорош»; «Мир скорее хорош, чем плох»; «наихудший из миров»; «наилучший из миров» и т.п. Если Мир изменяется, то он либо улучшается; либо ухудшается, либо в чём-то улучшается, в чём-то ухудшается; либо то улучшается, то ухудшается. При последних двух вариантах Мир совершает как бы колебательные движения, поэтому эти варианты можно объединить в один под названием «Мир колеблется». Таким образом, здесь всего возможно пять основных вариантов. Это ось изменчивости Мира.

Наконец, возможен весьма необычный вариант, принятие которого сводит к нулю все остальные варианты. Это вариант «Мир не существует». Можно сказать, что в отличие от Бога, которого не дано человеку непосредственно, Мир воспринимается непосредственно. Мы не только мыслим о Мире, познаём его закономерности и т.д. – мы непосредственно ощущаем Мир (фрагмент Мира, в котором мы существуем) всеми органами чувств. Но ведь существуют различные мистические учения, наподобие некоторых школ позднего индуизма и позднего буддизма, объявляющие Мир иллюзорным. Логически такая позиция возможна, поэтому она должна быть учтена. Хотя, разумеется, «Мир не существует» следует понимать, скорее, как «Мир иллюзорен».

В целом все возможные точки зрения на Мир сводим в таблицу 2 в приложении.

Итак, всего возможен десять тысяч восемьсот один вариант учений о Мире.

Если перемножить все варианты точек зрения относительно Бога, Мира и Человека (ибо целостное мировоззрение предполагает отношение к Богу, Миру и Человеку), то получим огромное число: ***2,39 · 10¹³, то есть почти двадцать четыре триллиона мировоззрений.*** Это комбинаторно возможные мировоззрения. Но логическая несовместимость некоторых

позицій уменшає кількість варіантів. Наприклад, якщо Бога немає, то неможливі варіанти сотворення Світу і Людини Богом. Якщо Бог всемогутній і добрий, то Світ не може бути поганим і безглузлим і т.п.

Введемо наступні суттєві характеристики світогляду: а) *активність* – *пасивність* – *ескапізм*; б) *оптимізм* – *песимізм*; в) *відповідальність* – *безвідповідальність*; г) *приємство Світу* – *неприємство Світу* – *нігілізм*; д) *месіанізм* – *перетворювальський пафос* – *гедонізм*.

З допомогою наших таблиць і схем можуть бути сконструйовані світогляди з заздалегідь заданими параметрами. Наприклад, якщо Людина цілком керує долею, випадком, природою або суспільством, то це дає пасивний світогляд; якщо Людина повністю або в значущій мірі вільна – активний. Якщо Бог злий і всемогутній, а Світ і Людина безглузлі, це дає песимізм. Якщо Бога немає, Людина хоча б частково керує собою, Світ і Людина осмислені, причому сенс розподілений всередині Світу і Людини, Світ і Людина покращуються, то це дає оптимізм і відповідальність. Якщо Світ осмислений, добрий або покращується, це даєприємство Світу; якщо безглузлий, поганий або погіршується – неприємство. Якщо існує тільки один наш Світ, це дає більшеприємство (причомуприємство, навіть якщо він поганий, оскільки іншого просто немає). Якщо Людина створена добрим Богом, частково вільна, при цьому добрий і злий Бог ведуть між собою боротьбу, вихід якої для природного і священного Світу в значущій мірі залежить від дій Людини, це дає високий месіанізм. Якщо Світ однократний, це підвищує відповідальність, якщо багаторазовий, – знижує, і т.д., і т.п.

В чому ж заключається цінність запропонованої нами філософської комбінаторики? Ми могли б пояснити це наступним чином. Сумісність і несумісність точок зору всередині одного вчення невідчужливо для хорошого філософа. Упорядкованість, гармонічність, изящність теоретичних конструкцій, – всі ці характеристики мають високу ступінь значущості для справжнього філософа-професіонала. Способи досягнення високої ступеня упорядкованості положень свого вчення необхідні філософу так само, як ремесло художнику, нотна грамота композитору, граматики письменнику. Узагальнюючим словом тут є «ремесло», і ми нікому не дозволимо уніщительно відноситися до цього слова. Розуміється, творчість не зводиться до ремесла, але воно виводиться з нього. У всякому творчестві є багато понад ремесла, але без ремесла не може бути ніякого творчтва.

Возникає питання: чи вихід з філософського «ремесла» в сферу філософського «мастерства» змінює в сумісності позицій? Чи можуть бути в способах філософського творчтва подолені жорсткі комбінаторні правила сумісності категорій? Тобто, чи будуть в певному сенсі допустимими фігури наподоби: «світ і створений, і не створений», «людина і володіє сенсом, і безглузлий»?

В принципі такі фігури думки можливі, але і вони, при здаючійся їм алогічності, не здійснюються таким зручним чином. Переходячи від ремесла до майстерства, ми вступаємо в область *оксюморонної діалектики*.

Наша думка буде рухатися в русло, свого роду, «тропології» філософського пізнання. До нашого часу склалася багата традиція застосування теорії тропів до способам організації філософського, наукового, історіографічного дискурсів. Це напрямлення представлено, наприклад, такими іменами, як С. С. Гусев [5], Е. Д. Бляхер і Л. М. Волынська [2], О. Балла [1], М. Вартофський [3], І. Пригожин і І. Стенгерс [8], Х. Уайт [9] і др.

Оксюморон (оксиморон) визначається в теорії тропів як поєднання слів з протилежними значеннями, об'єднання в смислове ціле двох або кількох контрастних лексических одиниць. Звичайно оксюморонні конструкції будуються як поєднання прикметного і іменного («умний дурак», «сладка гірка» і т.п.).

До нашого часу нами проаналізовані наступні пари оксюморонних

противоречий: субъективная объективность – объективная субъективность, материальный дух – духовная (одухотворённая) материя, возможная действительность – действительная возможность, необходимая случайность – случайная необходимость, неизменная изменчивость – изменяющаяся неизменность, неразумный разум – разумное неразумие, ложная истина – истинная ложь, бесцельная цель – целевая бесцельность, бессмысленный смысл – осмысленная бессмыслица, доброе зло – злое добро, смертное бессмертие – бессмертная смерть.

Мы проиллюстрируем методiku оксюморонной диалектики на примере «гнезда» оксюморонов, связанных с необходимостью и случайностью. Эта методика едина для всех оксюморонных пар. **Необходимая случайность – случайная необходимость.** Необходимая случайность означает, что данная случайность является необходимой. Необходимое – это то, что не может не быть, а также то, что не может быть иначе, чем так, как оно есть. Случайное же есть то, что может не быть, а также то, что может быть так или иначе. Таким образом, необходимая случайность означает, что не может не быть того, что может не быть, а также, что не может не быть того, что может быть так, а не иначе. Таким образом, получается более широкая формулировка, чем о «данной случайности»: необходимо, чтобы было нечто случайное. Или: существование случайного является необходимым. Можно сказать и так: мир устроен так, что в нём не всё сущее является необходимым.

Случайная необходимость означает, что то, что данное нечто является необходимым, случайно. Данное нечто необходимо, но то, что оно оказалось необходимым, случайно. Можно сформулировать и более широко: то, что в мире кое-что является необходимым, случайно. То есть: мог бы существовать мир, в котором вообще не было бы ничего необходимого, но существует такой мир, в котором кое-что является необходимым. И то, что существует именно такой мир, не необходимо. Скажем, возник мир с известными мировыми константами. Эти константы необходимы для существования этого мира. Случайная же необходимость данных констант означает двоякое. Во-первых, что мог бы возникнуть мир с иными константами; во-вторых, что мог бы возникнуть мир вообще без констант.

Но существует традиция противопоставления необходимости не случайности, а свободе. В этом плане вырисовывается оксюморон **необходимая свобода – свободная необходимость.** Необходимая свобода означает, что некоторая свобода является необходимой. Учитывая сложности с определением понятия свободы, примем, что свобода есть самодетерминация; свобода есть преобладание внутренней детерминации над внешней.

Тогда необходимая свобода будет означать: необходимо, чтобы существовало такое сущее, которое в большей степени детерминировано самим собой, чем средой. Это в случае, если необходимая свобода приложима к некоторым сущим. В случае же, если она приложима ко всякому сущему, то можно сформулировать так: необходимо, чтобы была свобода. То, что всякое сущее в своих действиях в большей степени детерминировано самим собой, а не внешними факторами, необходимо. Тогда у нас получается мир, в котором не только человек, но всякое сущее «приговорено к свободе», мир всеобщей и абсолютной ответственности.

Свободная необходимость означает, что данная необходимость является свободной. Это означает, что то, что в мире существует нечто необходимое, является результатом свободной природы этого необходимого. Оно само по себе, без принуждения извне, путём самодетерминации сделало себя необходимым. Никто не «приказывал» ему стать необходимым, оно стало необходимым «по своему хотению».

Это если свободная необходимость приложима к некоторым сущим. Если же она приложима ко всякому сущему, то можно сформулировать так: всякая необходимость на самом деле является свободной. То, что в мире существует необходимость, детерминировано изнутри мира. Здесь, во-первых, получаем отрицание трансцендентного Бога и вариант Спинозовской *causae sui*. Во-вторых, получаем: то, что в мире существует необходимость, само по себе не необходимо. Мог бы существовать мир без необходимости, но он сам себя детерминировал как такого, в котором существует необходимость.

Мы рассматривали свободу как общефилософскую категорию. Если же заострить внимание на социально-духовных аспектах свободы, то её следует противопоставлять не необходимости, а рабству. Тогда у нас получится следующая пара оксюморонов: **рабская свобода – свободное рабство**.

Рабская свобода означает, что данная свобода является рабской. Это свобода, которая осознаётся или осуществляется как некое рабство. Если это свобода раба, то она может быть лишь в духовном смысле, а не в социальном. Например, раб-христианин не подчиняется духовным ценностям господина, поскольку исповедует свои ценности. Если же это свобода свободного человека, то это свобода, осуществление которой имеет рабский характер. Предположим, некоторый человек не хочет быть свободным, он «бежит от свободы», но свобода настигает его и заставляет его осуществить себя. Он сопротивляется свободе, но свобода вынуждает его быть свободным.

Свободное рабство означает, что данное рабство является свободным. Это означает, что данный человек делает себя рабом по своему свободному волеизъявлению. Никто не заставляет его быть рабом – он сам обращает себя в рабство. Обратить себя в рабство означает всецело отдать себя под власть некой внешней силы. Он становится рабом либо в социальном, либо в духовном аспекте. В первом случае он получает социальный статус раба, но не вынужденно, а добровольно. Это, например, Иаков, отдающий себя в услужение Лавану, отцу Рахили.

Духовный аспект свободного рабства получается, когда некий человек добровольно подчиняет себя некой ценности, цели, смыслу. Никто не заставляет его исповедовать данные ценности, он сам, актом свободного волеизъявления выбирает их. Но выбрав их, он всецело подчиняет себя им. Это, например, религиозный или революционный фанатик.

Мы видим, что рабская свобода, всё же, является рабством. Человек отталкивает свободу, которая преследует его, он ненавидит её, он кричит: «Я не хочу быть свободным!». Но мир таков, что человек вынужден осуществлять свободу. А свободное рабство, всё же, является свободой. Человек владеет драгоценным даром – свободой. И он, не будучи никем принуждаем, по собственному волеизъявлению приносит этот дар и кладёт его к алтарю неких ценностей, которые он добровольно признаёт наивысшими. Они в его сознании выше самой свободы. Свет этих ценностей превращает для него рабство в свет, а свободу во тьму.

На наш взгляд, конструирование и рассмотрение философских оксюморонов является весьма многообещающим направлением диалектического мышления: в оксюмороны с наибольшей наглядностью можно показать парадоксальную природу *взаимопроникновения* противоположностей.

Приложение

ТАБЛИЦА 1

БОГ

количество (А)	благость (В)	могущество (С)	креативность по отношению к Миру (D)	креативность по отношению к Человеку (E)	участие в жизни Мира (F)
один (1)	благ; зол; амбивалентен (3)	всемогущ; не всемогущ (2)	творит Мир однократно; эманурует; не творит Мир (3)	творит Человека однократно; эманурует; не творит Человека (3)	участвует; не участвует (2)
два (1)	один благ, другой зол (1)	вместе взятые всемогущи;	благотворит Бог однократно; благотворит Бог эманурует;	благотворит Бог однократно; благотворит Бог	оба участвуют; благотворит Бог участвует,

		вместе взяты не все могущи (2)	злой Бог творит однократно; злой Бог эманурует; оба Бога творят однократно; оба Бога эмануруют; ни один Бог не творит Мир (7)	эманурует; злой Бог творит однократно; злой Бог эманурует; оба Бога творят однократно; оба Бога эмануруют; ни один Бог не творит Человека (7)	злой не участвует; злой Бог участвует, благой не участвует; оба Бога не участвуют в жизни Мира (4)
много (1)	все блага; все злы; одни блага, другие злы; все амбивалентны ; одни блага, другие амбивалентны ; одни злы, другие амбивалентны ; одни блага, другие злы, третьи амбивалентны (7)	вместе взяты всегому щи; вместе взяты не все могущи (2)	все боги творят однократно; все боги эмануруют; некоторые боги творят однократно; некоторые боги эмануруют; ни один бог не творит мир (5)	все боги творят однократно; все боги эмануруют; некоторые боги творят однократно; некоторые боги эмануруют; ни один бог не творит человека (5)	все боги участвуют в жизни Мира; некоторые участвуют, некоторые не участвуют; ни один не участвует (3)
ноль (1)	Бога нет (0)	Бога нет (0)	Бога нет (0)	Бога нет (0)	Бога нет (0)

Итого: 1551

ТАБЛИЦА 2

МИР

бытие	отношение ко времени (G) Начало Конец (G1) (G2)		размернос ть (H)	количество (I)	осмысле нность (J)	необход имость (K)	изменчи вость (L)
Мир сущест вует (1)	не имеет; имеет: а) возник,	не имеет: а) линеен, б)букваль но	ограничен во всех направлени ях;	существует только естественны й Мир:	Бессмысл ен; Обладает смыслом:	сущест вует по необход имости;	Неизмене н: а) плох, б) хорош;

	б) сотворён (3)	цикличен, в) вариативно цикличен; имеет: а) прекратится естественным путём, б) будет уничтожен (5)	ограничен в одних направлениях и безграничен в других; безграничен во всех направлениях (3)	а) один, б) множество; существует естественный и сакральный Мир: а) один естественный и один сакральный, б) один естественный и множество сакральных, в) множество естественных и один сакральный, г) множество естественных и множество сакральных (6)	а) смысл внутри Мира, б) смысл вне Мира, в) смысл и внутри, и вне Мира (4)	существоет не по необходимости (2)	Изменчив: а) улучшается, б) ухудшается, в) колеблется (5)
Мир не существует (1)	Мир не существует (0)	Мир не существует (0)	Мир не существует (0)	Мир не существует (0)	Мир не существует (0)	Мир не существует (0)	Мир не существует (0)

Итого: 10801

ТАБЛИЦА 3

ЧЕЛОВЕК

бытие	сотворённость (M)	осмысленность (N)	смертность (O)	свобода (P)	необходимость (Q)	изменчивость (R)
Человек существует (1)	существовал всегда; возник: а) возник естественным путём; б) сотворён: б1) сверхъестественными существами:	бесмыслен; осмыслен: а) смысл внутри человека, б) смысл и нашем мире, в) смысл в ином мире, г) смысл в трансцендентном, д) смысл внутри человека, в нашем мире, в ином мире и в трансцендентном, е)	смертен; бессмертен: а) душой, б) телом, в) душой и	Управляется Богом (богами); управляется Дьяволом; управляется судьбой; управляется случаем; управляется природой (естественными	существует по необходимости; существует не по необходимости	неизменен: а) плох, б) хорош; изменчив: а) улучш

	б1')целенаправленно, б1'') по ошибке; б2) естественными существами: б2') как раб, б2'') как друг, б2''') как результат неудачного эксперимента (7)	смысл внутри человека, в нашем мире, в ином мире, ж) смысл внутри человека, в ином мире, в трансцендентном, з) смысл внутри человека, в нашем мире, в трансцендентном, и) смысл внутри человека, в нашем мире, к) смысл внутри человека, в ином мире, л) смысл внутри человека, в трансцендентном, м) смысл в нашем мире, в ином мире, в трансцендентном, н) смысл в нашем мире, в ином мире, о) смысл в нашем мире, в трансцендентном, п) смысл в ином мире, в трансцендентном (16)	телом, г) реинкарнирует (5)	законами); управляется другими естественными разумными существами; управляется обществом (социальными законами); управляется самой собой ... (127 вариантов относительной свободы + 127 вариантов абсолютной несвободы + 1 вариант абсолютной свободы – всего 255 вариантов) (255)	ти (2)	а ется, б) ухудшается, в) колеблется (5)
Человек не существует (1)	Человек не существует (0)	Человек не существует (0)	Человек не существует (0)	Человек не существует (0)	Человек не существует (0)	Человек не существует (0)

Итого: 1428001

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

1. Балла О. Власть слова и власть символа / О. Балла // Знание – сила. – 1998. – № 11-12. – С. 27-34.
2. Бляхер Е. Д. Научная метафора: к методологии исследования и трансляции знания / Е. Д. Бляхер, Л. М. Волынская // Философские науки. – 1989. – № 2. – С. 29-38.
3. Вартофский М. Модели. Репрезентация и научное понимание / М. Вартофский; пер. с англ. / Общ. ред. и послесл. И. Б. Новика и В. Н. Садовского. – М.: Прогресс, 1988. – 507 с.
4. Гудмен Н. Способы создания миров / Н. Гудмен. Способы создания миров. – М.: Идея-Пресс, Логос, Праксис, 2001. – 376 с. – С. 115-256.
5. Гусев С. С. Наука и метафора / С. С. Гусев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1984. – 152 с.
6. Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов. – М.: Мысль, 1979. – 620 с. – (Филос. наследие).
7. Иванова Н. В. Духовно-онтологічні стратегії мислення: соціально-філософський аналіз / Н. В. Иванова. – Луцьк: Вежа-друк, 2016. – 348 с.
8. Пригожин И., Стенгерс И. Порядок из хаоса: Новый диалог человека с природой /

И. Пригожин, И. Стенгерс; пер. с англ. / Общ. ред. В. И. Аршинова, Ю. Л. Климонтовича и Ю. В. Сачкова. – М.: Прогресс, 1986. – 432 с.

9. Уайт Х. Метаистория: историческое воображение в Европе XIX века / Х. Уайт; пер. с англ. под ред. Е. Г. Трубиной и В. В. Харитоновна. – Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2002. – 528 с. – (Studiahumanitatis).

10. Эпштейн М. Философия возможного. – СПб.: Алетейя, 2001. – 334 с. – (Тела мысли).

Ільїна Галина Володимирівна – кандидат філософських наук, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

УДК: 192+130.121

ІНТЕНЦІЇ ВІЗУАЛЬНОГО «ОКА РОЗУМУ» В ТРАДИЦІЇ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО АНАЛІЗУ

The article reveals the problem of "visual", which is most clearly represented in phenomenological philosophy of neoclassical period. The main feature of phenomenological visual study lies in the presence of absolute interest in the intentional objections that are present in the consciousness of the transcendental subject. The author analyzes the method of phenomenological reduction, phenomenological content ("epoche") from judgments about the real existence or non-existence of intentional objections ("noema") that are observed in consciousness. Phenomenological reduction eliminates doubts regarding the reality of facts perceived by the senses and convinces that the entities observed in consciousness really exist, since they can be "intellectually seen" or "observed with the mind". For the representative of the phenomenological philosophy, it is irrelevant whether this objectivity is illusory, whether it existed in the past, or it is expected in the future, or it exists in real reality. The subject fundamentally cannot be convinced of the reality of things that are contemplated, because it perceives an object that is already "redone" by consciousness, that is, the visibility of perception. In phenomenological visualization, the thesis is argued that the consideration of the essence of things is inseparable from their contemplation (vision) in a real, living world

Key words: phenomenology, visualization, vision, vision, thinking, reflection, contemplation.

ІНТЕНЦІЇ ВІЗУАЛЬНОГО «ОКА РОЗУМУ» В ТРАДИЦІЇ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО АНАЛІЗУ

У статті досліджується проблема «візуального», яка у неокласичний період найбільш яскраво представлена у феноменологічній філософії. У феноменологічній візуалістиці відстоюється теза, згідно якої розгляд сутності речей невіддільний від їх споглядання (бачення) у реальному, живому світі. Основна позиція суб'єкта полягає в баченні справжнього, а не надуманого порядку речей, реальних, а не ілюзорних зв'язків у просторі життєвого світу. Візуальний контекст екзистенційної філософії вказує на факт необхідної (віртуальної) присутності самої речі, самого реального досвіду, самого об'єкта в образі, що спостерігається. Візуальні студії феноменологічної філософії заклали основу подальшого розвитку візуальної культури мислення.

Ключові слова: феноменологія, візуалістика, бачення, погляд, мислення, рефлексія, споглядання.

ІНТЕНЦИИ ВИЗУАЛЬНОГО «ГЛАЗА РАЗУМА» В ТРАДИЦИИ ФЕНОМЕНОЛОГИЧЕСКИ-ЭКЗИСТЕНЦИАЛЬНОГО АНАЛИЗА

В статье исследуется проблема «визуального», которая в неоклассический период наиболее ярко представлена в феноменологической философии. В феноменологической визуалистике отстаивается тезис, согласно которому рассмотрение сущности вещей неотделимо от их созерцания (видения) в реальном, живом мире. Об этой способности тела

говорят как об «оке разума», то есть о визуальном мышлении. Основная позиция субъекта заключается в видении настоящего, а не выдуманного порядка вещей, реальных, а не иллюзорных связей в пространстве жизненного мира. Визуальный контекст представлен также в экзистенциальной философии, у ряда представителей которой указывается на факт необходимого (виртуального) присутствия самой вещи, самого реального опыта, самого объекта в образе, что наблюдается. Визуальные студии феноменологической философии заложили основу дальнейшего развития визуальной культуры мышления.

Ключевые слова: феноменология, визуалистика, видение, взгляд, мышление, рефлексия, созерцание.

Постановка проблеми. Актуалізація візуальних студій у сучасних філософських дослідженнях є результатом надлишку образності у сфері інтелектуальної культури мислення і наукового пізнання. Новий, інформаційний вимір людського існування демонструє домінування візуальної і символічної образності, яка підміняє дійсність. У світі інформації символічне втрачає характер другорядності й стає визначальною реальністю. Популярним концептом у сучасній візуалістиці, показано в статті, стає поняття погляду, для якого око стає лише опорою. Його аналіз започатковує феноменологія, екзистенціалізм. Сучасні епістемологічні дискурси в своєму зверненні до зору, погляду, бачення концептуалізують їх у сучасній інформаційній культурі як візуальне мислення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема візуального як образ сучасної культури сприйняття і розуміння досліджується в роботах К. Багаєвої, О. Князевої, В. Зінченко, Л. Веккера, В. Давидова, А. Адлера, Г. Бекера, Е. Гібсона, У. Нейсера, А. Райзена, Г. Страттона та ряду зарубіжних та вітчизняних вчених.

Враховуючи вагомий внесок ряду авторів в дослідження візуальної культури пізнання і мислення в умовах інформаційного світу, разом з тим виникає необхідність виявити становлення візуального в дискурсах неокласичної філософії, зокрема феноменології та екзистенціалізму.

Мета статті полягає в дослідженні і виявленні основних інтенцій візуальної культури мислення – від уяви, споглядання до погляду – у розвідках феноменологічно-екзистенціальної філософії.

Виклад основного матеріалу. У неокласичний період, зазначає автор, найбільш яскраво візуалістика представлена у феноменологічній філософії. Основна особливість феноменології полягає в наявності абсолютного інтересу до інтенціональних предметностей, які присутні в свідомості трансцендентального суб'єкта. Найбільш характерною особливістю феноменології є метод феноменологічної редукції, феноменологічного утримання («епохе») від суджень про реальне існування або неіснування інтенціональних предметностей («ноем»), що спостерігаються в свідомості. Феноменологічна редукція позбавляє від сумнівів відносно реальності фактів, які сприймаються, і переконує в тому, що сутності, які спостерігаються у свідомості, дійсно «існують», оскільки їх можна інтелектуально бачити, розумно спостерігати.

Для феноменолога байдуже, чи є ці предметності ілюзорними, галюцинаторними, чи існували вони у минулому, або очікуються у майбутньому, або існуючими в реальній дійсності. «Для свідомості, – писав Е. Гуссерль, – дане по своїй суті однакове, чи існує представлений предмет або він вигаданий і, можливо, взагалі безглуздий: Юпітера я уявляю не інакше, ніж Бісмарка, Вавілонську вежу – не інакше, ніж Кельнський собор, правильний трикутник – не інакше, ніж правильний тисячогранник». Утримання від суджень про реальне існування явлених у свідомості предметностей, як вважав Е. Гуссерль, допомагає звільнитися від сумнівів і від непотрібних затрат енергії на з'ясування того, чи справжню реальність ми сприймаємо, чи ні. Більше того, суб'єкт принципово не може переконатися в дійсності речей, які споглядаються, оскільки він сприймає об'єкт вже трансформованим свідомістю, тобто «тілесною видимістю сприйняття».

Трансцендентальна феноменологія має справу з наявними в свідомості (редукованими)

інтенціональними предметностями (ноемами), ейдетичну сутність, смислове ядро яких і повинен побачити філософ, уважно спостерігаючи за їх існуванням. Під ейдосом розуміється дане в спогляданні або доступне спогляданню всезагальне – «чисте, не обумовлене жодним фактом» [4, с. 154]. У цьому положенні стає очевидною візуально-зорова спрямованість проекту феноменології: здійснивши рух феноменологічної редукації, виявивши в своїй свідомості інтенціональні предметності, трансцендентальний суб'єкт починає практикувати феноменологічну техніку розглядання, уважного вивчення цих предметностей, думкою «розгортаючи» їх то одним, то іншим боком у різних перспективах, прагнучи «одержати більш повну, багату картину (зображення) їх ейдетичної сутності» [1, с. 67].

Майже у всіх своїх роботах Е. Гуссерль звертається до візуального концепту: логічно доведеним може бути те, що «побачене з очевидністю» [2, с. 100]; інтенція повинна бути зрозуміла «в смислі спрямованого погляду» [2, с. 163]; сам феноменологічний метод є «феноменологічним розглядом сутності» [3, с. 44]. Фактично практика інтуїтивного бачення складає суть «феноменологічних дескрипцій». На противагу визначенню феноменології як «мистецтва бачити», Я. Спінін пропонує в гуссерлівській практиці «бачення сутності» бачити не уможливити процедуру прямого бачення ейдосів, а раціоналістичну метафору, яка означає не стільки розумне споглядання, скільки абстрактно-ідеальну діяльність *cogito*, котре логічно конструє категоріальну сутність інтенційних предметностей. Фактично феноменологія відроджує традиційний картезіанський раціоналізм [10, с. 2]. На думку С. Хоружого, у феноменології Е. Гуссерля відроджується еллінська зорова парадигма. «Саме еллінський розум первісно мислить і здійснює себе в (узагальнено)-зоровій парадигмі, як здатність «розумного» інтелектуального бачення (вдивляння-узріння-споглядання), «сутнісно ідентичну, а в реалізації ізоморфну фізичному зору» [11, с. 47].

Важливою лінією феноменології є візуальний концепт «очевидності». Метою феноменологічного вбачення є максимальний рівень очевидності певної речі, що дозволяє споглядати її абсолютно ясно і чітко. Однак до подібного ясного і чіткого бачення феноменолог проходить через стадії менш ясного, неповного, смутного бачення, яке він намагається подолати, вдивляючись у предмет. У силу чого концепт «ясності» займає таке ж важливе місце у феноменології, як і «очевидність», посилюючи візуальний ефект феноменології. У «Парижських доповідях» Е. Гуссерль описує рух «прояснення» як шлях до «очевидності» речі. «Кожне прояснення є приведення до очевидності. Кожна смутна, пуста, неясна свідомість з самого початку є все ж свідомість про те і про інше, оскільки вона відсилає до певного шляху прояснення» [2, с. 361].

У французькій феноменології, представленій в першу чергу М. Мерло-Понті і Ж.-П. Сартром, візуальна тематика зберігає свої позиції. У роботі М. Мерло-Понті «Феноменологія сприйняття» практики сприйняття описується через візуальні концепти. «Сприймати – означає *бачити*, як із певного сузір'я даних б'є фонтаном і імманентний смисл» [6, с. 48], вважає мислитель. Він відстоює тезу, згідно якої феноменологічний розгляд сутності речей невіддільний від їх споглядання (бачення) у реальному, живому світі. Дорефлексивне, природне, «дооб'єктне бачення живого світу повинне стати основою, живим джерелом рефлексивного, феноменологічного розгляду інтенціональних предметностей. Будь-яке сприйняття являє собою свого роду... причастя, як би поєднання нашого тіла з речами. Ми не помічали цього раніше лише тому, що схоплення свідомістю світу, який сприймається, ускладнювалося пережитками об'єктивного мислення» [6, с. 411]. В свою чергу воно завжди вбудоване в життя. Тілесна природа мислення, свідомості, холистичний підхід до розуміння зв'язку свідомості і тілесності є одним з пріоритетів феноменологічної позиції французького філософа.

Дійсно, мислить людина не тільки мозком, відчуває не лише свідомістю, а мислить і відчуває всім своїм тілом. Завдяки чому говорять про «око розуму», тобто про візуальне мислення, яке властиве для високого рівня творчості, коли мислення «бачить», як ціле зібране з частин, і перед зором постає цілісний образ. Звідси виникає наратив синестезії творчого

мислення, коли різні відчуття перехреснюються: наприклад, ми слухаємо музику, яка переживається нами як володіюча кольором і ароматом. Ця обставина реалізована у різних візуальних артефактах (наприклад, кольорові фонтани або «музичні» фонограми) [5, с. 205].

У роботі «Видиме і невидиме» М. Мерло-Понті пропонує концепт «перцептивної віри», котра, на відміну від критично налаштованої рефлексії, довірливо сприймає світ таким, яким він є, не бажаючи його «брати у дужки». Перцептивна віра, на відміну від рефлексії, надає безпосереднє, первісне «бачення» речей, яке може бути очищене, профільтоване в акті рефлексії, але містить більш глибоку, насичену, багату інформацію про світ. «Актуальна присутність світу у сприйнятті по цей бік судження – критичних думок і наступних за ними операцій – це наш, більш вадлий, тому що початковий, ніж будь-яка думка, досвід проживання у світі через наше тіло» [7, с. 45]. Перцептивна віра наповнює рефлексію справжнім змістом, в якому є місце не лише «тілесності», але й «духу», тобто інтелекту і мисленню.

Когнітивна архітектура втіленого в життя мислення (розумової діяльності) має складну організацію: в ній перехреснюються відчуття і раціональне мислення, вербальне й образне, логіка та інтуїція, аналітичні та синтетичні здатності сприйняття і мислення, локальне і глобальне, архаїчне і надсучасне. Все це перебуває в сфері духу, який все обнімає і миттєво все відтворює в його цілісності. Дух – як вмістилище минулих і майбутніх реалізованих і ще не реалізованих процесів сприйняття, виконує по відношенню до них контролюючу і синтезуючу функції. Він немовби відповідальний за перевірку «побаченого» і «сприйнятого» з реальністю і зі змістом самого духу, здійснюючи тим самим подвійну референцію. Художник, яким би він не був, коли він займається живописом, практично здійснює магічну теорію видіння (бачення). Він змушений «цілком чітко допустити, що речі проникають в нього – або ж, згідно саркастичній дилемі Мальбранша, вважати, що начебто дух виходить через очі, щоб втілитися в речах, оскільки художник постійно зв'язує з ними те, що йому вбачається», – підкреслює Є. Н. Князева [5, с. 224].

Феноменологічний досвід і епістемологічне бачення полягає в тому, коли ми можемо, аналізуючи просторові конфігурації структур, побачити елементи структур минулого й елементи майбутнього в їх сьогоdnішньому стані, який ми спостерігаємо. Можна побачити елементи минулого, яке було і нікуди не зникло. І побачити елементи майбутнього, яке прийде як множинність можливостей, як набір доступних для реалізації форм буття. Ця «множинність можливостей вже імпліцитно міститься в теперішньому, вже дана сьогодні. Потрібно тільки навчитися її побачити» [5, с. 224-225].

У феноменологічному дискурсі М. Мерло-Понті візуальний аспект уяви полягає в тому, що вона на відстані дозволяє побачити речі ширше і глибше. Окрім того, за кожною думкою нашого розуму, за вільним творенням асоціацій, за силою уяви людини як творчої істоти стоїть усвідомлене і неусвідомлене, яке перебуває в підсвідомості. У цій ситуації виникає проблема ментальних образів (mentalimagery). Ментальні образи можуть бути звуковими, чуттєвими, візуальними тощо. Одні образи можуть бути пов'язані з іншими [2]. Наприклад, звукове уявлення може стимулюватися зоровим сприйняттям, і зорове підсилюватися відчуттям тощо.

У цілому специфіка візуального аспекту феноменологічної філософії М. Мерло-Понті полягає в «живому» баченні реальності. Воно здійснюється особистістю, яка прагне до екзистенційно-наповнених форм орієнтації в світі речей. Основна позиція полягає в баченні справжнього, а не надуманого порядку речей, реальних, а не ілюзорних зв'язків у просторі життєвого світу, обґрунтування можливості очевидності смислу, який здобувається не в замкненому потоці інтенціональності трансцендентального суб'єкта, а в узгодженні даних органів різних відчуттів, поєднуючи тілесне, уявне і духовне.

Візуальний контекст феноменології представляє у своїй екзистенційній філософії Ж.-П. Сартр, насамперед у фундаментальній праці «Буття і ніщо», в якій репрезентована концепція «уважного погляду». Цей погляд показує ситуацію відстороненого, байдужого розгляду людської особистості. «Уважний погляд» перетворює «Іншого» в об'єкт серед інших

об'єктів, який можна за власним бажанням змушувати «вивертатися навпаки». У тому випадку, коли цей «Інший» звертає на нас свій погляд, він з об'єкта перетворюється в суб'єкт, змушуючи нас переживати, відчувати, соромитися. Саме це переживання «встановлює існування іншого як несуперечливе» [1, с. 83].

Концепт «уважного погляду» Ж.-П. Сартр застосовує для подолання замкненого, закритого світу суб'єктивності. У роботі «Уявне. Феноменологічна психологія уявлення» філософ звертає увагу на конструктивні властивості уяви. На відміну від споглядання уявного об'єкта, в якому знання формується повільно, в безпосередньому образі сприйняття воно дане безпосередньо; образ уявного об'єкта може постати перед нами так чи інакше у відповідності з власною складністю і складністю зв'язку речей. А це накопичує образи реальності, і незрозуміло, яка з них є більш істинною. Адже уява часом відкриває нам справжній образ і вигляд речей. «Саме нескінченність цих відносин, – все одно як і нескінченність відносин, які підтримуються її (речі) елементами між собою, – саме нескінченність цих відносин конструює саму сутність речі. Звідси витікає певна надлишковість світу «речей». У кожний момент тут завжди існує нескінченно більше того, що ми можемо побачити; щоб вичерпати багатства всього актуального сприйняття, потрібен був би нескінченний час» [9, с. 60-61], – писав Ж.-П. Сартр.

У більш широкому контексті проблему візуального сприйняття Ж.-П. Сартр піднімає в праці «Буття і ніщо». Людина, – розмірковує він, – яку я бачу, жінка, яка переходить вулицю, пісня вуличного співака, яку я чув з мого вікна, є для мене *об'єктами*. Отже, правильно те, що одній з модальностей присутності до мене іншого, якого я бачу, є «об'єктність». Але для того, щоб «інший поставав ймовірним об'єктом, а не уявленням про об'єкт, потрібно, щоб його об'єктність відсилала до істотного зв'язку, де інший виявляється інакше, ніж шляхом знання, яке я про нього маю» [8, с. 276]. Цим істотний зв'язок здійснюється через візуальне споглядання, яке реалізовується через погляд.

Інший» постає для нас в повсякденній, звичній реальності, і його ймовірність відноситься до повсякденної реальності. Наприклад, я перебуваю в парку. Недалеко від мене галявина і навколо неї – стільці. Людина йде біля стільців. Я бачу цю людину, я осягаю, спостерігаю її відразу як об'єкт і як людину. Споглядання на галявині не означає, що мій універсум є об'єктом для іншого-об'єкта, як начебто погляд Іншого, поблукавши по галявині, і по оточуючим об'єктам, слідуючи визначеному шляху, зупиняється на мені. Але я не можу розглядати погляд, який на мене спрямовує Інший, як одне з проявів його об'єктивного буття; Інший не може дивитися на мене, як він дивиться на газон. Але первісне відношення мене до Іншого не є тільки віртуальною істиною», яку мають на увазі при конкретній присутності об'єкта в моєму універсумі; вона є також «конкретним відношенням, яке я відчуваю в будь-який момент; в кожний момент Інший дивиться на мене. Отже, так легко провести на конкретних прикладах опис цього «істотного зв'язку, який повинен створити основу для будь-якої теорії іншого. Якщо Інший в принципі є той, хто на мене дивиться, ми повинні вміти пояснити смисл його погляду» [8, с. 280]. Тим самим Ж.-П. Сартр вказує на факт необхідної (віртуальної) присутності самої речі, самого реального досвіду, самого об'єкта в образі, що спостерігається. Розглядаючи певний «ментальний образ», з необхідністю слід мати на увазі сам об'єкт, образ якого перед нами.

Таким чином, погляд, бачення, вдивляння виявляє об'єктивність існування як мене, так і того, хто на мене дивиться і чий погляд фіксований на споглядання мене; потрібно, щоб було або одне, або друг. Сприймати – означає дивитися, а осягати погляд не означає сприймати його як об'єкт у світі (хіба що цей погляд не спрямований на нас); це означає мати усвідомлення того, що тебе розглядають. Погляд, який показує очі, якого б кольору вони не були, є відсиланням до мене. Отже, погляд з самого початку є посередником, який відсилає мене до мене самого» [8, с. 282].

У результаті якпросторово-часовий об'єкт світу, як суттєва структура просторово-часової ситуації в світі, особистість відкривається оцінкам Іншого. Але також вона осягає його

шляхом «чистого здійснення cogito; бути тим, кого розглядають – означає досягти себе як невідомий об'єкт оцінок, які не пізнаються, зокрема ціннісних оцінок» [8, с. 290]. Тут рефлексія Ж.-П. Сартра діє всередині cogito суб'єкта, засвідчуючи реальність об'єкта через споглядання його аналогу в образі Іншого. Тим самим «уважний погляд» людини робить її активним діячем, котрий довільно або свідомо практикує акти бачення або розгляду (роздивляння).

Висновки. Екзистенціально-феноменологічний аналіз «погляду», здійснений Ж.-П. Сартром, показує взаємозв'язок візуальної епістемології з онтологічними, екзистенціальними, і моральними основами існування людини, що змушує звертатися до мислення (cogito), причому насамперед до мислення візуального. Воно, в свою чергу, передбачає творчість, у процесі якої виникають образи. Причому виникають спонтанно, незаплановано. Саме мислення є процесом побудовування думок, образів, вражень. Це має відношення і до візуального споглядання. Воно постає необхідним складовим моментом усіх когнітивно-творчих інтелектуально-мисленневих процесів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Батаева Е. В. Видимое общество. Теория и практика социальной визуалистики: Монография / Е. В. Батаева. – Х.: ФЛП Лысенко И.Б., 2013. – 349 с.
 2. Гуссерль Э. Избранные работы / Э. Гуссерль. – М.: Изд. дом «Территория будущего», 2005. – 464 с.
 3. Гуссерль Э. Идея феноменологии: Пять лекций / Э. Гуссерль. – СПб: ИЦ Гуманитарная Академия, 2006. – 224 с.
 4. Гуссерль Э. Картезианские размышления / Э. Гуссерль; [пер. с нем. Д. В. Складнев]. – СПб.: Наука, 1998. – 316 с.
 5. Князева Е. Н. Энактивизм: новая форма конструктивизма в эпистемологии / Е. Н. Князева. – М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, Университетская книга, 2014. – 352 с.
 6. Мерло-Понти М. Феноменология восприятия / М. Мерло-Понти. – СПб.; «Ювента» «Наука», 1999. – 603 с.
 7. Мерло-Понти М. Видимое и невидимое / М. Мерло-Понти. – Мн.: Логвинов, 2006. – 400 с.
 8. Сартр Ж.-П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Ж.-П. Сартр. – М.: Республика, 2000. – 639 с.
 9. Сартр Ж.-П. Воображаемое. Феноменологическая психология воображения / Ж.-П. Сартр. – СПб: Наука, 2001. – 319 с.
 10. Слипін Я. А. Едмунд Гуссерль і його «Картезианські розмишлення» / Я. А. Слипін // Гуссерль Э. Картезианские размышления. – СПб: Наука-Ювента, 1998. – С. 5-46.
 11. Хоружий С. Подвиг как органон. Организация и герменевтика опыта в исихастской традиции / С. Хоружий // Вопросы философии. – 1998. – № 3. – С. 35-118.
 12. Neisser U. Cognition and Reality / U. Neisser. – San-Francisco (CA): W.H.Freeman, 1976.

Кучерук Олег Алексеевич –кандидат философских наук, преподаватель Мореходного колледжа технического флота Национального университета «Одесская морская академия»

УДК: 130.122 + 133.4 +304.4

СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У СТУДЕНТОВ

Современный мир, вошедший в стадию постиндустриального развития, несет в себе признаки кризисных проявлений и деструктивных тенденций. В условиях внешних и внутренних вызовов современной украинской государственности актуальными являются вопросы формирования гражданской ответственности студенчества в аспектах социально-экономического становления и развития. Интернет-пространство, как информационный механизм массовой информатизации населения, ценностные ориентиры массовой молодежной культуры, сопряженные с гедонизмом, культом потребления и меркантилизма оказывают доминирующее влияние на поведенческие реакции молодежи и ее гражданскую позицию. Освещение указанной проблематики возможно лишь при целостном и всеобъемлющем охватывании всей совокупности факторов, оказывающих влияние на формирование гражданской ответственности студенчества.

Ключевые слова: гражданская ответственность, социум, кризис, молодежь, студенчество, Интернет-пространство, потребительство, массовая культура, ценности.

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ

Сучасний світ, який увійшов в стадію постіндустріального розвитку, несе в собі ознаки кризових проявів і деструктивних тенденцій. В умовах зовнішніх і внутрішніх викликів сучасної української державності актуальними є питання формування громадянської відповідальності студентства в аспектах соціально-економічного становлення та розвитку. Інтернет-простір, як інформаційний механізм масової інформатизації населення, ціннісні орієнтири масової молодіжної культури, пов'язані з гедонізмом, культом споживання і меркантильністю справляють домінуючий вплив на поведінкові реакції молоді та її громадянську позицію. Освітлення зазначеної проблематики можливо лише при цілісному і всеосяжному охопленні всієї сукупності факторів, що впливають на формування громадянської відповідальності студентства.

Ключові слова: громадянська відповідальність, соціум, криза, молодь, студентство, Інтернет-простір, споживацтво, масова культура, цінності.

SOCIAL AND ECONOMIC ASPECTS OF FORMATION OF CIVIL LIABILITY STUDENTS

The modern world, entered the stage of post-industrial development, Providing in itself the signs of crisis manifestations and destructive tendencies. In the conditions of external and internal relations of modern Ukrainian statehood, the issues of formation of civil responsibility in educational programs of socio-economic formation and development are topical. Internet space as an information mechanism of mass information, value orientations of mass youth culture, associated with hedonism, a cult of consumption and mercantilism, supporting the dominant influence on the behavioral reactions of young people and their civic position. Coverage of the trend of the problem is possible only if the whole set of factors affecting the formation of the civil responsibility of the students is integrated and comprehensive.

Key words: civil responsibility, society, crisis, youth, students, Internet- space, consumerism, mass culture, values.

Неустойчивость и перманентная трансформация современной социокультурной,

экономической, политической реальности выводит на повестку дня осмысление процессов формирования будущих политико-экономических и социокультурных конструкций нашего государства, в свете их эффективной государственной действенности и институциональности. Вызовы современности сопряжены с феноменами глобализации, культурной интериоризации, локальной и глобальной безопасности, экономической диспропорцией и разделением государств на «центральные» и «периферийные» типы, ростом революционных настроений в государствах «догоняющей» экономики теснейшим образом связаны с молодежью и ее ценностным измерением как с социальной группой вероятностных и потенциальных возможностей общественных видоизменений.

Проблемам формирования гражданской позиции и ответственности в среде молодежи и особенно в студенческой среде (в контексте ее пассионарности и склонности к действию), глобализации и информатизации общества, влияния массовой культуры на процессы трансформации молодежного мировосприятия, философско-исторического осмысления роли экономических факторов в накоплении противоречий и качественных переходов в иные социокультурные разрешения уделяли и продолжают уделять внимание не малое количество классических и современных мыслителей. Можно указать на труды Л. Баевой [1], А. Ильина [3], А. Костиной [4], В. Лисовского [6], Д. Сола [5], Э. Фромма [7] и других исследователей, в которых в той или иной степени отражаются вышеуказанные аспекты. При этом следует отметить, что проблема формирования гражданской ответственности у сегодняшних студентов, а особенно в студенческой среде Украины требует современной и самой пристальной социально-философской рефлексии.

Тезис, изложенный выше, взаимно переплетается с актуальностью исследования молодежных вопросов в текущей украинской социокультурной реальности. Недавние революционные события в нашем государстве показали с одной стороны массовую заинтересованность и включенность широких молодежных слоев в процессы общественного и государственного преобразования, с другой стороны продемонстрировали нарастание антагонизирующих и радикальных настроений в молодежной среде, что не может не вызывать волнение, а также мотивировать осмысление экономико-политической, социальной и психологической природы подобных настроений.

Гражданская ответственность студенчества – это прежде всего осознание прогрессивной (творящей) молодежью (а к таковой вполне справедливо будет отнести студенческую молодежь) необходимости трепетного и созидательного отношения к государственной институциональности, законности, территориальной целостности нашей державы и ее конституционному строю. Реальность европейского выбора современной Украины в условиях внешних и внутренних вызовов ставит вопрос о своеобразном диктате Закона, о его неукоснительном соблюдении независимо от политико-идеологических или религиозных взглядов.

Необходимо отметить, что одним из определяющих факторов современного гражданского развития и общественных трансформаций, является доминанта Интернет-пространства в модусе сетевого механизма молниеносного включения в информационные потоки многомиллионной аудитории. Интернет-ресурсы имеют подавляющее влияние на современную молодежь, при этом, социальные сети, являющиеся производными технологиями Интернет-коммуникаций, демонстрируют себя как стихийно формирующиеся и управляемые коммуникативные системы способные беспрецедентно продвигать, разрушать и утверждать экономические, политические или иные общественные проекты. Суммарный заряд неконтролируемых информационных потоков обладает апологическим потенциалом государственного фундаментирования но также несет в себе реальную угрозу национальной безопасности. В книге «Влияние через социальные сети» приводится ссылка на цитату современного социального исследователя Эрика Квэльмана, в которой мыслитель указывает на то, что «для достижения аудитории в 50 миллионов человек понадобилось: радио – 38 лет, телевидению – 13 лет, Интернету – 4 года, iPod (портативные медиа-проигрыватели компании

Apple) –3 года. Социальная сеть Facebook добавила 100-миллионного пользователя меньше чем за 9 месяцев. Количество скачиваний приложений для iPod достигло 1.000.000.000 за 9 месяцев. Если бы сегодня социальная сеть Facebook была страной, она была бы четвертой по количеству населения после Китая, Индии и США. Это пока...». Далее исследователь говорит, что «поколение Y – это молодые люди, рожденные в период 1970-1990 гг., которые сегодня широко используют коммуникационные и цифровые технологии. Они воспитаны в нео-либеральной среде с рыночным подходом к политике и экономике. 96% из них уже состоят в социальных сетях» [2, с. 27.]. К сказанному выше следует добавить, что молодежь является реципиентом Интернет-коммуникаций как живая губка впитывающая влагу она демонстрирует собой подвижную социальную материю, пребывающую в процессе информационного поглощения и аксиологической трансформации мышления. Характер массовизации социально-коммуникативных ресурсов Интернет-пространства актуализирует исследование указанной проблемы именно в свете гражданской ответственности, гражданского мировоззрения и гражданской позиции молодых людей.

В цитате приведенной выше говорится о нео-либеральном мировоззрении молодых людей о их конъюнктурном и потребительском отношении к политическим и культурным ценностям. Данный аспект имеет немаловажное значение, так как позволяет отразить гражданское мировоззрение молодежи их отношение к государственности, социально-политическим, экономическим и культурным процессам сквозь призму внутренних ориентирующих констатаций. Фактор приобретения и траты возымел на сегодняшний день статус превалирующего ценностного указателя. И здесь необходимо добавить, что когда мы говорим о потребительской сути современных ценностных ориентиров молодых людей, нам не представляется возможным по национальному или локально-географическому принципу вычлениить определенную общность и противопоставить ей иную. На наш взгляд текущая мировая ситуация демонстрирует размывание граней между постиндустриальным западом с рекламно-потребительским сознанием и «ортодоксально-медитативным» востоком. Не существует «плохая», аполитическая и сосредоточенная только на удовольствиях, к примеру, украинская молодежь, а есть глобальный современный тип молодых людей, развивающийся в уникальном информационном пространстве, породившем и всячески поддерживающим миф о том, что существует только дающий и одаряющий и ничего не требующий в ответ мир. В этом и проявляется экономический аспект современного молодежного бытия, сопряженный с главенствующими ценностными ориентирами: жить ради накопления денег, работать ради траты денег, тратить деньги ради удовольствия, искать способ наименьших личностных затрат ради получения денег и удовольствий. Л. Баевав монографии «Ценности изменяющегося мира: экзистенциальная аксиология истории» подмечает, что «для обыденно-мыслящего, витально-ориентированного субъекта, для массового человека эпохи потребления характерной оказывается невысокая оценка жизни, связанная, по нашему мнению, с двумя основными причинами. Во-первых, наполненность и глубина настоящего существования оказалась предельно связанной с удовлетворением все возрастающих потребностей. Степень их удовлетворения очень высока, но уровень потребностей неизмеримо выше. Обретая человек, уже одержим новыми желаниями и не способен к истинной радости и позитивной оценке настоящего. Массовое общество объективно уменьшает качество общения, возможность творческого выражения, значение любви. Все это не дает смыслозначимого наполнения жизни, и приводит к ее утилитарно-функциональному истолкованию. Вторая причина незначительной ценности жизни в современную эпоху связана с новым отношением к смерти. Переживание человечеством массовых убийств, повседневность насилия, культ смерти в искусстве стали основой для пренебрежения к смерти другого...» [1, с. 230.]. По второму аспекту в вышеприведенной цитате можно добавить, что пренебрежение к смерти, нетерпимость к тоталитаризму и героизация бесстрашия, интерпретированные в знаково-символическом содержании современной массовой культуры, являются психологическим основанием к решительным действиям, склонности к социальному максимализму и революционности

молодых людей, что оживляет интерес к изучению ценностных аспектов современной массовой молодежной культуры в контексте гражданской ответственности и осознания мер допустимого и недопустимого.

Говоря о формировании гражданской ответственности у студентов нельзя не сказать несколько слов о проблемах образования, как в Украине, так и в глобальном социокультурном пространстве. Состояние школы, системы средних и высших учебных заведений – прямой индикатор интеллектуального и культурного здоровья в обществе. Несколько тривиальной, но не менее актуальной от этого является проблема педагогической мотивации, как будущих, так и действующих педагогов отечественного образования. Не секрет, что в сегодняшнем украинском обществе диплом о высшем образовании является «корочкой», дающей карьерные перспективы. Таким образом, получение «корочки», а не реализация индивидуального призвания становится мотивационным ориентиром для немалого количества будущих педагогов, что, несомненно, в конечном результате влияет на качество специалиста, получившего педагогический диплом о высшем образовании. В итоге не редкостью в наших школах оказывается нахождение на учительских должностях людей случайных, которые в той или иной степени не реализовали себя на других более престижных для них направлениях. Школа для них – возможность пересидеть, переждать до тех пор, пока не откроются новые социальные перспективы. Стоит ли говорить о качестве их подхода к профессии? Стоит ли также говорить о том, что очень часто настоящие, талантливые, творческие педагоги вынуждены оставлять педагогическую практику и искать более высокий заработок? Можно очень долго рассуждать о истинном призвании человека, поступившего в педагогический университет, но любая мысль ощущает свою несостоятельность перед очевидной констатацией: проблема повышения социального авторитета института образования и науки напрямую и самым тесным образом взаимообуславливается с вопросом достойного экономического внимания государства к обозначенной теме. Пример, приведенный выше, в немалой степени касается и системы высшего образования только тут, пожалуй, он приобретает еще больший драматический характер. Высказанные суждения о необходимости действительно качественного реформирования системы образования и науки, несомненно, связано с тематикой нашего исследования потому как гражданская ответственность будущих и настоящих студентов во многом зависит от гражданской ответственности и соответствия своей профессии их учителей. Рассуждая о глобальном контексте проблемы образования, хочется выразить несколько слов о несовершенстве доминирующей образовательной парадигмы, ориентированной на формирование узкоспециализированных единиц социального пространства. Такие люди, а их подавляющая масса, напоминают одноразовые батарейки со своим «сроком годности», используемые глобальной товаропроизводственной машиной. Оканчивая школу, которая является величайшим достижением цивилизации, они в конечном итоге не имеют целостной картины мироздания, а фрагментарность отображения реальности в мышлении, закладываемая в юном возрасте, еще более усугубляется информационным пространством постмодерного мира, формирующего клиповое, симуляционно-рекламное, калейдоскопическое сознание.

Выражение диетологов «мы состоим из того, что едим» можно дополнить философской сентенцией «мы состоим из того, что читаем, слушаем, смотрим и переживаем». Данная мысль напрямую связана с идеей доминирующего значения социально-культурной среды в формировании гражданской позиции и ответственности у молодых людей. Не секрет, что в государствах с унитарно-идеологическим уклоном и действенными механизмами социальной справедливости намного меньше признаков девиантного, аморального или контркультурного молодежного поведения. Данное утверждение ни в коем случае не апологизирует командно-административную модель государственного устройства, а напротив, подстегивает к осознанию причин конформистского, аполитического или даже антисоциального мышления молодежи в пространствах демократической плюральности мнений и информационной свободы.

Следует задаться вопросом, а возможно ли наведение полной чистоты и стерильности в помещении, если о чистоте и о стерильности, как о некоем состоянии порядка, нет никакого разумного представления? На наш взгляд человек, а в особенности молодой человек, не имеет врожденной, предопределенной биологией склонности к насилию или, к примеру, безмерному и бессмысленному потреблению товаров. Человека в его социальном становлении формируют парадигмальные рамки социокультурного измерения, в котором он пребывает. Как известно XIX-XX, а также начало XXI столетия демонстрируют кризис рационализма и гуманистических идеалов. Казалось бы, в эпоху развития высокой культуры, усовершенствования всех социальных институций человек неумолимо обязан приблизиться к построению общества социально-экономической гармонии и справедливости, однако антигуманные события новейшей истории демонстрируют совершенно иные тенденции. Знаменитый канадский ученый и писатель Джон Сол в своей книге «Ублюдки Вольтера. Диктатура разума на Западе» предельно ясно описывает состояние цивилизации, переживающей кризис рационализма. Исследователь констатирует, что «наши споры по идеологическим вопросам почти не изменили направления движения, которого мы придерживались последние сто лет. Напротив ряд грандиозных и мрачных событий в Европе – назовем лишь три из них – религиозные войны, диктатура Наполеона и ожесточенная промышленная конкуренция – являясь порождением рационализма, стали серьезным испытанием для западного общества. Изначально упрощенное убеждение, что разум является моральной силой, постепенно превратилось в безысходное, оборонительное и оправдательное допущение. Двадцатый век, когда была засвидетельствована окончательная победа разума как силы, стал также свидетелем беспрецедентного разгула насилия и деформации власти. Трудно согласиться с предположением, что убийство шести миллионов евреев было абсолютно рациональным актом»[5, с. 25.]. В дополнение к сказанному следует добавить, что по нашему убеждению современная цивилизация так и не смогла преодолеть состояние кризиса рациональности. Можно перечислить лишь некоторые особенности, обуславливающие новейшее время, дабы убедиться в верности утверждаемого: мировой терроризм, диспропорция экономического развития государств, культ траты и потребления, телесность, эгоцентризм, жестокость и насилие современной массовой культуры, экологический, экономический и прочие кризисы, сотрясающие наш мир.

Совокупность перечисленных и не названных факторов, гедонизм и Я-направленность современной молодежной массовой культуры и формируют в конечном итоге ценности, ценностные ориентиры, а соответственно гражданскую позицию и ответственность молодых людей и в частности студенчества, находящегося на передовом рубеже культурно-информационной флуктуации, как украинского общества, так и глобального социума. Исходя из сказанного, следует прагматически резюмировать, что вопрос формирования гражданской позиции у современной украинской молодежи самым теснейшим образом переплетен с теми мировыми процессами, которые характеризуют кризисный этап развития всей мировой постиндустриальной цивилизации. Необходим поиск качественно новой мировоззренческой платформы с отходом от эклектического анализа и понимания текущей ситуации. Только целостный, всеобъемлющий, научно-синтетический подход позволит подвести к наиболее разумному отражению ситуации, как в контексте формирования гражданской ответственности студентов, так и в вопросах дальнейшей геополитической стратегии развития нашего государства.

В завершении изложения основных положений статьи необходимо сформулировать краткие обобщающие **выводы**. Проблема формирования гражданской ответственности у современных украинских студентов обладает статусом насущной актуальности и востребованности. Не представляется возможным анализировать ценностные и гражданские ориентиры украинской молодежи без системного и целостного охватывания особенностей развития всей постиндустриальной цивилизации. Именно социокультурная среда, в контексте глобального утверждения маскультурных, потребительских ценностей,

помноженная на массовую информатизацию социума и формирует в конечном итоге сумму мировоззренческих ориентиров, оказывающих влияние на гражданскую позицию молодых людей.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Баева Л. В. Ценности изменяющегося мира: экзистенциальная аксиология истории [монография] / Людмила Владимировна Баева. — Астрахань: ИД «Астраханский университет», 2004. — 277 с.
2. Влияние через социальные сети; [под общ. ред. Е. Г. Алексеевой] . — М.: Фонд «ФОКУС-МЕДИА», 2010. — 200 с.
3. Ильин А. Н. Наше потребительское настоящее [монография] / Алексей Николаевич Ильин. — Омск: Изд-во ОмГПУ, 2016. — 332 с.
4. Костина А. В. Массовая культура как феномен постиндустриального общества / Анна Владимировна Костина. Изд. стереотип. — М.: Книжный дом «Либроком», 2013. — 352 с.
5. Сол Д. Р. Ублюдки Вольтера. Диктатура разума на Западе / Джон Ролстон Сол; [Пер. с англ. А. Н. Сайдашева] . — М.: АСТ Астрель, 2007. — 895 с.
6. Социология молодежи: Учебник; [под ред. проф. В. Т. Лисовского]. — СПб.: Изд – во С. – Петербургского университета, 1996. — 460 с.
7. Фромм Э. Бегство от свободы. Человек для себя / Эрих Фромм. — М.: АСТ : АСТ МОСКВА, 2006. — 571 с.

Лопуга Ореста Іванівна – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології факультету історії і філософії Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова

УДК:004.738.5+130.2:130.123.4+177

ВПЛИВ ІНТЕРНЕТУ ТА МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ НА РОЗВИТОК ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ СУСПІЛЬСТВА

В статті розглядається основні аспекти впливу інтернету і масової культури на розвиток духовно-моральних цінностей людини і суспільства.

Ключові слова: *віртуальний світ, масова культура, молодь, суспільство.*

ВЛИЯНИЕ ИНТЕРНЕТА И МАССОВОЙ КУЛЬТУРЫ НА РАЗВИТИЕ ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫХ ЦЕННОСТЕЙ ОБЩЕСТВА

В статье рассматриваются основные аспекты влияния интернета и массовой культуры на развитие духовно-нравственных ценностей человека и общества.

Ключевые слова: *виртуальный мир, массовая культура, молодежь, общество.*

INTERVIEW OF INTERNET AND MASS CULTURE FOR DEVELOPMENT SPIRITUAL MORAL VALUES OF SOCIETY

The article deals with the main aspects of the influence of the Internet and mass culture on the development of the spiritual and moral values of man and society.

Key words: *virtual world, mass culture, youth, society.*

Постмодерн – це такий стан розвитку суспільства, коли соціальна система завершила свій перехід від статичності до динаміки, що принципово змінює роль людини в суспільстві. Постмодерн змінив життя людини, яке пов'язане насамперед із прагненням до особистого самоствердження, до самоорганізації. Людина стала самоцінністю, не подібною до інших. І ця інаковість часто проявляється не лише у прагненні до самореалізації, а й у запереченні норм,

традицій, не визнанні авторитетів, байдужості до державних і суспільних інтересів, протесті проти традицій, бажанні до особистого збагачення. Проте основне у цінностях постмодерну – це свобода у всьому, а справжня свобода неможлива без відповідальності за себе, за вибір власного шляху.

Постмодерні ціннісні орієнтири дуже добре проявляються у мотивах та способах самореалізації людини. Знаходячись у пошуках нової духовності, нових моральних засад власного життя молоді по суті апіорі прирікає себе на невдачі, коли відмовляється визнати дух структуроформуючим «ядром» людини, що виводить її за межі матеріального буття, і на цій основі відмовляється від абсолютних цінностей. Це тупиковий шлях, тому що життєздатне покоління молоді епохи постмодерну, з одного боку, визначається традиційними духовно-моральними цінностями, а з іншого – адекватною відповіддю особистості на нові вимоги як соціальної модернізації в країні, так і того майбутнього стану всього постіндустріального суспільства, згідно з яким молодому поколінню необхідно створювати новий світ духовних цінностей. Духовна культура постмодерну, яка сприймається людиною у масово-культурному вигляді як позбавлена традиційних цінностей колективізму, альтруїзму, прагнення до високих ідеалів, виявляється неадекватною запитам постмодерного суспільства, зорієнтованого на ноосферну свідомість.

Таким чином, у маніфестованій масовою культурою постмодерну позиції протиставлення себе різноманітним соціокультурним деструкціям морально-духовного характеру по суті немає індивідуальної позиції. Між тим сама соціалізація молодої людини тільки тоді відзначається стабільним духовним зростанням, коли орієнтується на власний духовний світ з екстраполяцією його цінностей на духовні потреби суспільства. При цьому одним з головних постулатів культури постмодерну є наявність можливості соціалізації особистості через різноманіття культурних форм, що є соціокультурною основою вільного саморозвитку людини.

Характеризуючи причини невідповідності духовної культури вітчизняного «покоління постмодерну» високим духовним цінностям, пріоритетам та ідеалам постмодерної культури, вітчизняні дослідники вказують на взаємозалежність ідеалів молоді та характеристик соціального простору сучасної України. Загалом дослідження вітчизняних авторів свідчать про вкрай несприятливий духовно-культурний рівень передусім інформаційного, медійного простору, у якому здійснюється процес соціалізації підростаючого покоління в Україні. Як вказує К. Гайдукевич, «радіо- й телепростір країни, розраховані на молодіжну аудиторію, обмежуються одноманітною низькопробною тематикою та художньою продукцією, що пропагує спиртні напої, еротичу, розпусту, насильство, використовуючи емоційні можливості мистецтва для нав'язування стилю поведінки, що втілює всі вади суспільства споживання» [1, с. 8].

Це відіграє головну роль у формуванні духовної культури молоді, оскільки сьогодні процес соціалізації молоді здійснюється передусім під впливом мас-медіа. Телебачення, радіо, преса, Інтернет транслюють у молодіжну аудиторію потік низькопробної продукції, що нав'язує негативні цінності та соціальні девіації (нетрудовий спосіб життя, насильство, злочинність, проституцію, наркоманію, сексуальну розбещеність).

Відтак для розуміння специфіки духовної культури молоді необхідно зрозуміти її у контексті того змістовного середовища – культури постмодерну – у якому вона формується і розвивається. Головне тут у тому, що культурний плюралізм, який вплинув на культуру 21 століття, стер грані між елітарною і масовою культурою. Особливістю постмодерну є відмова від бінарності, від елітарності. Всі елементи культурного простору самоцінні і рівнозначні, всі вони органічно доповнюють один одного. Епоху постмодерну особливо яскраво відображає теорія культури Й. Хейзінга, де культура сприймається як гра, і відповідно соціокультурні процеси носять перформативний характер. Дослідниця Е. Є. Платонова говорить, що весь сучасний світ задіяний у гру: «Постмодернізм – це культура гри, яка відкрито признається в тому, що текст не відображає реальність, а творить нову реальність, вірніше багато

реальностей, часто не залежних одна від одної...Єдиної реальності просто немає: є різні віртуальні реальності. Тому постмодерн розквітнув в епоху персональних комп'ютерів, масового відео, Інтернету» [2, сс. 266, 276]. Так, гра стала головною в нашому житті і в культурі. Все перетворилося на гру: бізнес, комерція, політика і навіть відносини між людьми. Ігрові автомати, розважальні шоу, комп'ютерні розваги тощо стали домінуючими атрибутами нашої культури. Ігрова трансформація відбулася і з усіма соціокультурними феноменами епохи модерну, які, звичайно ж, не зникли, а влилися в культуру нашої епохи, забезпечуючи спадковість культур та цінностей.

Одним із значних факторів постмодерну є Інтернет, який став культурною моделлю нашого суспільства. Він дав змогу самоудосконалюватися людині за допомогою спілкування (листування, пошук партнера, друга і т. д.), отримувати та передавати найрізноманітнішу інформацію, а також обмінюватися культурними цінностями народів. Бінарність його функції для розвитку духовної культури молоді полягає в тому, що він як допомагає збагатити людину інформацією, так і перетворити життя в гру, зробити з людини «гравця» життя, де людина втрачає реальність буття, що пов'язано з віртуальною реальністю. І настільки захопившись цією «грою», живучи у віртуальному світі, людині потім важко сприйняти реальне життя, як таке, бо в ньому не має простих та складних рівнів, а також не можна повернути все з початку, або прочитати напис, що залишилось ще 5 чи 10 життів. Отже, людина робить свою реальність такою, яку вона хоче, де здійснюються всі її бажання. Молодь у віртуальній реальності сприймає світ як ігрове поле, де безліч симулякрів дають змогу відчувати свободу, і це вирішальним чином впливає на її духовну культуру.

Віртуальна реальність – це ще одна атрибутивна ознака постмодерну як соціокультурного феномену і середовища формування духовної культури молоді. За допомогою неї людина здобула свободу у всьому, але одночасно набула небаченого розмаху загроза для підростаючого покоління стати рабами віртуального простору. «На сьогоднішній момент ми маємо говорити про виникнення цілої субкультури, яка складається із шанувальників комп'ютерів. Їх називають «кібернетичними панками». Єдина ціль їх існування полягає в тому, щоб перебувати в своїй електронній віртуальній реальності. По суті людини вже не залишається – залишаються лише спалахуючі електронні імпульси, які видаються нейронами» [3, с. 82]. Багато молодих людей зараз годинами проводять свій час у віртуальному світі. Так, це дозволяє відійти від проблем, розважитись, але часто людина настільки занурюється у віртуальний світ, що це породжує ряд комплексів, їй тяжко знаходитись в реальному світі, спілкуватися з оточуючими, однолітками і в свою чергу впливає на її розвиток як особистості. Молода людина, граючи у комп'ютерну гру, робить те, що їй забороняється робити в реальному світі. Реальні почуття та емоції відходять на другий план, вона перестає відчувати біль, страх. Вчинки, за які в реальному житті треба нести відповідальність – в комп'ютерній грі залишаються безвідповідальними. Це формує стереотипи безкарності і всездозволеності, що має негативний вплив на становлення молодого людини як особистості. І не слід допускати, щоб її цінності формували комп'ютерні ігри, де репрезентуються жорстокість та насильство.

Найбільше значення у визначенні соціокультурного середовища епохи постмодерну як середовища становлення та буття підростаючого покоління відіграє масова культура, яка стала панівною в суспільстві і не має життєздатної альтернативи. Вона легко сприймається, не потребує визначеного пізнання, молодій людині не потрібно замислюватись, щоб її сприйняти. Людина масової культури задовольняє свої потреби, бо їй подають те, що саме вона хоче бачити, непомітно формуючи це бажання. Молодь сприймає цю культуру тому, що в основному хоче розважитися, відпочити, «розслабитися», мова йде про своєрідне споживання культури, а не про естетичні смаки і творчість. Молодь, під впливом масової культури деградує, привчається жити за законами штучного світу, який вона бачить із екранів телевізора, комп'ютера, читає з газет, журналів, бульварних романів. Сьогодні думки О. Шпенглера, Х. Ортеги-і-Гассета, П. Сорокіна та інших мислителів про негативні наслідки з

боку масової культури для духовного світу людини, на жаль, підтверджуються. В. А. Кутирьов називає її текстурою: «це «культура» штучного світу, постісторичної, технологічної людини. Якщо із культури ідуть почуття, дух, душа і вона спирається тільки на глузд, інтелект, вона являється текстурою. Постмодернізм як час і історичний етап, текстура як спосіб буття в ньому є прояв глобальної кризи культури»[4, сс. 54, 59].

Сучасне українське суспільство також затопила ця техногенна культура. Мистецтво масової культури виховує молодь, маніпулює її свідомістю та смаками, воно перетворилося мовби в імідж і подається на вимогу споживача, бо масова культура являється як продуктом так і товаром. Моральні закони стали ігноруватися, життя сприймається за правилами, шаблонами, ЗМІ, які скоро змінюються. У суспільстві виникає потреба в еталоні, моделі ідентифікації. Постмодернізм приніс разом із масовою культурою культ наслідування. Сучасна людина наслідує артистам, співакам, улюбленим героям телепередач, і навіть політичним лідерам і т.д., запозичує їх думки, манеру поведінки, і все це наслідування стає стилем її життя. Найбільше це стосується молоді, яка із цим втрачає свою індивідуальність. Слідуючи за своїми кумирами та ідолами молоді люди переймають стиль одягу, манеру поведінки, мову тощо і тим самим гублять свою сутність, самоцінність. Уніфікація масової культури робить людину збіднілою в культурному плані. А із ЗМІ, які сприяють розвитку масової культури, молодь вчиться жити за законами і стандартами, які найчастіше пройняті показом жорстокості, вбивств, насильства і це впливає на формування молодого людини, вона це сприймає і намагається повторити. Звідси створення серед молоді різноманітних угруповань з різними напрямками, які виражають свою індивідуальність, які порушують межі моральної норми і правового закону. Бійки між підлітками, які стають масовими видовищами, де репрезентується сила, жорстокість, злість, ненависть. Частіше зараз ми зустрічаємо розправи між підлітками, які закінчуються побоями, лікарняним ліжком і психологічною травмою. Частіше зараз ми зустрічаємо на лаві підсудних молодих людей, які скоїли жорстокі злочини, вбивства.

Масова культура епохи постмодерну йде по суті всупереч його основним настановам відносно пріоритетності індивідуальної самореалізації кожної людини. Вона замінює сприйняття людини як індивідуальності, вона ідентифікується з суспільством, уподібнюється даними стереотипами, які диктує мода, яка дуже мінлива. Мода стала головним атрибутом життя сучасної людини, а основному молоді, «...в сучасному світі важливе місце приділяється формі, стилю і груповій ідентичності, постмодерністичне суспільство вкрай стурбоване тим, що в моді, а що ні. Сенс життя крутиться біля «іміджу» [5, с. 85]. Г. Маркузе вводить термін «одновимірна людина», яка стає домінуючою в суспільстві зараз і тільки задовольняє свої матеріальні потреби. Це відхід людини від духовного, закономірного. «Люди пізнають себе в оточуючих їх предметах споживання, знаходять свою душу в своєму автомобілі, стереосистемі, квартирі з різними рівнями, кухонному обладнанні. Сам механізм, який прив'язує індивіда до суспільства, змінився, і суспільний контроль тепер коріниться в нових потребах, які виробляє суспільство» [6, с.12]. Так формується споживацтво, культ речей за всяку ціну, матеріальні потреби на першому плані, а моральні цінності не виносяться як головні.

Саме споживацтво стає нормою життя сучасної молоді. З. Бауман називає наше суспільство – суспільством споживання і пише, що «спосіб, який сьогодні суспільство формує своїх членів, диктується в першу чергу обов'язком грати роль споживачів. Нормою, яку наше суспільство внушає своїм членам, являється здатність і бажання грати цю роль» [7, с. 116]. Молодь прагне задовольнити свої потреби: модний одяг, дорогий мобільний телефон, автомобіль, престижний університет, високооплачувана робота. Для цього вона не прагне до духовного, морального. Для неї всі засоби хороші і навіть аморальні. Споживацтво стало основним критерієм соціального життя і виживанням в суспільстві. Сучасна молодь живе одним днем. Головною ціллю для неї є професійний і фінансовий успіх, гонитва за лідерством. Заради нього сучасна людина готова поступитися любимими принципами. Отже, кардинальні зміни, які пройшли в світосприйнятті сучасної людини, а особливо молоді направлені в першу

чергу на те, що мірилом буття є не тільки духовно-культурні сторони життя, але і матеріальні, які відіграють велику роль як в соціальному, так і в політичному і економічному житті. Якщо в модернізмі духовне було пріоритетним і зовсім матеріальне не вписувалось в систему цінностей, то тепер матеріальні цінності вписалися в екзистенційні контексти життєвого світу людини, вони постають головним інструментом досягнення цілей. Сукупність як духовного так і матеріального можна вважати одним із основних критеріїв існування людини в соціумі постмодерну.

Сучасний інформаційний простір як простір соціалізації молоді наповнений образами та темами, що знаходяться за межами не лише моралі, а й права, що створює для молоді духовно-моральний вакуум, по суті відсутність високодуховної альтернативи власного розвитку. Діяльність суб'єктів сучасного медійно-інформаційного простору знищує моральний, духовний, значною мірою і інтелектуальний потенціал молодого покоління, до мінімуму опускаючи рівень його духовної культури.

Криміналізація значною мірою відбувається внаслідок привабливості для молоді альтернативності цінностей та агресивності життєвого стилю, що відповідає таким характерним рисам молодіжної культури як категоричність максималізм, неприйняття нормативно-регламентованої повсякденності тощо.

Відбувається кримінальна деформація свідомості молоді, яка проявляється в криміналізації побуту, мови, культури молодих людей. Результат криміналізації молодіжної культури – не лише зростання числа злочинів та девіацій. Мова йде в першу чергу про форму аномії, коли для підростаючого покоління зникає сама можливість розрізнення соціально позитивної й соціально негативної поведінки. Результат можна побачити у повсякденному побуті у вигляді зростання агресії молоді у всіх сферах відносин: вандалізм стосовно навколишнього середовища, презирство до слабших (дітей, людей похилого віку, інвалідів), жорстокість до інших людей, навіть своїх батьків та рідних. Це наочно показує прямий зв'язок криміналізації молодіжної культури з загальним процесом дегуманізації духовної культури підростаючого покоління, що відбувається під впливом мас-медіа.

Не викликає сумніву те, що в сучасному українському суспільстві запанувала масова культура, наша молодь росте, і формується на ній. І головне завдання суспільства полягає у тому, щоб не тільки вона стала головним фактором соціалізації підростаючого покоління, щоб крім цієї масовості молодь торкалась і до найціннішої грані культури – високої, яка відображає істинні сенси епохи постмодерну і дає змогу молодій людині розкритися як особистості, формувати естетичні смаки, знайти своє місце в соціумі, розкрити свій багатий духовний світ. Вихід за межі масової культури при формуванні простору соціалізації молоді є по суті критерієм відповідальності суспільства і кожної людини за визначення майбутнього нашої країни і всієї цивілізації.

А це означає, що і до тих факторів постмодерної культури, які сьогодні негативно впливають на молодь, потрібно віднестися як до закономірних складових буттєвого середовища, на які потрібно впливати з метою їх позитивної трансформації з погляду завдань формування високих духовних цінностей підростаючого покоління. І тому слушною є думка Ю. Хабермаса про те, що: «... мас-медіа і інші суспільні системи, які гуманітарії розцінюють як небезпечні монстри, насправді є такими продуктами людської праці, із якими потрібно не воювати, а жити в мирі і турботливо доглядати за ними, слідкуючи при цьому, щоб вони не використовувались в якості зброї пригнічення людини» [8, с. 369].

Культура постмодерну потребує прискорення, швидкої зміни життєвих подій, руху, це потяг до чогось нового. І тому основними сферами буття сучасної молоді стають, наприклад, індустрія моди, спорт, розважальні та екстремальні ігри. «Всі ми поволі чи ні, свідомо чи несвідомо знаходимося в русі. Ми рухаємося, навіть коли фізично залишаємося на місці: нерухомість просто неможлива в постійно мінливому світі. Свобода тепер означає перш за все свободу вибору, а вибір явно здобув просторове вимірювання» [9, с. 170].

Дійсно, старше покоління в основному не здатне сприймати і переварити стільки

інформації скільки теперішня молодь. Інтернет, комп'ютерні ігри, телебачення, мобільні телефони і т. д. створили інформаційний бум. Через них постійно здобувається інформація, яка переосмислюється. Людину постмодернізму цікавить незнане, вона в пошуках новизни. Постмодернізм формує і нове відношення до людського тіла, воно розглядається в новому ракурсі. Стали популярними технологія «body building», культуристика, пластична хірургія, які змінюють фігуру тіла людини, колір очей, шкіри і навіть стать. Тіло корегується як людина того сама хоче. У сучасну епоху із розповсюдженням нових інформаційних технологій, основним стала свобода вибору у всьому, мобільність, рух. Безумовно, ця свобода особистості, як говорить дослідник В. А. Стрижко, часто обертається для суспільства аполіогією хаосу, безвідповідальності, вакханалією, що несе загрози збереженню цілісності і життєстійкості земній цивілізації [10, с. 29]. Проте при цьому слід мати на увазі, що, власне, хаос у динамічному суспільстві є одним з проявів його креативних здатностей, і від суспільства лише вимагається його ефективно використання для свого постійного оновлення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гайдукевич К. А. Морально-естетичні цінності в духовній культурі сучасної української молоді сім'ї: автореф. дис... канд. культурології: 26.00.01 / К. А. Гайдукевич ; Київ. нац. ун-т культури і мистец. – К., 2011. – 19 с.
2. Платонова Э. Е. Конспект лекцій по культурології / Э. Е. Платонова. – М.: Айрис – пресс, 2003. – 304 с.
3. Вейз Д. Э. Времена постмодернизма. Христианский взгляд на современную мысль и культуру / Д. Э. Вейз. – Фонд «Лютеранское наследие» World Wide Printing, 2002. – 240 с.
4. Кутырев В. А. Культура и технология: борьба миров. В. А. Кутырев. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 240с.
5. Вейз Д. Э. Там же.
6. Маркузе Г. Одномерный человек / Г. Маркузе. – М: «REFL-book», 1994. – 368 с.
7. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман. – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 188 с.
8. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. – Санкт-Петербург: «Наука», 2000. – 379 с.
9. Бауман З. Там же.
10. Стрижко В. А. Общеисторический кризис как определяющая характеристика современной эпохи. Необходимость философской рефлексии. // Культура, философия, образование в стратегиях XXI века. Научное издание. – Харьков: Изд. ХНЭУ, 2006. – 260с.

Маді Галина Іванівна – здобувач кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК:141.7:316.3

ОСНОВНІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ МАРГІНАЛЬНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

В роботі розглядається історичне виникнення поняття маргінальності. Аналізується його розвиток, зміни з часом і його кореляція з сучасною соціокультурною ситуацією. Сучасна соціокультурна ситуація, зокрема становлення інформаційного суспільства, актуалізує подальше вивчення маргінальності як соціального явища.

Ключові слова: маргінальність, маргінальний статус, маргінальна ситуація, маргіналізація суспільства.

ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ В ИССЛЕДОВАНИИ МАРГИНАЛЬНОСТИ: СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

В работе рассматривается историческое возникновение понятия маргинальность. Анализируется его развитие, изменения со временем и его корреляция с современной социокультурной ситуацией. Современная социокультурная ситуация, в частности становление информационного общества, актуализирует дальнейшее изучение маргинальности как социального явления.

Ключевые слова: маргинальность, маргинальный статус, маргинальная ситуация, маргинализация общества.

THE MAIN APPROACHES TO INVESTIGATION OF MARGINALITY: SOCIAL AND PHILOSOPHICAL ANALYSIS

The paper deals with the historical origins of the notion of marginality. Its development, changes with the times and its correlation with the modern sociocultural situation are analyzed. The modern sociocultural situation, in particular the formation of the information society, actualizes further study of marginality as a social phenomenon.

Key words: marginality, marginal status, marginal situation, marginalization of society.

Постановка проблеми. Розглядаючи історію вивчення маргінальності, відзначимо, що це соціальне явище досліджувалося в різних аспектах. Однак із розвитком суспільства та зміненням системи суспільних відносин змінювались природа та сутність маргінальності. Можемо відзначити, що внаслідок трансформаційних процесів як у світі, так і в Україні, вплив соціокультурного, політичного, економічного та релігійного характеру актуалізував подальший аналіз окресленого соціального явища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичні основи дослідження маргінальності, зокрема культурологічний підхід в її поясненні, надалі вивчення проблем маргінальності, маргінальної ситуації, маргінального статусу, маргінальної ролі, характеристик і типів, умов і стадій маргінальності присвятили свої роботи Р. Парк, Е. Стоунквіст, Т. Веблен, Т. Шибутані, В. Самнер, А. Фарж, Б. Манчіні, М. Голдберг, Р. Мертон та інші. Вище вказані науковці та їх роботи представляють собою теоретичний та практичний аналіз маргінальності в соціокультурному, політологічному та етнокультурному розумінні, що дає фундамент для подальшого вивчення маргінальності як соціального явища.

Виклад основного матеріалу. Вперше поняття «маргінальна людина» ввів у вживання американський соціолог, один із засновників Чиказької школи Роберт Ерза Парк [14]. Він зосередився переважно на мігрантах, підкреслюючи дезорієнтуючий вплив маргінальності, і концепцію маргінальної людини пов'язував не з особистісним типом, а з соціальним процесом, вважаючи за краще дослідити це явище з точки зору суспільства, частиною якого він є. У його теорії маргінальна людина постає як іммігрант, соціальне та особистісне буття якого формують одночасно дві культурні ситуації, до яких він повинен пристосовуватись. Головне, що визначає природу маргінальної людини – почуття соціальної дихотомії, роздвоєності і конфлікту, коли старі звички відкинуті, а нові ще не сформовані, що пов'язано з періодом адаптації до нового соціокультурного середовища та визначається як криза.

Науковий доробок Р. Парка був розвинений Е. Стоунквістом. Поняття маргінальної людини в його концепції характеризує соціального суб'єкта, який бере участь в культурному конфлікті. Зокрема, Стоунквіст доповнює характеристики маргінальної людини оптимістичними положеннями про можливість подолання культурного конфлікту, але за тривалий час. Він розрізняє три фази еволюції маргінальної людини:

- 1) особистість не усвідомлює перебування в процесі конфлікту культур, а лише адаптується до пануючої культури;
- 2) конфлікт стає усвідомленим;
- 3) пристосування до ситуації: успішне чи ні [5, с. 129].

Традиції позначеного напрямку в дослідженні «культурної маргінальності» продовжили А. Антоновські, Р. Гласс, М. Гордон, М. Вуд, Р. Херрік та ін. Вони зосереджували свою увагу на соціальному впливі на особистість та її психологічному сприйнятті двозначності статусу, який виникає при конфлікті культур [12].

У 40-60-ті роки ХХ століття теорія Парка і Стоунквіст піддалася критиці [13]. Р. Мертон визначав маргінальність як специфічний випадок теорії референтної групи. Т. Веблен наголошував, що маргінал виступає порушником інтелектуального світу, але лише за рахунок того, що він «стає інтелектуальним мандрівником, поневірявся по нічийній землі і тим, хто шукає місця для зупинки далі і далі по дорозі, вже десь за горизонтом» [16]. Е. Хьюз розширив застосування маргінальності не тільки до расових і культурних взаємодій, але і до наслідків соціальної мобільності, соціальних змін, які зумовлюють невизначеність особистості у відношенні власної ідентифікації.

У рамках психології соціальної взаємодії механізм маргінальності досить докладно досліджений Т. Шибутані [11]. Він розглядає маргінальність в контексті соціалізації особистості в суспільстві, що підпорядковується змінам, виявляє джерело маргінальності та дає наступне визначення маргінальної людини: «маргінальні ті люди, які знаходяться на кордоні між двома або більше соціальними світами, але не приймаються ні одним з них як його повноправні учасники» [11, с. 492]. У той же час Шибутані виділяє поняття маргінального статусу особистості як ключове в розумінні маргінальності. Він зазначає, що маргінальний статус – це позиція, де втілюється протиріччя структури суспільства. Такий підхід дозволяє відійти від традиційно прийнятого акцентування на соціально-психологічних характеристиках маргінальної особистості, висуваючи на перший план маргінальність «за визначенням». Шибутані вважає, що описаний Парком і Стоунквіст комплекс психологічних рис маргінальної людини правомірно застосувати лише до обмеженої кількості людей. Найчастіше маргінальні групи формують своє власне співтовариство і слідує його цінностям. Невротичні симптоми розвиваються найчастіше тільки у тих, хто намагається ідентифікувати себе з вищою стратою і бунтує, коли їх відкидають. Це можна позначити як зовнішні характеристики маргінальності. Відкритим ж залишається питання про маргінальну свідомість. Чи можна не володіючи маргінальним статусом, належати до маргіналів, наприклад, за способом мислення?

Т. Шибутані вводить категорію маргінальний статус як позицію, де втілюються протиріччя структури суспільства. Він зазначає, що не завжди взаємозв'язок між маргінальним статусом і комплекс негативних їх психологічних рис маргінальної людини, описували Р. Парк і Е. Стоунквіст. Маргінальні групи можуть не усвідомлювати культурний конфлікт, формувати соціальне середовище із урахуванням власних цінностей.

Т. Уітгерман і Я. Краусс окреслили проблему структурної маргінальності [15], Манчіні для визначення ступеня маргінальності як стану індивіда вводить поняття «процесуальної маргінальності» [13, с. 28]. Таким чином, американські дослідники звернули увагу на те, що в стані маргіналів знаходиться значна і досить активна частина американського суспільства. Маргінальна ситуація завжди виключно напружена, а на практиці реалізується вкрай неоднозначно.

У західноєвропейській соціальній науці домінує акцент на вивчення самих умов і соціальних причин маргінальності як соціального явища. Основна увага приділяється структурі маргінальності, яка відноситься до частини населення, позбавленої цивільних прав, і чия відсутність доступу до засобів виробництва та домінуючої системи розподілу матеріальних благ призводить до бідності. Категорія людей, які знаходяться в маргінальному становищі, позначається як окраїнна група, соціально знехтувані прошарки, або соціальне дно. Особливості сучасного процесу маргіналізації в країнах Західної Європи зв'язуються, перш за все, з глибокою структурною перебудовою системи виробництва в постіндустріальних суспільствах, яка визначається як наслідки НТР [8; 2]. Таким чином, дослідження маргінальності, своєрідність підходів і розуміння її сутності багато в чому визначаються

специфікою конкретної соціальної дійсності і тих форм, які дане явище в ній набуває.

Аналіз маргінальності дозволяє виділити наступні особливості в її дослідженні: по-перше, вона розглядається як процес переміщення групи або індивіда з одного соціального стану в інший; по-друге, вона розглядається як стан соціальних груп, що знаходяться в особливому маргінальному (околиці, проміжному, ізольованому) положенні в соціальній структурі.

Труднощі у визначенні маргінальності характеризує. І. Попова. По-перше, сам термін широко використовується в різних науках (соціологія, соціальна психологія, політологія, філософія, економіка і т.д.), що сприяє міждисциплінарному, загальному характеру. По-друге, в процесі застосування поняття з'явилося кілька його трактувань, пов'язувалися з різними типами маргінальності. По-третє, нечіткість у визначенні ускладнила процес дослідження даного явища та його інтерпретації: «саме поняття маргінальності являє собою «соціологічну загадку», вирішуване кожен раз в контексті тих соціальних умов, в яких виникає необхідність дослідження перехідних явищ» [9, с. 63]. Дана концепція спирається на групи «нових маргіналів», породжених трансформаційними процесами, притаманними пострадянському простору. До вищезазначених груп, на думку В. Іноземцева, також можна з упевненістю віднести т.з. групу «knowledge-workers», яка сама створює свій інтелектуальний продукт, в значній мірі не потребує у взаємодії з іншими класами суспільства. Більш того, пріоритет інтелектуальної власності надматеріальною, характерний для представників зазначеної групи, задає нові стратифікаційні підстави для сучасних суспільств.

Прямий вплив на динаміку маргінальності надають процеси криз і реформ, які потребують відповідного правового забезпечення. Досліджуючи маргінальність і право, А. Атоян підкреслює, що маргінальність права означає збитковий тип правосвідомості і правової поведінки [1, с. 19].

Крізь призму соціально-філософського аналізу актуальним є питання щодо простору маргінальності, яка з реального географічного простору переноситься в простір віртуальний. У якості показника може бути наведена у якості прикладу діяльність людини в сфері художньої культури, особливо, живопису і літератури. Аналізуючи маргінальність крізь призму соціальної філософії, слід зазначити, що цікавими на нашу думку є деякі етичні та естетичні прояви маргінальності в мистецтвознавстві. В. Шапінський, визначаючи феномен культурної маргінальності, інтерпретує її як «певне відношення до цінностей даної культури, в яке може вступати будь-яка група даного соціуму в залежності від економічних, політичних, духовних та інших факторів» [10, с. 10].

У передмові до збірки «Маргінальне мистецтво» А. Мигунов зазначає, що маргінала не просто вимкнути з культури, яка сама нібито насичена елементами маргінальності [7]. Сьогодні можна акцентувати увагу також і на етнічних, соціально-філософських характеристиках досліджуваного соціального явища, слід лише акцентувати увагу саме на домінуванні міждисциплінарного підходу у вивченні маргінальності.

Аналіз вивченої літератури показує, що є значна кількість робіт, публікацій та наукових досліджень, вироблені різні концептуальні підходи до вирішення даної проблеми. Однак сучасний соціокультурний простір інтенсивно формує все нові і нові умови для розширення діапазону маргінальних форм, вимагає не просто більш глибокого аналізу феномена маргінальності, але більшого розуміння його соціокультурного потенціалу.

Головна відмінність сучасного українського суспільства полягає в тому, що в нашій країні маргінали становлять більшість, а не меншість населення. Ізоляція і низька соціальна активність внаслідок низки факторів виступають і основними її джерелами: «Витіснення людей з економічної сфери, соціальна ізоляція, призводять до відсутності механізмів впливу громадськості на процес приймання рішень» [4, с. 188]. Фактичне безсилля і безправ'я, відсутність дієвих механізмів реалізації власних соціальних, економічних і політичних інтересів – продуктивний фон масової маргіналізації населення в сучасному українському суспільстві.

Але в сучасних характеристиках маргінальності, зазвичай, переважають негативні аспекти зокрема, культурна маргінальність зв'язується з втратою колишньої системи цінностей і невизначеністю нових ціннісно-нормативних основ існування. Цей процес можна екстраполювати на українське суспільство: «Коли людина, яка цінувала людську гідність вище, ніж матеріальну вигоду, раптом змінює свої пріоритети, і уявляє, що вона легко може людську гідність висловити в матеріальному еквіваленті. У роки незалежності ми вирішили змінити суспільство і всі його основні принципи. Серйозною жертвою цих кардинальних змін і стала мораль. У порівнянні з даними двадцятирічної давності, тепер вже більшість людей виявились «аморальними»[3, с. 190].

Соціально-економічна криза, має глобальний характер, в Україні набула свого апогею і негативно відбилася на придбаних в попередній період позитивних рисах соціально-економічних відносин і соціально-психологічних характеристиках переважної частини населення. Найбільші втрати несе середній – той елемент, який є гарантом стабілізації суспільства. Об'єктивні та суб'єктивні фактори маргіналізації населення отримали нову силу і значимість на цьому етапі. Примусова, змушена маргіналізація, що обумовлено різкою втратою набутих статусних позицій, перш за все, в економічній, професійній сфері. Навіть придбані в попередніх періодах способи адаптації стають недовірними. Перспектива достатньо невизначена.

Одним із вагомих чинників маргіналізації в суспільствах, що трансформуються, стає масове безробіття. Воно зумовлює поширення неформальної зайнятості, нелегітимних способів отримання доходу, що тільки поглиблює міру маргіналізації і соціального виключення певних верств суспільства в Україні. Юридичні та соціальні гарантії не поширюються на цю категорію, що призводить, зокрема, до кризи професійної ідентифікації[6, с. 161].

Переосмислення маргінальності в контексті сучасної ситуації в Україні дало підстави С. Макеєва виділити два рівня аналізу маргінальності[4, с. 226]. По-перше, можна розглядати маргінальність як проекцію загальної маргінальної ситуації, характерної для українського суспільства в цілому і окремих соціальних груп на кордоні двох соціальних структур. При цьому маргінальну ситуацію вчений визначає як систему зовнішніх і внутрішніх умов існування, що виникає внаслідок широкомасштабних якісних не еволюційних суспільних змін, яким властива зміна державного устрою, трансформація з соціальної структури і ціннісно-нормативної системи світосприйняття. Це – структурна маргінальність, причиною якої є отримання індивідів і соціальних груп із системи виробничої діяльності, усунення від виконання громадських і політичних функцій, споживання духовних цінностей. В Україні численне безробіття, зубожіння значної частини населення, масова зміна соціального і професійного статусу обумовлюють маргінальну ситуацію. По-друге, маргінальність – прояв перебування особистості в маргінальному статусі, що обумовлено індивідуальними обставинами, але проте під впливом маргінальності в першому значенні це – культурне (суб'єктивно-психологічне) трактування маргінальності, що характеризується внутрішньої конфліктністю, що призводить тривожність, настороженість, агресивність і відчуженість щодо соціального середовища.

Перспективним з теоретичної та практичної доцільності є аналіз транзитивної соціальної реальності в категоріях маргінальності, що дозволить назвати нові смислові грані цього явища, визначити його роль і значення в процесах трансформації соціальної структури.

Висновки. Поняття маргінальність багатогранне. Роль маргінальності в соціокультурному просторі та часі дає можливість проаналізувати розвиток та причини виникнення маргінальних груп. Феномен маргінальності розкривається як підстава самоідентифікації індивіда. Показано співзвуччя маргінальності таким категоріям як «чужий», «інший», визначаються і аналізуються умови, що сприяють створенню маргінальної ситуації.

Маргінальність – поняття міждисциплінарне, поліпредметне. У соціологічній традиції розгляд маргінальності як результату культурного конфлікту (Р. Парк, Е. Стоунквіст), як

наслідку соціальної мобільності (Е. Хьюз), як специфічного випадку входження в референтну групу (Р. Мертон), як соціально ізольованих груп в суспільстві (Дж. Манчіні), як наслідку соціалізації особистості (Т. Шибутані) і ін. Сьогодні маргінальність визначається не тільки як результат міжкультурної взаємодії, але і як наслідок соціально-політичних процесів в суспільстві. Розрізняють два основні підходи вивчення маргінальності в сучасній соціології: як процесу переміщення індивіда чи групи з одного стану в інший і як стану соціальних груп, що знаходяться в маргінальній позиції соціальної структури суспільства, в результаті зазначеного в процесі переміщення.

Своєрідність підходів до дослідження маргінальності і розуміння її сутності багато в чому визначається специфікою конкретної соціальної дійсності і тих форм, яке це явище в ній набуває.

Розглянуті особливості прояву маргінальності в різних культурах та країнах робимо **висновок**, що маргінальність це факт, який присутній завжди в суспільстві. На даному етапі розвитку суспільства маргіналізація набуває нового значення, що дає основу для подальшого вивчення цієї проблеми в економічному, політичному, соціокультурному та інших аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Атоян А. И. Маргинальность и право/ Атоян А. И. // Социально-политический журнал. 1994. - №7-8. - С. 158-161.
2. Васильева Э. П. Социальная маргинальность: за пределами принципа взаимности / Васильева Э. П. Фреске К. // Социальные и гуманитарные науки. Социология. 2003. - №2. - С. 90-94.
3. Головаха Е. Если человек обвиняет в аморальности / Головаха Е. // Социология: теория, методы, маркетинг - 2000 - № 3-.213 с.
4. Ковалиско Н. Основы социальной стратификации: Учебное пособие / Ковалиско Н. – Львов, 2007 – С. 226-230.
5. Кузьменко Т. М. Социология. Навчальний посібник / Кузьменко Т. М. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 320 с.
6. Макеев. С. Социологический анализ идентичности / Макеев. С. // Социология: теория, методы, маркетинг - 2000 - № 3 -. С 161-163
7. Маргинальное искусство / Яковлев Е. Г., Хренов Н. А., Оганов А. А. и др. / под ред. А. С. Мигунова. М.: МГУ, 1999. -160 с.
8. Медведева С. В. Маргинальные социальные группы на восточноевропейском рынке труда / Медведева С. В., Хинрикс В. // Общественные науки за рубежом. Социология. 1992. - №2 - С. 77-79.
9. Попова И. П. Новые маргинальные группы в российском обществе (теоретические аспекты исследования) / Попова И. П. // Социологические исследования. – 1999. - № 7. - С. 62- 71.
10. Шапинский В.А. Культурная маргинальность как социально-философская проблема: Дис. к.ф.н. – М.1990.
11. Шибутани Т. Социальная психология/пер. с англ. В. Ольшанского. - Р.-н.-Д.: Феникс, 1999. - 544 с.
12. Antonovsky A. Toward a refinement of the "marginal man" concept. - P. 57-62
13. Mancini Billson J. No owner of soil: The concept of marginality revisited on its sixtieth birthday. - P. 183-190.
14. Park R. Human Migration and the Marginal man. - P. 345-346, 349-356.
15. T. Wittermans, Y. Krauss. Structural marginality and the social worth. - P. 348-360.
16. Vehlen T. The intellectual preeminence of ieros in modern Europe. - P. 475.

Пальчинская Мар'яна Вікторівна – доктор філософських наук, професор кафедри філософії Одеського національного морського університету

Орленко Ірина Миколаївна – аспірантка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського», консультант-практичний психолог вищої категорії КЗ «Одеська обласна психолого-медико-педагогічна консультація»

УДК: 376:159.922.76-044.332

ПРОЕКТУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті аналізується проектування інклюзивного освітнього простору як необхідна умова подальшого розвитку сучасного українського суспільства. Виявлено важливість інклюзивного навчання дітей з особливими потребами, його роль в їх соціалізації, інтеграції в систему соціальних відносин і придбанні професійної компетенції.

Ключові слова: соціальне проектування, інклюзивний освітній простір, діти з особливими потребами, соціалізація, соціальна інтеграція

ПРОЕКТИРОВАНИЕ ИНКЛЮЗИВНОГО ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА КАК СРЕДСТВО СОЦИАЛЬНОЙ АДАПТАЦИИ ДЕТЕЙ С ОСОБЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНУЮ СРЕДУ

В статье анализируется проектирование инклюзивного образовательного пространства как необходимое условие дальнейшего развития современного украинского общества. Выявлена важность инклюзивного обучения детей с особыми потребностями, его роль в социализации, интеграции в систему социальных отношений и приобретении профессиональной компетенции.

Ключевые слова: социальное проектирование, инклюзивное образовательное пространство, дети с особыми потребностями, социализация, социальная интеграция

DESIGN OF INCLUSIVE EDUCATIONAL SPACE AS A MEANS OF SOCIAL ADAPTATION OF CHILDREN WITH SPECIAL NEEDS IN THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT

In the article is analyzed the design of inclusive educational space as a necessary condition for the further development of modern Ukrainian society. Identified the importance of inclusive education for children with special needs, his role in their socialization, integration in to the system of social relation sand the acquisition of professional competence.

Key words: social designing, inclusive educational space, children with special needs, socialization, social integration

Сучасна соціокультурна ситуація актуалізує питання пошуку найбільш ефективних методів соціального проектування. Із урахуванням важливості тієї ролі, яку воно відіграє в сучасному світі, необхідно відзначити, що актуальність теми далеко не обмежується сферою теоретизування. Соціально-філософський аналіз соціального проектування, зокрема, соціальні освітні проекти, є одним із методологічних базисів, на якому ґрунтується сучасна практика моделювання соціальних процесів. Соціальне проектування пов'язано із соціальним прогнозуванням, воно дозволяє виокремити певні вектори суспільного розвитку, спираючись на знання існуючих соціальних тенденцій. Таким чином, це дозволяє спланувати соціальне майбутнє у разі свідомого впливу людей на існуючу соціальну систему. Прогнозування є попередньою умовою розробки та реалізації соціального проекту та необхідне для аналізу ситуації як на стадії оцінювання поточного стану, так і при оцінюванні параметрів проекту.

Прогнозування в цьому випадку дозволяє оцінити наслідки реалізації проекту, а також ефективність запропонованих дій щодо оптимізації соціальних процесів.

Під соціальним проектуванням розуміється «вид діяльності, яка має безпосереднє відношення до розвитку соціальної сфери, організації ефективної соціальної роботи, подолання різноманітних соціальних проблем» [5, с.19]. Цей вид діяльності найчастіше містить «конструювання індивідом, групою або організацією дії, спрямованої на досягнення соціально значущої мети і локалізованої за місцем, часом і ресурсами» [5, с. 20].

У найбільш загальному вигляді об'єктом соціального проектування є соціальна система або окрема підсистема, її елементи, їх взаємодія тощо. Результатом соціального проектування є модель, що відображає структуру проектного об'єкта, його бажані характеристики та інші істотні аспекти.

Розробка системи понять, які описують досліджуваній соціальний об'єкт або процес, дозволяє сформулювати концепцію технології соціального проектування, яка є сукупністю матеріальних та ідеальних елементів, певна взаємодія між котрими забезпечує досягнення поставлених цілей. Соціальне проектування також представляє собою особливий вид планової діяльності, суть якої полягає в науково обгрунтованому визначенні «основних параметрів формування майбутніх соціальних об'єктів або процесів при максимальному дотриманні та погодженні інтересів суспільства, соціальних груп і особистості»[1, с.17].

Існує велика кількість підходів до визначення місця, сутності соціального проектування, його структури. Наприклад, на думку прихильників об'єктно-орієнтованого підходу, соціальне проектування орієнтоване на створення нового соціального об'єкта або його реконструкцію. Суть соціального проектування у межах цього підходу полягає в науково обгрунтованому визначенні параметрів майбутніх соціальних об'єктів або процесів із метою забезпечення оптимальних умов для їх виникнення, функціонування і розвитку, для яких характерними є:

- 1) розгляд об'єктивних і суб'єктивних факторів соціального відтворення в якості рівноправних;
- 2) розуміння проектування як органічного етапу соціальної роботи;
- 3) акцентування уваги на зворотному зв'язку між діагностичною та конструктивною стадіями процесу вироблення рішення [10, с.15].

Соціальний проект у межах об'єктно-орієнтованого підходу повинен відповідати вимогам конкретності, прямого зв'язку з управлінням суспільством і наукової обгрунтованості. У даному випадку соціальне проектування має корелювати ізпрвідними тенденціями суспільного розвитку.

Проблемно-орієнтоване соціальне проектування спирається на результати соціологічних досліджень та сприяє перетворенням в економічній, політичній, соціокультурній та інших сферах життя суспільства. Саме тому урамках даного підходу широко використовуються прогностні технології та цей вид соціального проектування називають також прогностним соціальним проектуванням. Т. Дрідзе відзначає, вище окреслений вид соціального проектування є одночасно антропоцентричним та середовищноцентричним[10, с. 16]. Проблемно-орієнтований підхід враховує зворотний зв'язок між діагностичною та конструктивною стадіями процесу вироблення рішення, розглядає проектування як завершальний етап соціально діагностичної роботи та оцінює об'єктивні і суб'єктивні фактори реалізації соціального проекту як рівноправні. Таким чином, проблемно-орієнтований підхід звертає увагу на вплив суб'єктивного фактора в розробці і реалізації соціального проекту, при цьому твердження про закономірний характер соціального проекту, його наукової обгрунтованості та об'єктивності заперечується прихильниками інших підходів.

Поняття суб'єктно-орієнтованого (тезаурсного) підходу було запропоновано В. Луковим для позначення соціального проектування, що спирається на дію механізму «соціальної та культурної орієнтації людей» [5, с. 34].

Під тезаурсом розуміється система установок, на які орієнтуються люди у своїй

діяльності. Це не хаотична сукупність елементів, а певним чином упорядкована система, у якій існує ієрархія суб'єктивних уявлень про світ. Система орієнтацій певним чином відображає дійсність, в умовах якої існує людина. Тезаурус формується на основі інформації, при цьому тезаурусна систематизація інформації відрізняється від наукової систематизації. Наявність тезаурусних орієнтацій призводить до розбіжностей суб'єктивних образів світу різних людей. Ціннісні орієнтації, які наявні в тезаурусі, враховуються у процесі соціального проектування. Саме вплив тезаурусу на поведінку людей, на думку Лукова, недооцінюється прихильниками інших підходів. Суб'єктно-орієнтований підхід заснований на обліку тезаурусу розробників соціального проекту, він не заперечує значення об'єктивних факторів у розробці і реалізації проекту. Завдання тезаурусного підходу полягає, насамперед, у вивченні реальних мотивів розробки та реалізації соціальних проектів, наякі впливають соціальні традиції, особливості соціального середовища, що потім буде відображено у характері соціальних змін.

Проектування соціальних перетворень має враховувати різні рівні аналізу соціального об'єкту. Можна навести як приклад поняття системи дії, яке відіграє важливу роль у теорії дії Т. Парсонса для опису впливу різних соціальних технологій на стан соціальної організації, які «обумовлюють її функціонування і розвиток» [8, с. 34]. Він розрізняє чотири системи дії: систему поведінки організму, особистісну систему, соціальну систему і культурну систему. Дані системи дії роблять взаємний вплив одна на одну. Перетворення однієї із систем дії позначається на функціонуванні решти систем. Тому при проектуванні змін в одній із вищевказаних систем дії слід враховувати наслідки цих змін для інших систем. Т. Парсонс зазначає, що система дії може породжувати емерджентні властивості соціальної системи. Отже, в технології соціального проектування необхідно враховувати вплив процесів, що відбуваються в соціальній системі, в особистісній і культурній. Для адаптації вищевказаних систем до процесу соціальних змін використовуються певні соціальні технології.

Соціальне проектування може мати різнопланові наслідки для різних соціальних груп, на які воно спрямоване, як позитивні, так і негативні. Позитивний ефект для однієї групи може мати негативний вплив на іншу групу – у цьому випадку можна говорити про суб'єктивний чинник оцінювання ефективності з точки зору досягнення цілей проекту з різних позицій. Мета проектування при цьому повинна включати в себе врахування суперечливих інтересів різних груп, спроби досягнення компромісу, оптимальності вибору.

Необхідність застосування інноваційних технологій у соціальному проектуванні корелює із провідними тенденціями у розвитку суспільства. У сучасному українському суспільстві дуже актуальною є проблема соціалізації дітей з обмеженими можливостями, оскільки окреслені обмеження у більшості випадків є перешкодою для повноцінної соціальної інтеграції. Також слід констатувати відсутність ефективних механізмів професійної та особистісної самореалізації для даної соціальної групи [7, с. 22].

Слід зазначити, що у світі, і в Україні зокрема, спостерігається тенденція до збільшення кількості дітей з особливими потребами. В першу чергу, це означає суттєве обмеження життєдіяльності, яка призводить до соціальної дезадаптації, котра обумовлена порушенням розвитку, спілкування, в майбутньому перешкоджає оволодінню професійними навичками. Освоєння такими дітьми соціального досвіду, включення їх в існуючу систему суспільних відносин, вимагає від суспільства певних додаткових коштів і зусиль (зокрема, спеціальних соціальних програм, реабілітаційних центрів, спеціалізованих навчальних закладів).

Труднощі сімей, в яких виховуються діти з особливими потребами, істотно відрізняються від сімей з нормотиповими дітьми, тому що вони вимагають незрівнянно більших матеріальних, духовних і фізичних ресурсів. Це кардинально змінює соціально-економічний статус сім'ї, порушує соціальні зв'язки, викликаючи соціальну дезадаптацію. У переважній більшості батьків виникає почуття провини, яке супроводжується відчуттям власної неповноцінності. Життя сім'ї зазвичай протікає в умовах психотравмуючої ситуації. Проблема соціальної дезадаптації обумовлена сучасною соціокультурною реальністю, що характеризується високою ступенем складності та невизначеності. Зміни, що відбуваються в

українському суспільстві, призвели до того, що багато сімей з дітьми, що мають особливі потреби, відчувають дефіцит адаптаційних ресурсів. В ситуації зміни якості життя розбита ціла низка соціальних потреб членів сімей, які виховують дітей з особливостями психофізичного розвитку, сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, сімей переселенців з зони АТО та ін.

Соціальна політика щодо таких сімей передбачає надання їм різного роду допомоги, в першу чергу фінансові виплати і пільги. Проте, розміри фінансування соціальних програм і соціального забезпечення недостатні для вирішення проблеми соціальної дезадаптації таких сімей.

В контексті даної роботи ми розглядаємо соціальну дезадаптацію як «повну або часткову втрату особистістю здатності пристосовуватися до нових соціокультурних умов та зміни якості життя» [6, с. 77]. Це порушення взаємозв'язку людини з соціокультурним середовищем, що характеризується неможливістю своєї активної соціальної ролі в певних соціальних умовах, відповідної його потенціалу. Будь-який процес, в якому людина не подолає проблемну ситуацію, ми розглядаємо як соціальну дезадаптацію, зміст якої визначає ставлення людини до проблемної ситуації. Тому виникає необхідність розробляти стратегії ефективної адаптації малозахищених верств українського суспільства до сучасних умов життя.

Саме тому проектування інклюзивного освітнього простору, що відповідає особливостям сучасної соціокультурної ситуації, сприяє підвищенню ефективності сучасної системи освіти, розробки ефективних форм організації освітнього процесу, а також оптимізує функціонування системи соціальних відносин, зокрема завдяки нівелюванню маргінального статусу дітей з особливими потребами та їх родин: ««Соціальна інклюзія» виникла як важлива концепція політики у відповідь на зростаючу соціальну нерівність, що стала наслідком нових умов на ринку праці, та невідповідності існуючої системи соціального забезпечення, які не могли задовольнити потреби різноманітних верств населення» [12, с. 7].

У сучасному світі освіта виступає в якості одного з провідних чинників розвитку суспільства як соціальної системи, а також соціальної мобільності особистості. Як фактор мобільності вона в значній мірі «...підвищує можливість сходження по соціальних сходах, а в цілому ряді випадків є його умовою» [цит. по 9, с. 92]. Це обумовлює особливу роль інклюзивної освіти, її здатністю реагувати на зміну професійних потреб людей, потреби у фахівцях різного рівня, адаптувати освітні ресурси до потреб людини з фізичними обмеженнями.

Інклюзивний освітній простір в даному випадку являє собою процес реалізації спеціальних освітніх програм, послуг та інформаційно-освітньої діяльності, які сприяють соціокультурній інтеграції дітей з особливими потребами в систему суспільної взаємодії: «Практично це знаходить це знаходить вираз у практиці реабілітації інвалідів, кінцевою метою якої є, за визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я, їх соціальна інтеграція, тобто активну участь в основних напрямках діяльності і життя суспільства, включеність в соціальні структури, ... і пов'язані з різними сферами життєдіяльності людини – навчальної, професійної ті ін.» [2, с. 3] Для людей з обмеженими можливостями отримання освіти і придбання професії – це ефективний засіб соціалізації. Однак сучасна освіта, покликана вирівнювати статусні позиції різних соціальних верств, найчастіше відтворює нерівність, існуючу в суспільстві, встановлює досить жорсткі бар'єри для представників соціальних груп, які «не мають достатніх ресурсів» [3, с. 104]. Отримання додаткової освітньої послуги в процесі професійної освіти зумовлює набуття людиною нової професії, сприяє його працевлаштуванню і початку самостійної життєдіяльності. Відносно дітей з особливостями психофізичного розвитку, в першу чергу, слід говорити про те, що їх навчання в умовах інклюзії потенційно сприяє горизонтальній і вертикальній соціокультурній мобільності.

Прийняття дитини з особливими потребами – це процес, який проходить різні фази та має свої особливості. Існують певні проблеми у прийнятті батьками своєї особливої дитини, що відображується на якості життя дитини та її подальшій соціальній інтеграції. Соціолог

ЕрікаШухардт у своїй роботі «Соціальна інтеграція осіб з інвалідністю» описує модель – спіраль та процес прийняття дитини з особливими потребами. Ця модель дозволяє усвідомити у якому амбівалентному стані між невизначеністю та впевненістю знаходяться батьки особливої дитини після її народження, яким тяжким шляхом вони проходять усі фази прийняття своєї дитини. І лише прийняття повертає їм можливість відчуття щасливого батьківства. Найближче оточення, соціальні контакти родини, інтеракція з соціумом – дають можливість не тільки інтеграції дитини у соціальне середовище, а й її соціальної інклюзії [13, с.11].

Найкращою передумовою для оптимального розвитку дитини та її соціалізації є орієнтація суспільства на її компетенції, а не на її вади. Безумовно, діти з особливими потребами як правило, розвиваються атипово, і кожна дитина по-іншому. Але це не є підставою для соціальної ізоляції особливих дітей, яка характерна на даний час для нашого суспільства. Розрив соціальних зв'язків, зниження соціальної участі та солідарності Х. Сильвер зазначає як «прояви соціального відторгнення»[14]. Нестача інтеграції в суспільство на індивідуальному рівні не дає можливості особливої дитині вибудовувати значимі суспільні стосунки з іншими та брати участь у очікуваній соціальній діяльності, що у майбутньому позбавляє її реальних життєвих перспектив. Фактично відсутність доступного інклюзивного освітнього простору заважає дітям з обмеженими можливостями бути конкурентоспроможними на ринку праці, здобувати додаткову освіту і професію, затребувану в сучасних умовах, вести активний спосіб життя. Інклюзивний освітній простір надає рішення цьому комплексу проблем завдяки, наприклад, дистанційному навчанню, що засноване на новітніх інфокомунікаційних технологіях, спеціально розробленим під конкретні цільові групи навчальним курсам, програмам тощо.

Одним із пріоритетних завдань соціальної інклюзії дітей з особливими потребами є «виявлення причин нестачі соціально-емоційних компетенцій»[13, с.10], якими є недостатня комунікація (вербальна/невербальна), недостатня впевненість у стосунках та недостатність можливостей бути дієвим самому, вироблення шляхів формування та розвитку даних компетенцій та забезпечення рівних можливостей для повноцінного розвитку і соціальної взаємодії кожної дитини, незалежно від соціального статусу, психофізіологічних і особистісних особливостей. Сьогодні політика соціального залучення є пріоритетом провідних європейських країн та спрямована на розв'язання проблем дискримінації та обмеженого доступу до джерел підвищення добробуту й основних механізмів інтеграції в умовах соціокультурного суспільства: «За останнє десятиріччя соціальна політика багатьох європейських країн стосовно осіб з інвалідністю зазнала суттєвих змін. Ставлення до цієї соціальної групи людей, як до пацієнтів, якими необхідно лише опікуватися, і які не можуть долучатися до активного суспільного життя, змінилося на ставлення до них, як до повноправних членів суспільства, що мають рівні права з іншими громадянами країни» [4,с.11]

Концепція соціального залучення має широке практичне застосування: на рівні міжнародних організацій, держав розробляються механізми соціального залучення, що, безумовно, впливає на зовнішню і внутрішню соціальну політику. Наприклад, Конвенція ООН Про права осіб з інвалідністю (2006) була ратифікована в Україні ще у 2012 році, тоді як у Швейцарії лише у 2014, однак наміри та реальність інклюзивної освіти цих країн мають як суттєві відмінності, так і загальні риси. У Швейцарії усі діти отримують освіту разом, наскільки це дозволяють індивідуальні можливості розвитку кожної дитини. Згідно Конвенції, інклюзія дитини з особливими потребами не є привілеєм, а правом (стаття 23). Передумовою для успішної соціальної інклюзії в Швейцарії є політика кантону у галузі освіти, яка спрямована на те, щоб всі люди, незважаючи на їх походження, рівень інвалідності, соціальні чи емоційні потреби, мали доступ до всіх громадських установ, особливо до освітніх закладів. Кантон відповідає за те, щоб через роботу з громадськістю закріпити цю норму у суспільстві. Батьки особливих дітей і типових обмінюються інформацією і кооперують, учні спільно збирають спільно свій досвід, тому що вони є рівними членами. Інклюзивна співучасність як

право людини та інклюзивні структури у житті школи та на заняттях є усім відомими. Ідея підтримки інклюзії втілюється та має вигляд тринаміки, що означає «співпрацю в інтересах дитини» [11, с.28]. Люди у суспільстві не знають як ставитися до особливих потреб цих дітей, але за допомогою трилога, який об'єднує дитину, батьків та громадськість, з'являється можливість утримати баланс цих відносин. В іншому випадку, коли баланс втрачено – порушуються відношення і дитина страждає від наслідків цього, опинившись в статусі дезадаптованої.

Кафедрою філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського реалізується соціальний проект «Інтерактивні соціальні історії». Реалізація даного проекту оптимізує соціальну адаптацію на мікро- і макрорівнях завдяки створенню інклюзивного середовища та налагоджує соціальну комунікацію між дітьми з особливими потребами та соціальним середовищем. Метою даного проекту є створення умов соціальної інклюзії для дітей з особливими потребами, а також соціальна інтеграція сімей, у яких вони виховуються. В даний час в Україні активно реалізується закон про інклюзивну освіту і впроваджується практика інклюзивного навчання в школах і дитячих садках. На жаль, суспільство не завжди толерантно ставиться до дітей з особливими потребами. Зазвичай батьки нормотипових дітей виступають проти спільного навчання в умовах інклюзії. Причиною даної соціальної ситуації часто є недостатня кваліфікація педагогів, відсутність достовірної інформації про дітей з особливими потребами та інші фактори. В Україні проводяться різноманітні заходи, присвячені Дню толерантності, на яких проголошуються ідеї рівності і прийняття, однак досі в суспільстві існує тенденція до неприйняття людей з особливими потребами та ставлення до них, як до тих, що мають дефект. Наслідком є маргінальний статус даної соціальної групи.

Реалізація проекту сприятиме, на локальному рівні, можливості інтеграції дітей з особливими потребами в систему соціальних відносин, професійної самореалізації, що істотно вплине на якість життя кожної родини і дозволить нівелювати їх маргінальний статус. На глобальному рівні успішна реалізація проекту стане одним з кроків в подоланні стереотипів щодо дітей з особливостями розвитку та поведінки. Завдяки розширенню інформації о даній соціальній групі зросте толерантність в суспільстві по відношенню до неї, зростатиме рівень інформованості суспільства про можливості профілактики дезадаптації дітей з особливими потребами та дітей групи ризику, що збільшить можливість їх соціальної адаптації.

Набуття можливостей соціального контакту за допомогою соціально-освітнього проекту «Інтерактивні соціальні історії», дає змогу отримати практичні навички бажаної поведінки у формі соціальних історій, опис особливостей інтеракції нормотипових дітей з особливими, зрозуміти наслідки нестачі соціально-емоційних компетенцій (проблеми поведінки, агресія, екстремальна форма сором'язливості). Однак, соціальна адаптація дитини це не тільки входження її у соціальну групу, а й прийняття норм, правил поведінки, які існують у суспільстві, пристосування до умов перебування під час якого формується самосвідомість та ролева поведінка, здібності до самоконтролю й адекватні зв'язки з оточуючими.

Подальша реалізація проекту планується також в формі «Школи соціальної компетентності», у якій діти з особливими потребами отримують навички соціального підприємництва.

Проведене дослідження дозволяє виокремити наступне.

Соціальне проектування являє собою діяльність, спрямовану на розвиток та оптимізацію соціальної сфери у локальному або глобальному масштабі, метою якої є вирішення актуальних соціальних проблем.

Формування соціального проектування як особливого роду діяльності відбувалося паралельно зі становленням уявлень про майбутнє суспільства, про формування та реалізацію якісних змін соціального буття.

Соціальне проектування поєднується із практикою соціальних перетворень, які передбачають відповідні соціальні наслідки, що розкривають необхідність соціального проекту, адекватного життєдіяльності суспільства. Стратегічною метою соціального проекту є створення оптимальної організації соціальних відносин із урахуванням об'єктивних умов життєдіяльності різних соціальних груп і суспільств.

Соціокультурне середовище впливає на світосприйняття дитини з особливими потребами, змінює її свідомість, дозволяє відчувати себе повноцінною людиною, сприяє успішній інтеграції в соціум і, відповідно, успішної соціалізації. Соціокультурне середовище має великі можливості в створенні ефективних умов для успішної реабілітації дітей, які мають обмежені можливості фізичного здоров'я, в тому випадку, якщо: діти, які мають обмежені можливості фізичного здоров'я, розглядаються як рівноправні члени суспільства.

Соціальну інклюзію можна визначити як бажану ситуацію, при якій всі члени суспільства мають достатні можливості й ресурси для повноправної і повноцінної участі в усіх сферах суспільного життя, а за рівнем забезпечення соціальної безпеки вони перебувають у рамках, які вважаються нормальними для певного суспільства.

Проблема соціальної дезадаптації дітей з обмеженими можливостями вирішується досить успішно, в тому числі, завдяки проектуванню інклюзивного освітнього простору, який сприяє їх інтеграції в соціальне і культурне середовище сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гараедаги Дж. Системное мышление. Как управлять хаосом и сложными процессами. Платформа для моделирования архитектуры бизнеса. – Минск: Гревцов Букс, 2010. – 480 с.
2. Добровольская Т. Инвалид и общество: социально-психологическая интеграция / Т. Добровольская, Н. Шабалина // СОЦИС. – 1991. – №5. – с.3-8.
3. Добровольская Т. Инвалиды: дискриминируемое меньшинство? / Т. Добровольская, Н. Шабалина // СОЦИС. – 1992. – №5. – с.103-106.
4. Індекс інклюзії: загальноосвітній навчальний заклад: Навчально-методичний посібник / Патрикєєва О., Софій Н., Луценко І., Василяшко І. Під заг. ред. Шинкаренка В., — К.: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди»», 2013. — 96 с.
5. Луков В. Социальное проектирование: Учеб. пособие. — 3-е изд., перераб. и доп. / В. Луков. — М.: Изд-во Моск. гуманит.-социальн. академии: Флинта, 2003. — 240 с.
6. Орленко І. М. Соціальна дезадаптація як об'єкт соціально-філософського дослідження. // Наукове пізнання: методологія та технологія. – 2015.- №2 (35).- С.71-78
7. Пальчинская М. Социологическая квалификация маргинальных групп / М. Пальчинская. – Одесса, изд-во Одесского национального морского университета – 2010. – 32 с.
8. Парсонс Т. Система современных обществ: пер. с англ. / Т. Парсонс; пер. Л. Седова, А. Ковалева; под ред. М. Ковалевой. – М.: Аспект Пресс, 1997. – 270 с.
9. Печенкин В. Проблема образования в представлениях инвалидов / В. Печенкин, Д. Зайцев // СОЦИС. – 2008. – №3. – с.92-97.
10. Прогнозное социальное проектирование: Теоретико-методологические и методические проблемы / Отв. ред. Т. Дридзе. – М.: Наука, 1994. – 215 с.
11. Рене Хубрехтсе. Тринамика-концепция сотрудничества родителей и специалистов в интересах ребенка/ Доклад // Друга всеукраїнська конференція по синдрому Дауна. – 10-11 листопада 2017. – Київ. – 39 с.
12. Українсько-канадський проект «Інклюзивна освіта для дітей з особливими потребами в Україні»: тренінгові модулі. – К., 2011. – 124 с.
13. Хендріка Граф-де Реутер Прийняття дітей з особливостями розвитку та шкільна інклюзія: швейцарські реалії. Доклад. – Друга всеукраїнська конференція по синдрому Дауна. – 10-11 листопада 2017. – Київ. – С.39

14. Silver H. SocialExclusionandSocialSolidarity: ThreeParadigms / HilarySilver // [Електроннийресурс]. – Режимдоступу: http://www.socialinclusion.org.np/userfiles/file/SocialExclusion_and_Solidarity_by_Hillary_SILVER.pdf

Петінова Оксана Борисівна – доктор філософських наук, доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського

УДК: 1.316.3

ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА ЯК СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ ГАБІТУСНОМО ECONOMICUS: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ДИСКУРС

Стаття присвячена соціально-філософському аналізу економічної освіти у філософсько-освітньому дискурсі як соціогуманітарного габітусу homo economicus. Обґрунтовано висновок про те, що в умовах сьогодення економічна освіта є стратегічним ресурсом у поліпшенні добробуту людей, забезпеченні національних інтересів, зміцненні авторитету і конкурентоспроможності держави. Автор робить висновок про те, що Високоосвічена нова економічна людина – це виклик часу. Інновації в економічній освіті – це та суспільно-необхідна творча діяльність, без якої вже не можуть результативно відбуватися суспільні процеси в Україні в умовах глобалізації.

Ключові слова: економічна освіта, соціогуманітарний габітус homo economicus, Високоосвічена нова економічна людина

ЭКОНОМИЧЕСКОЕ ОБРАЗОВАНИЕ КАК СОЦИОГУМАНИТАРНЫЙ ГАБИТУС НОМОЕCONOMICUS: ФИЛОСОФСКО-ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ДИСКУРС

Статья посвящена социально-философскому анализу экономического образования в философско-образовательном дискурсе как социогуманитарного габитуса homo economicus. Обоснован вывод о том, что в современных условиях экономическое образование является стратегическим ресурсом улучшения благосостояния людей, обеспечения национальных интересов, укрепления авторитета и конкурентоспособности государства. Автор делает вывод о том, что высокообразованный новый экономический человек - это вызов времени. Инновации в экономическом образовании - это и общественно-необходимая творческая деятельность, без которой уже не могут результативно происходить общественные процессы в Украине в условиях глобализации.

Ключевые слова: экономическое образование, социогуманитарный габитус homo economicus, Высокообразованный новый экономический человек.

ECONOMIC EDUCATION AS SOCIO-HUMANITARIAN HABITUS OF HOMOECONOMICUS: PHILOSOPHICAL-EDUCATIONAL DISCOURSE

The article is devoted to the socio-philosophical analysis of economic education in philosophical and educational discourse as a sociohumanitarian habit of homo economicus. Overcoming an acute crisis that influences all spheres of social life, the Ukrainians, orienting on European values, are trying to find their new way to the future. To understand this fact is an essential action, especially on current situation in Ukraine, if we want to create an economic person of a new type, he/she should correspond to the challenges of the 21st century. Social institution of education was and still is the determinant of political, scientific, social and economic points of the society, they were the means of creation of world ideals and lifetime aspirations of economic person. National educational policy should consider its world's development tendencies; it should consider social, economics, technological, social and cultural changes, that are happening not only in Ukraine, but

also worldwide. Education is a united specialized subsystem of society, its main function coincides with the main aim of the society. Different spheres branches of agriculture produce material and mental products, as well as services for people, but the social institution of education maintains the educating and nurturing points for person. This institution influences the intellectual, moral, social, psychological, esthetic and physical development of the person. Nowadays, economic education is the main agent of socialization of the person, it determines his/her main social function, and its practical usage will help to get economic effects to create a human fund, to create another more European attitude of the Ukrainians to insurance, recreation and their future life, as a whole. The conclusion is substantiated that in today's conditions, economic education is a strategic resource for improving people's well-being, ensuring national interests, strengthening the authority and competitiveness of the state. The author concludes that a highly educated new economic person is a challenge of time. Innovations in economic education are socially necessary creative activity, without which social processes in Ukraine can no longer take place effectively in the conditions of globalization.

Key words: *economic education, socio-humanitarian habit homo economicus, Highly educated new economic person.*

Актуальність теми дослідження. Долаючи гостру політичну кризу, що відобразилась на всіх сферах суспільного життя, українці намагаються знайти свій новий шлях у майбутнє, орієнтуючись на цінності європейської цивілізації. Усвідомлення цього факту є необхідним в умовах сучасної кризової ситуації, що склалась в Україні, адже формування економічної людини нового типу має відповідати викликам XXI століття. Соціальний інститут освіти був і є визначальним чинником політичної, наукової та соціально-економічної життєдіяльності суспільства, засобом формування світоглядних ідеалів й життєвих прагнень економічної людини. Державна освітня політика повинна враховувати світові тенденції її розвитку, соціально-економічні, технологічні й соціокультурні зміни, які відбуваються не лише в Україні, але й в усьому цивілізованому світі. Освіта є єдиною спеціалізованою підсистемою суспільства, цільова функція якої співпадає з метою суспільства. Якщо різні сфери і галузі господарства виробляють певну матеріальну і духовну продукцію, а також послуги для людини, то через соціальний інститут освіти відбувається виховання та навчання самої людини, здійснюється вплив на її інтелектуальний, моральний, соціальний, психічний, естетичний і фізичний розвиток. Сьогодні економічна освіта – це основний агент соціалізації особистості, який і визначає її провідну соціальну функцію, і її застосування на практиці допоможе в майбутньому отримати економічні ефекти щодо формування людського капіталу, іншого (більш європейського) ставлення українців до страхування, рекреації та свого буття в цілому.

Постановка проблеми. Чи можна розглядати економічну освіту у філософсько-освітньому дискурсі як соціогуманітарний габітус *homoeconomicus* та в умовах сьогодення відводити їй провідну роль стратегічного ресурсу у поліпшенні добробуту людей, забезпеченні національних інтересів, зміцненні авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені?

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Як соціогуманітарний габітус економічна освіта як вітчизняними, такі зарубіжними вченими не розглядалась взагалі, однак питання освіти та економічної освіти зокрема характеризуються значним фокусом аналізу в різних галузях, і широко представлені в працях науковців. Зокрема, до освітньо-економічної проблематики в своїх наукових розвідках звертались вчені різних галузей науки, опираючись на системи поглядів та цінностей, що нерозривно пов'язані з економічною ситуацією в країні. Серед них можна назвати такі імена як А. Кавалеров, І. Мисик, С. Ніколаєнко, А. Єрмола, О. Суджик, Є. Борінштейн, М. Цибра, Е. Гансова, О. Лісєнко. Філософсько-педагогічний аспект формування економічної освіти та аксіологічну парадигму сучасної освіти досліджували такі вітчизняні науковці як О. Варецька, Б. Дратвер, С. Капіруліна, В. Назаренко,

Н. Пасічник, Л. Пужайчерета, В. Садіна, О. Сухова; О. Юхимович, Л. Кириленко, Л. Крупська, І. Пархоменко, І. Тимченко та інші. У вітчизняній та зарубіжній соціально-філософській науці останнього десятиріччя широко представлені дискусії щодо розв'язання проблем відповідності освіти вимогам суспільства, яке перебуває під впливом процесів глобалізації, значна кількість праць українських дослідників (В. Андрущенко, Л. Горбунова, І. Добронравова, В. Кизима, Н. Кочубей, Н. Кіященко, В. Цикін, В. Шевченко) присвячена постнеокласичним трансформаціям освіти та впливу синергетичних ідей на модернізацію економіки та сучасної системи освіти.

Дотичними до питань, що розглядається, є проблема «суспільства знань» в контексті інформаційної ери (С. Терепищій) [3]; О.Базалук та Д.Свириденко, розглядаючи філософію війни та миру, пропонують нові шляхи формування європейської стратегії безпеки [5], ключовим суб'єктом якої є людина. Серед сучасних зарубіжних авторів можемо згадати Р. Торрако, що аналізує нові горизонти економічної та освітньої нерівності, їх взаємозв'язок [4]; проблема гендерних прогалів у сфері освіти та здоров'я й економічного зростання підіймається в наукових розвідках Б. Мандала, Р. Батіна, В. Чень, які використовують системно-узагальнену методологію для оцінки впливу гендерно-специфічного людського капіталу на економічне зростання в міждержавній панелі 127 країн [2]. Питання економічної освіти та підготовки дитини до подальшого дорослого життя між представниками різних поколінь підіймаються в роботах Х. Кіма, А. Трейсі [1].

Постановка завдання. Розглянути економічну освіту як соціогуманітарний габітус *homoeconomicus* філософсько-освітньому дискурсі та розкрити її потенціал стратегічного ресурсу формування нової економічної людини в сучасному українському суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Економічна людина пройшла значну еволюцію, про що свідчать її моделі, які відповідали історичним особливостям свого часу. Економічна людина сьогодні виступає агентом соціальних практик, суб'єктом діяльності, що володіє свободою вибору засобів для здійснення життєвих проєктів. Соціальні практики виникають завдяки вихідним габітуальним установкам, що набуваються в об'єктивному соціальному середовищі. Габітус як «міцні схильності» (П. Бурдьє [6]) формується в процесі соціалізації, освоєння культури, освіти. Він є адаптивним механізмом комунікативних взаємодій, допомагає орієнтуватися в складних ситуаціях, визначає форми, простір, умови, межі активності суб'єкта. Стійкість суспільства в динаміці зовнішніх змін та внутрішніх трансформацій зберігається завдяки узгодженій взаємодії соціальних практик, яка обумовлюється відносною схожістю габітусів. Габітуси, в свою чергу, формуються в соціальному полі практик, які виробляються, освоюються та відтворюються історично в самому суспільстві. Габітуси детермінують інтерсуб'єктивні стратегії поведінки соціальних агентів, через них впливають на соціальний простір і одночасно зазнають впливу зі сторони суспільних структур. Габітуси різноманітні в об'єктивних і суб'єктивних проявах, але в цілому є корелятивними до видів соціальної практики: матеріально-перетворювальної (наприклад, моделі виробництва і споживання), комунікативної (стереотипи спілкування, сценарії поведінки), пізнавальної (пошук і засвоєння інформації), ціннісно-орієнтаційної (моральні установки, традиції, норми, ідеали, цінності, світоглядні стандарти, естетичні кліше). Під соціогуманітарними габітусами ми розуміємо сукупність систем засвоєння, відтворення і втілення на практиці суспільно значущих смислів, структур, культурних патернів, що визначають стійкі механізми функціонування і взаємодії суспільства в цілому. Економічна людина інтеріоризує певні практики, схвалені суспільством, завдяки чинним соціальним інститутам. Серед ключових соціогуманітарних габітусів *homoeconomicus* ми виокремлюємо економічну культуру, економічну соціалізацію, що в філософсько-освітньому дискурсі проявляються як складові соціокультурної взаємодії.

Важливою характеристикою сучасних освітніх соціальних інститутів є діяльність в умовах постійних соціально-економічних змін. Чинником підвищення ефективності їх діяльності є розвиток підприємницької поведінки в менеджерів освітніх організацій, що забезпечуватиме не лише здатність до швидкої адаптації, а й до уміння проводити

цілеспрямовані планові зміни та інновації. Так, готовність до інновацій (інноваційність) є інтегративною характеристикою, яка виражає здатність економічної людини генерувати та впроваджувати в життя нововведення з вираженим ефектом «корисності». Для розбудови українського суспільства на шляху до євроінтеграції необхідною характеристикою нової економічної людини є готовність до інновацій. В результаті емпіричних досліджень, проведених під егідою лабораторії організаційної психології Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України, було констатовано наступні результати: більше, ніж у половини менеджерів освітніх організацій рівень розвитку інновацій є низьким (55,6 %), середній рівень розвитку цієї характеристики представлений у 42,2 % освітян, і лише 2,2 % опитуваних мають високий рівень розвитку готовності до інновацій; високий рівень готовності представлений, здебільшого, у жінок, які мають досвід роботи до 10 років, жоден з опитуваних зі стажем роботи більше, ніж 15 років, не отримав високих показників досліджуваної характеристики, що ж стосується низького рівня готовності до інновацій, тут найбільшою мірою представлені чоловіки зі стажем роботи від 15 до 25 років [10, с.140 – 141]. Представлені показники свідчать про те, що чим старші люди, тим вони є більш консервативними і не готовими до сприйняття інновацій. Економічна освіта постає засобом розвитку економічного мислення. Перехід української економіки до ринкових форм викликав значні зміни в змісті суспільних дисциплін. Упродовж тривалого часу економічна освіта перебувала в ізоляції від світової економічної науки і практики її викладання, вона не вивчалася і не впроваджувалася. Щоб здійснити економічні реформи, держава має залучити до цього процесу все населення, насамперед, молоде покоління.

Проблеми освіти невідривно пов'язані з людинознавством, усвідомленням ролі економічної людини в соціальних процесах. Збагачуючись надалі новим змістом, поняття «економіка» наприкінці ХХ ст. вживається у таких основних значеннях: як народне господарство певної країни загалом або окрема його сфера; як певна сукупність економічних відносин між людьми, яка утворюється в процесі господарської діяльності, тобто виробництва продуктів і послуг, обміну ними, розподілу благ та їх споживання; як наукова дисципліна, певна система економічних наук, яка вивчає закони та закономірності господарської діяльності людей, розвитку певних економічних систем [13]. Економічна освіта ж розглядається як міждисциплінарна галузь, що досліджує всі рівні навчання дітей, молоді, дорослих у співвідношенні з іншими секторами (здоров'я, інфраструктура, розвиток приватного сектора тощо). Освітняни аналізують фактори, що визначають чи формують освіту і вплив, який має освіта на людей, суспільство і економічні системи, в яких вони живуть [9].

Сьогодні основними завданнями економічної освіти є:

2. у сфері навчання: засвоєння учнями систематизованих знань, умінь, навичок економічної діяльності; вироблення економічної свідомості, світогляду переконань; набуття умінь і навичок самостійного оволодіння й застосування економічних знань, аналізу та оцінки економічних явищ і процесів);

3. у сфері самопізнання: осмислення свого індивідуального економічного потенціалу, формування стійких навичок свідомої економічної поведінки й мислення, позитивних особистих якостей, вироблення активної життєвої позиції), самореалізація;

4. у сфері мотивації: розвиток пізнавального інтересу до проблем економіки, формування постійної потреби в економічних знаннях, прагнення до цивілізованого підприємництва, що повинно стати засобом соціального захисту, адаптація молоді до ринкових умов господарювання).

Українські дослідники виокремлюють 5 етапів економічної підготовки. Дошкільна економічна освіта (в сучасному дошкільному навчальному закладі передбачає ознайомлення кожної дитини з навколишнім предметним світом як світом матеріальних цінностей (які створені працею людей, мають вартість, їх можна купити, продати, обміняти, подарувати, тому їх потрібно берегти та раціонально використовувати; дитина поступово опановує економічну природу речей, що оточують людину, засвоює поняття, що відображають взаємодію людей

(«мій», «моє», «дам»), оволодівають первісними формами економічної поведінки). Здається, що економіка та дошкільне виховання є далекими один від одного, однак, якщо її розглядати як галузь розумного ведення «домашнього господарства», то вона є невід'ємною складовою. Так, наприклад, парціальна програма «Економічна освіта змалку» запроваджена в дошкільному навчальному закладі «Золота рибка» № 13, м. Енергодар. Саме дошкільний вік є найсприятливішим для формування різних якостей особистості, зокрема, бережливості та економності. Дітей в ігровій формі знайомлять з деякими складовими сімейного бюджету, наприклад, пенсією, зарплатою, стипендією; закріплюють уявлення про доходи, витрати, їх різноманіття, тощо [14, с. 46;].

Навчання в початкових класах за змістом економічної освіти включає формування навичок раціонального господаря та споживача, розвиток творчих здібностей дитини, пробудження пізнавального інтересу до економічних знань. Економічна освіта починається в сім'ї. Діти освоюють такі терміни як власність, виробництво, торгівля, товар, гроші, ціна, ринок, підприємець. Увага сконцентрована на вихованні в дітей ощадливості, охайності, працьовитості, поваги. Їм прищеплюють елементарні навички праці. Тому для цієї групи дітей пропонується навчальний предмет з назвою «Економічна азбука», вивчення якого включає в себе ігри, екскурсії. Зміст економічної освіти в початковій школі та пріоритети її формування досить детально розглядає О. Мельникова. Дослідниця відзначає, що аналіз навчальних програм з економіки для початкової школи довів, що на сьогодні економічна освіта молодших школярів в Україні тільки формується, а тому потребує розробки єдиних стандартів, однак не вирішеними залишаються питання навчально-методичного забезпечення економічної освіти у початковій школі [12].

Навчання в 5-7 класах характеризується процесом переходу учнів від індуктивно-практичного до усвідомленого словесно-економічного мислення. Діти вивчають курс «Економіка родини», основи якого закладалися на попередніх етапах. Чим старшими стають наші діти, тим активніше вони можуть брати участь в організації домашнього господарства (розподіл сімейного бюджету, складання меню, допомога по господарству, тощо).

Економічна освіта 8-9 класів має свою специфіку. У цьому віці в дітей підвищуються почуття впевненості в собі, здійснюється формування погляду на себе як на «повноправну особистість». Разом із тим підлітки цієї вікової групи усвідомлюють, що для втілення їхніх прагнень їм не вистачає знань. Як показують дослідження, серед так званих «проблем життя» переважають питання економічного характеру. Слід також мати на увазі, що в 15–16 років пробуджується «професійна самостійність». Більш активне спілкування з ровесниками, зі старшими за себе людьми поза школою, бесіди в сім'ї про характер праці, рівень заробітної плати об'єктивно розширюють світогляд учнів. У них з'являється власна думка про особливості розвитку держави, її економічного стану. Але це поки що буденна свідомість. Завдання економічної освіти полягає в тому, щоб розуміння підлітками економічної дійсності значною мірою ґрунтувалося на науковому пізнанні багатогранності економічного життя. Учні оформляють кореспонденцію, складають ділові папери, знайомляться з діловими переговорами, відстоюють свої права.

Навчання у випускних класах характеризується значним розширенням розумового кругозору старшокласників, появою в них потреби теоретично обґрунтувати різноманітність конкретних фактів і звести їх до деяких загальних регулятивних принципів. Учні повинні отримати знання з питань заснування та здійснення власної справи, ознайомитися з особливостями підприємницької діяльності [15, с. 9-10]. Головним змістом економічної освіти випускників шкіл має бути формування в учнів якостей, притаманних будь-якому учаснику ринкових відносин: діловитості, організованості, підприємливості. Цей процес має регулюватися державою [8, с. 9;]. В принципі, ми б ще доповнили зміст загальної економічної освіти темами «Закони грошей», «Фінансове убезпечення життя», «Фінансове інтернет-шахрайство», тощо. Обов'язковим елементом економічної освіти, на наш погляд, має бути етичний компонент, зокрема, соціальна християнська доктрина, та теми, спрямовані на

розвиток еколого-економічної свідомості.

У вищій освіті відбувається завершення освітнього циклу і формується фахівець, одна з головних компетентностей сучасного фахівця – економічні знання, які поєднуються з уміннями їх застосовувати в різних умовах професійної діяльності; гнучкість в організації робочого процесу (вміння працювати як індивідуально, так і колективно; здатність швидко освоювати нові технології), мобільність, володіння навичками самоосвіти; здатність здійснювати творчу і дослідницьку діяльність; вміння адаптуватись до змін в ринковому середовищі. Український дослідник Л. Малімон серед професійно важливих якостей керівників-управлінців в ході емпіричного дослідження виокремив 5 блоків: суспільно-політична обізнаність, професійні вміння, організаторські якості, інтелектуальні характеристики, ставлення до людей, загальна трудова активність [11, с. 104]. Вища освіта України потребує реформ як у фінансуванні, так і в менеджменті.

Як показує практика, рівень економічних знань випускників загальноосвітніх шкіл свідчить, що економічна освіта перебуває ще в процесі свого становлення й потребує вдосконалення. Набуття учнями базових економічних знань у старшій школі не вирішує проблеми адаптації в ринкових умовах, бо вони мають теоретичний і несистемний характер, відірвані від реальної економічної дійсності, недостатньо розвинений рівень економічного мислення, тому учні не можуть протистояти явищам ринкового середовища. Економіка, як предмет вивчення, має навчати жити разом, і справа не в тому, що суверенітет кожного економічного агента при прийнятті ним рішення – одна з аксіом поведінкової моделі сучасної економічної теорії, а мультикультурність – наслідок; глобалізація, трансконтинентальний обмін – це домінуюча тенденція сучасної економіки, і будь-яка освічена людина повинна розуміти сучасний зміст цих понять, й при цьому не обов'язково освоювати «пташину мову» економістів. Л. Гребньов в статті «От «человека в экономике» к «экономике в человеке»» пише: «внешним по отношению к предмету является уже начавшийся в мировом образовании переход к технологиям, ориентированным на компетентностный подход. Его главный смысл – превращение в массовое «дело» красивых старых «слов»: обучающийся – не столько сосуд, который надо заполнить, сколько факел, который надо зажечь» [7].

Філософія здатна на конструктивний пошук інноваційних стратегій в освіті, має здатність врахувати при формулюванні даних стратегій специфіку становлення інформаційного суспільства, прийняти до уваги особливості впливу феномену глобалізації на суспільство і окремо взятую особистість, здійснювати продуктивний пошук основ міжкультурної комунікації та теоретично вирішувати інші нагальні проблеми сучасної освіти. Інноваційний характер освіти має стати важливим інструментом в підготовці економічної людини. Економічна освіта України відіграє вирішальну роль в соціалізації економічної людини та виступає стратегічним ресурсом її формування. Економічна людина в Україні – це продукт сучасного капіталістичного суспільства. Формування економічного мислення є соціальним замовленням. Проблеми економічної освіти невідривно пов'язані з людинознавством, усвідомленням ролі особистості в соціальних процесах та в економіці в цілому. Через соціальний інститут освіти відбувається трансляція, «накладання» загальнодержавної моделі економічної культури на окрему особистість; він виконує найважливішу місію – формує нове покоління нашої держави, нову економічну людину, – здатну до інновацій, загальнокультурну та високоморальну, адже розуміння людини не лише як засобу, але й мети економіки стає більш органічним для сучасних тенденцій економічної науки. Однією з головних базових компетенцій сучасної освіти, як загальної, так і професійної, є «навчання бути», тобто оволодіти здатністю існувати раціонально, морально, виживати усвідомлено й самостійно.

Висновки. Отже, економічна освіта – це ключовий соціогуманітарний габітус економічної людини, що є сукупністю систем засвоєння, відтворення і втілення на практиці суспільно значущих смислів, структур, культурних патернів, які визначають стійкі механізми функціонування і взаємодії суспільства в цілому. Кожен індивід включений до економічної

сфери життєдіяльності, яка є визначальною в сучасному житті. Економічні закономірності іноді здаються мало не містичними силами, але насправді формують наше життя. Ми шукаємо не лише «точки» нашого економічного зростання, але і точки зростання духовних сил суспільства. В Україні має бути створена така економічна система, що здатна забезпечити стійке зростання народного добробуту, гідне життя для всіх і кожного. Перехід України до ринкових відносин розкриває економічну свободу особистості, сприяє реалізації соціальних, економічних і духовних інтересів, виступає одночасно і основою для зростання національного багатства. Економічна освіта XXI століття виступає конструктивною установкою в умовах масової індивідуалізації соціуму, її модернізація повинна враховувати в цілісному вигляді всі три часові прояви – минуле, сьогодення і майбутнє. Високоосвічена нова економічна людина – це виклик часу. Інновації в економічній освіті – це та суспільно-необхідна творча діяльність, без якої вже не можуть результативно відбуватися суспільні процеси в Україні в рамках глобалізації. Тенденції та перспективи розвитку освіти пов'язані з технологіями, що сприяють створенню економічних знань, управлінню ними, їх поширенню, доступу до них і контролю за їх засвоєнням. Розв'язання цих завдань вимагає зміни підходів до підготовки фахівців, використання нових моделей навчання. При цьому найбільшу актуальність нині мають підходи, пов'язані з самореалізацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Kim, H., Tracey, A., Chapin, R. 2018, 'Grandparents providing care for grandchildren: implications for economic preparation for later life in South Korea', *Ageing & Society*, Issue:38 (4), p. 676-699.
2. Mandal, B., Batina, R., Chen, W. 2018, 'Do gender gaps in education and health affect economic growth? ', *Health Economics*, Issue:27 (5), p. 877-886.
3. Terepiszcz, S. 2016, 'The Concept of «Knowledge Society» in the Context of Information Era', *StudiaWarمیńskie*, Issue: 53, p.77-84.
4. Torracо, R. 2018, 'Economic Inequality, Educational Inequity, and Reduced Career Opportunity: A Self-perpetuating Cycle?', *New Horizons in Adult Education and Human Resource Development*, Issue:30 (1), p. 19-29.
5. Базалук О. О., Свириденко Д. Б. 2017, 'Філософія війни і миру: пошук нової європейської стратегії безпеки', *Антропологічні виміри філософських досліджень*, Випуск: 12, с.89-99
6. Бурдье, П. 2005, 'Социальное пространство: поля и практики' Санкт-Петербург, 576 с.
7. Гребнев, Л. 2006, 'От «человека в экономике» к «экономике в человеке»', *Вопросы экономики*, № 11, с. 46 – 58. URL:<https://www.hse.ru/pubs/share/direct/document/74335379>.
8. Дратвер, Б. 2001, 'Поетапність економічної освіти', *Директор школи*, N 46 – 47, с. 9 – 10.
9. Клепко С. 'Економіка освіти з точки зору філософії освіти' URL:<http://uadocs.exdat.com/docs/index-391387.html>.
10. Креденцер, О. В. 2011. 'Інноваційність як важлива характеристика підприємницької поведінки менеджерів освітніх організацій', *Актуальні проблеми розвитку організаційної та економічної психології в Україні. Тези Всеукраїнського конгресу з організ. та економ. псих.* (Кам'янець-Подільський, 29 червня – 2 липня 2011 р.). Київ, Кам'янець-Подільський, с. 140 – 141.
11. Малімон, Л. Я. 2011, 'Проектування процедури експертного оцінювання професійно важливих якостей керівника в системі державного управління', *Актуальні проблеми розвитку організ. та економ. психол. в Україні. Тези Всеукраїнського конгресу з організ. та економ. псих.* (Кам'янець-Подільський, 29 червня – 2 липня 2011 р.), Київ, Кам'янець-Подільський, 190 с.

12. Мельникова, О. В. 2010, 'Зміст економічної освіти в початковій школі та пріоритети її формування в Україні', Зб. наук. праць Харківського нац. педагогічного ун-ту ім. Г. С. Сковороди. Економіка, Вип. 10, с. 84 – 88.
13. Мочерний, С. В. 2000, 'Економічна енциклопедія' Київ, Т. 1, 864 с.
14. Пасічник, Н. 2007, 'Формування економічної культури школярів, як умова розвитку цивілізованих ринкових відносин', Економіка в школах України, № 4, с. 45 – 47.
15. Юхимович, О. 2007, 'Система безперервної шкільної економічної освіти', Географія та основи економіки в школі, № 2, с. 8 – 12.

Плавич Володимир Петрович – доктор філософських наук, академік, Заслужений діяч науки і техніки України, завідувач кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

УДК: 340.12.(075.8)

ПРАВО І ЕКОНОМІКА В ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Автором розкрито зміст зв'язку економіки і права і показані напрями впливу сучасного системного глобалізаційного процесу на правовий простір людської діяльності, у виявленні передумов, форм, наслідків інтенсифікації взаємозв'язку між глобальними та національними правовими установами Висвітлено вплив права на економіку, внесено пропозиції щодо їх вдосконалення.

Ключові слова: стратегії розвитку, трансформаційні процеси, , правова інтеграція, економічні закони, ринкові перетворення.

ПРАВО И ЭКОНОМИКА В ТРАНСФОРМАЦИОННОМ ОБЩЕСТВЕ

Автором раскрыто содержание связи экономики и права и показаны направления влияния современного системного глобализационного процесса на правовое пространство человеческой деятельности, в выявлении предпосылок, форм, последствий интенсификации взаимосвязи между глобальными и национальными правовыми учреждениями Освещены влияние права на экономику, внесены предложения по их совершенствованию.

Ключевые слова: стратегии развития, трансформационные процессы, , правовая интеграция, экономические законы, рыночные преобразования

LAW AND ECONOMY IN TRANSFORMATIONAL SOCIETY

The author discloses the content of the connection of economics and law and shows the directions of the influence of the modern system globalization process on the legal space of human activity, in identifying the preconditions, forms, implications of the intensification of the relationship between global and national legal institutions. The influence of the right on economics, proposals on them improve.

Key words: development strategies, transformational processes, , legal integration, economic laws, market transformations

Особливістю праворозуміння в епоху глобалізації є те, що на сучасному етапі вироблено низку сутнісних ознак (принципів права), формального і змістовного рівнів, які вважаються невід'ємними властивостями явища, що розглядаються і які визнані міжнародною спільнотою. Ці ознаки становлять певний ідеальний стандарт права, яким порівнюється право суверенних держав. Саме за рівнем відповідності цьому ідеальному стандарту оцінюється правовий розвиток країни. Сучасне право і всі соціальні явища та процеси, які визначають його розвиток і функціонування, перебувають під визначальним впливом глобалізації.

Глобалізацію слід тлумачити як об'єктивне явище сучасності, в основі якого лежать процеси формування принципів нових відносин між країнами і народами на основі взаємозв'язку та взаємозалежності між ними у всіх сферах життєдіяльності. У найбільш загальному значенні, глобалізація означає формування певного, загального, світового простору, пронизаного єдиними принципами економічного і гуманітарного співіснування націй. Право виступає найважливішим елементом глобалізації, її необхідним нормативним фундаментом. Також, сутнісні характеристики глобалізації, її проблеми та перспективи зумовлюють особливості розвитку права, його значення.

Актуальність теми дослідження визначається нагальною потребою науково-зваженого вивчення впливу сучасного системного глобалізаційного процесу на правовий простір людської діяльності, у виявленні передумов, форм, наслідків інтенсифікації взаємозв'язку між глобальними та національними правовими установами. Функціонування сучасних правових систем, здатних забезпечити регулювання інтересів своїх суб'єктів, можливе за умови врахування, з одного боку, національних глобальних і інтенсифікацій них особливостей, та, з іншого, специфікою глобальних трансформаційних процесів.

Тенденції глобального розвитку потребують комплексних, міждисциплінарних науково-аналітичних досліджень, визначення національних концептів, зумовлює необхідність чіткого і детального з'ясування формально-змістовних параметрів розвитку цивілізації, як послідовних, системних пов'язаних дій, реалізація яких уможливорює підхід до нової парадигми міжнародних відносин. На думку автора, глобалізація являє собою тенденцію ерозії національних кордонів та поглиблення ступеню взаємодії і взаємозумовленості життя суспільства в процесі формування світового соціуму.

Глобалізація, що зумовила зміни парадигми економічного розвитку, зробила істотний вплив на процеси як світового, так і країнового розвитку [1, р. 80].

Родовою ознакою усіх теоретичних підходів до пояснення глобалізації є ідея посилення взаємозв'язку та взаємозалежності людства на всіх рівнях (місцевому, регіональному, національному) і усіх вимірах (економічному, політичному, культурному, правовому) [2, с. 7].

В умовах зростання й одночасного посилення нерівномірності розвитку різних країн, загострення старих і поява нових глобальних проблем – взаємозв'язок права і економіки набуває нових вимірів.

Право належить до числа важливих та складних суспільних явищ. Право слід розглядати, як специфічний механізм вияву логічної структури соціальних взаємодій, в результаті дії якого визначаються юридичні формули як основа для розробки відповідних нормативних приписів. Відомо, що право є одним з найбільш важливих і дієвих існуючих важелів регулювання суспільних відносин, останнє як соціальне явище, безперечно, зумовлене специфікою функціонування і розвитку самого соціуму. Варто зауважити, що право тісно пов'язане зі станом суспільного розвитку, і в силу змін, які відбуваються в суспільстві, потребує відповідного реформування. Будучи відбитком соціально-економічної політики держави, яка спрямована у майбутнє, право здатне сприяти формуванню нових суспільних відносин, які ще перебувають у зародковому стані. Суспільні відносини, основу яких складають відносини виробництва та споживання, тобто мають економічний характер, є головним джерелом права як соціального регулятора. Слід відзначити, що право є явищем, що динамічно розвивається під впливом інших соціальних, політичних, ідеологічних та інших чинників та відповідно до стану соціально-економічних, та інших відносин, потреб суспільного розвитку [3, с. 22-23]. Взаємодія цих та інших чинників створює основу формування права. Право їх не лише уособлює, а й відображає. До таких чинників належить і економіка [4].

Економіка впливає на право безпосередньо або опосередковано через державу, правосвідомість, політику та інші чинники. Якщо вести мову про безпосередній вплив, то як приклад можна навести закріплене в правових нормах право держави на розпорядження майном казенних підприємств. Ці підприємства є об'єктом права державної власності, а тому

уповноваженні державою органи здійснюють управління ним та інші дії щодо нього. Отже, вони в праві визначати його (правову) долю.

Варто зазначити, що економіка впливає на право через виробничі відносини як один з невід'ємних елементів структури, який створює необхідну основу формування права. Важливий вплив на право справляють економічні закони. І залежно від того, якою мірою право їх враховує, можна твердити, чи право стимулюватиме, чи гальмуватиме розвиток економіки [4, с. 121].

Таким чином, економіка впливає на право, по-перше: 1) безпосередньо (виявляється у праві держави розпоряджатися засобами виробництва, які перебувають у її власності); 2) опосередковано – через державу, політику, правосвідомість та ін. (виявляється у визначенні державою розміру податків, мінімуму заробітної плати, строку відпустки, встановленні правил екологічної і технічної безпеки та ін.). Найтиповішим є опосередкований вплив економіки на право.

Водночас право впливає на економіку та економічні процеси. В юридичній літературі акцентується увага на трьох основних напрямках впливу права на економіку: по-перше, право закріплює економічні відносини, що складаються у державі, гарантує їхню стабільність; по-друге, право стимулює формування нових економічних відносин; по-третє, право підтримує та охороняє економічні відносини.

Зазначені вище напрями впливу права на економічні відносини обумовлюють визначення місця і ролі права в забезпеченні ринкових перетворень в економічній сфері. Розкриваючи зміст першого напрямку, слід виходити з того, що необхідність отримання правового закріплення об'єктивно породжується економічними потребами суспільства. Право закріплює реально існуючі економічні відносини, забезпечуючи їхню стабільність. Відповідність права реально існуючим економічним відносинам дає змогу зробити висновок щодо його ефективності: право ефективно тоді, коли відповідає сутності та змісту процесів, що відбуваються в економіці. Коли ж право виходить за ці межі, воно є неефективним. Так, якщо український законодавець закріпить у чинному законодавстві такі соціально-економічні гарантії (наприклад, щодо мінімальної заробітної плати, допомоги по безробіттю), які існують в Німеччині, то вони не знайдуть практичної реалізації, оскільки не мають відповідного економічного підґрунтя. І навпаки, якщо зазначені соціально-економічні гарантії матимуть реальну економічну основу, то вони знайдуть практичну реалізацію [5, с. 15].

Водночас, реформування права і формування національної правової системи для забезпечення ринкових перетворень матиме позитивні наслідки за умови, що процеси будуть спиратися на економічні відносини, які склалися у суспільстві. Суспільні відносини, основу яких становлять відносини виробництва та споживання (тобто вони мають економічний характер), є головним джерелом права як соціального регулятора.

Отже, право існує в оточенні різних соціальних явищ, які впливають на нього, відповідно формуються під його впливом. Право закріплює реально існуючі економічні відносини, забезпечуючи їхню стабільність. Відповідність права реально існуючим економічним відносинам дає змогу зробити висновок щодо його ефективності: право ефективно тоді, коли відповідає сутності та змісту процесів, що відбуваються в економіці. Коли ж право виходить за ці межі, воно є неефективним.

В умовах ринкових перетворень, в економічній сфері особливого значення набуває роль права як стимулятора у формуванні ринкових економічних відносин. Право має не просто насаджувати ринкові відносини, а стимулювати їх формування та розвиток. На сучасному етапі варто акцентувати увагу на тому, що право має скасувати всі перепони на шляху України до ринку, створити економічні стимули, закріпити економічне підґрунтя ринкової динаміки, визначити коло ринкових відносин тощо. Так, право має стимулювати через відповідні механізми утвердження рівних умов для розвитку всіх форм власності, захист господарюючих суб'єктів в недобросовісної конкуренції тощо.

Безпосередній зв'язок права і економіки реалізується також через функції права, які

обумовлюють службове призначення права в суспільстві. Серед функцій права важливе місце посідає так звана компенсаційна функція через яку можна прослідкувати взаємодію економіки та права.

Крім того, право виконує і власне економічну функцію. Так, норми права, регулюючи трудову діяльність громадян, активно впливають на виробництво і, тим самим, виконують економічну функцію.

Економічна функція характерна, зокрема, трудовому праву. Ця функція трудового права проявляється в тому, що його норми впливають на економічні відносини, встановлюючи міру праці та міру споживання, проводячи диференціацію праці залежно від складності, стимулюючи економічними засобами найманих працівників.

Тому, можна зробити висновок, що право впливає на економіку, по-перше, як чинник упорядкування економічних відносин та економічних процесів; по-друге, як інструмент здійснення економічної політики, як зі сторони держави, так і зі сторони господарюючих суб'єктів.

Теоретичні дослідження складних і суперечливих процесів, що відбуваються в економіці України, вказують на необхідність розробки прийняття нормативно-правової бази економічних реформ, які б були зорієнтовані на становлення, формування сучасної ринкової соціально-орієнтованої економіки, і, в першу чергу, визначення правового становища її суб'єктів, створення дієвих механізмів реалізації захисту їх прав.

Таким чином, можна зробити наступні висновки:

1. Економіка впливає на право через виробничі відносини як один з невід'ємних елементів її структури, які створюють необхідну основу формування права;

2. Право взаємодіє з економікою через визначення правового статусу підприємств та інших господарюючих суб'єктів, які виступають рушійною силою економічних перетворень в економічній сфері. В той же час, господарюючі суб'єкти, використовуючи нові засади впливають на право через механізм договірної регулювання. Право через правове забезпечення економіки сприяє формуванню нових економічних відносин. Право, виконуючи у суспільстві економічну функцію впливає на формування ринкової економіки через захист прав і законних інтересів найманих працівників [6, с. 6-7];

3. Право впливає на економіку, зокрема, як чинник упорядкування економічних відносин та економічних процесів; як інструмент здійснення економічної політики, як з боку держави, так і з боку господарюючих суб'єктів;

4. Право закріплює економічні відносини, що складаються в державі, гарантує їх діяльність; право стимулює формування нових економічних відносин; право підтримує і охороняє економічні відносини.

Отже, можна зробити висновок, що право є одним з найбільш важливих чинників в створенні основ для формування в Україні сучасної ринкової економіки. В цьому варто також підкреслити, що право і економіка, як соціальні явища, перебувають в постійному взаємозв'язку, взаємодії та взаємозалежності один від одного.

Сьогодні, в силу ускладнення економічних, культурних та інших соціальних зв'язків, тенденції збільшення соціальної свободи сформувався плюралізм суб'єктів, які формують право на поза державному рівні. Як наслідок, формується досить складна система правового регулювання суспільних відносин на національному, міжнародному та наднаціональному рівнях [7, с. 50].

В умовах глобалізації, цінність права набуває нових змістовних характеристик. Викликана ринковими силами, власне, глобалізація не забезпечує ні справедливості, ні соціального прогресу. Роль права зростає передусім у вказаному аспекті. Глобалізація може сприяти прогресивному розвитку людства, збереженню ним власних гуманітарних здобутків лише за умови, що вона надалі розвиватиметься на міцній правовій основі [8, с. 130-132].

Універсальність права як за формою, так і змістом проявляється у процесах правової інтернаціоналізації та конвергенції. Інтернаціоналізація означає, насамперед, зближення

політичних і правових систем держав, поглиблення їх взаємодії, взаємного впливу, що отримало в науці назву правової конвергенції. Для останньої характерне таке зближення правових систем, в результаті якого формується толерантність і взаємне уподібнення правових систем, інтеграція переваг правових систем різного типу. Право повинно бути інструментом, що зможе одночасно забезпечити як збереження особливостей кожного окремого народу та держави, так і формування глобального світу, частиною якого виступають окремі держави.

Право впливає на економіку такими основними способами:

-право закріплює сформовані економічні відносини, гарантує їх стабільність, зумовлену матеріальними умовами життя, фіксує їх (наприклад, визначення учасників ринкових відносин за допомогою реєстраційної діяльності компетентних органів держави) (право як закріплювач);

-право стимулює виникнення і розвиток нових економічних відносин, якщо для цього є відповідні умови, здатне зняти перешкоди на шляху до ринку, створити додаткові економічні стимули та ін. (наприклад, в Україні право стимулювало забезпечення економічної свободи, розвиток права приватної власності, затвердження рівноправності форм власності, захист бізнесу від надмірного регулюючого впливу держави, запобігання забрудненню довкілля та ін.) (право як стимулятор);

-право підтримує, охороняє і захищає існуючі економічні відносини, особливо такі, що знову виникли (забороняє законом порочні методи ведення господарства та комерції; застосовує санкції при зловживанні рекламою, товарними знаками; відновлює порушене становище; відшкодовує шкоду; встановлює юридичну відповідальність (антимонопольне законодавство) (право як охоронець і захисник).

Визначається право економікою, тому впливає на економіку або сприяє розвитку економіки, прискорює її, або гальмує поступальних рух уперед. Гальмування відбувається в тому разі, коли економічні вимоги у праві відображаються в перекрученому вигляді [9, с. 103].

Право не слід сприймати як витвір соціально-економічного детермінізму, воно створюється завжди з урахуванням ширших, чи вужчих меж свободи вибору: людська воля відіграє головну роль у процесі фіксації конкретного змісту юридичних правил [10, с. 596].

Право слід розглядати як специфічний механізм вияву логічної структури соціальних взаємодій, у результаті дії якого визначаються юридичні формули як основа для розробки відповідних нормативних приписів. Логіка є гносеологічним механізмом породження права, наслідком його реалізації та методом розкриття його сутності [11, с. 39].

Для наукового дослідження права як соціального регулятора сьогодні є доцільним використання юридичною наукою при розробці методології досліджень суспільних наук початку ХХІ ст., таких як антропологія, психологія, соціологія і семіотика. Зрозуміти природу юридичних протиріч у сучасному суспільстві, здійснити аналіз ефективності правового регулювання видається можливим лише при використанні сучасної лінгвістичної парадигми та основаної на ній теорії комунікативної дії [12, с. 127].

Характеризуючи різні філософські методи, такі як герменевтика, семіотика, феноменологія, на наш погляд, правильно оперувати саме категорією «сучасні підходи» через те, що матеріалістична діалектика як методологічна база юриспруденції, будучи недосконалою, застарілою філософською концепцією, не може носити звання «традиційної» концепції. За аксіологічного підходу до права переконаєшся: право – це певний інтегральний феномен, витoki якого у самій людині, і у цій своїй якості воно являє собою певну систему цінностей, принципів, норм, взятих у поєднанні із живою креативною діяльністю, яка, окрім багато чого іншого важливого для життя, формує та реалізує ці цінності, принципи, норми з урахуванням багатоманітності життя, реальних ситуацій, фактів, особливостей людей. «Не можна знайти право, якщо його немає в самій людині» [13, с. 145].

У працях М. Козюбри, В. Казимірчука, Г. Мальцева, В. Нерсесянца, В. Журавського, О. Зайчука, О. Копиленка, Н. Оніщенко, Л. Явича та інших зазнає критики вузьке антидемократичне визначення права і формулюється широке його поняття, що включає в себе

права і обов'язки особи, правосвідомість, правовідносини. На думку цих авторів, наявність у законодавстві «мертвих», недіючих норм, декларативних принципів, які не відповідають сутності суспільних відносин, спростовує твердження про збіг законодавства та права. Замість ізольованого, диференційованого вивчення окремих аспектів правової діяльності зараз запропоноване її узагальнене усвідомлення, уявлення про цінність правової структури суспільства, про багатогранність підходів до праворозуміння, про необхідність поєднання системного, структурно-функціонального підходів до вивчення правової дійсності з нормативно-ціннісним, аксіологічним підходом.

Широкий підхід до праворозуміння не означає заперечення нормативності права, що визначає правову міру можливої і необхідної поведінки. Як зазначають деякі представники юридичної науки (прибічники жорстокого розмежування понять «право» і «закон»), існує можливість існування правових норм і без відображення їх у законах та інших санкціонованих державою формах, тобто незалежно від держави. Представники широкого трактування права виходять з того, що право – це не тільки сукупність норм, а й діяльність суб'єктів права, які дотримуються правових приписів, застосовують і виконують їх у процесі правових відносин [14, с. 63]. Ідея різнобічного, багатосистемного підходу до права дозволила поглибити його розуміння як єдиного цілого феномена.

Перехід від вузьконормативного (легістського) розуміння права як права влади до лібертарного розуміння права як міри свободи встановлює гуманістичний, ціннісний зміст права, збагачує наше уявлення про право і правову систему, сприяє створенню особливої поваги до права і правомірності поведінки, ціннісних орієнтацій суспільства, держави і людей [15, с. 4-5].

Зміст права складає не фізично відчутна предметність, а норми, цінності і змісти. Оперуючи ними, людське мислення вибудовує специфічну за своїми ознаками і властивостями реальність, що називається правовою. У цієї реальності, незважаючи на те, що природа її компонентів має переважно духовний, ідеальний характер, повинен бути соціокультурний субстрат, без якого ні норми, ні цінності, ні смисли права не змогли б впливати на людину. Субстратом звичайно називають такі, що здатні почуттєво сприйматися, основи ідеально-духовних реалій, які впливають на людину. Оскільки всі ті духовні форми, що так чи інакше пов'язані з людиною, обтяжені матеріальністю, то субстратність присутня практично всюди, включаючи найтонші і піднесені духовні прояви на зразок музики, релігії і моральності. Право в даному випадку не є винятком.

У права, як і у інших явищ, є причини його появи, розвитку і функціонування. Але існують ще і причини цих причин, тобто загальні основи буття правової реальності. Маючи метафізичний, онтологічний, культурологічний, антропологічний, екзистенціальний характер, ці основи не є предметом чистої юриспруденції, а утворюють предмет філософії права. Розмірковуючи про неї, філософія виходить далеко за межі теорії права і занурюється в питання, що стосуються природи буття і небуття, хаосу і порядку, цивілізації і культури, добра і зла тощо.

Через пульсуючу ритміку відносин внутрішніх протилежностей будь-яка правова реалія перебуває у властивій їй якості, розпадається і знову об'єднується в цілісність, залишається собою і стає іншою, піддається впливу ентропії та активно протидіє їй. Суспільство визначає нові шляхи свого розвитку, людство робить так би мовити, генеральну чистку свого існування. В історичній реальності між соціоінтентною та гомоінтентною засадами завжди перемагає остання. Політичне суспільство поступається місцем суспільству громадянському, зовнішнє – внутрішньому, яке виходить на майдани історії з новими гаслами і думками: понад усе конкретна людина, її конкретне життя [16, с. 45-46].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Okeanova Zinaida Globalization – the priorities and countries’ development problems / international scientific periodical journal for economists and jurists «The Genesis of Genius». Section #8 «Macroeconomics and Microeconomics». Geneva, Switzerland, December 2017. – P. 79-82.
2. Плавич В. П. Дослідження процесу взаємодії права з економікою в умовах глобалізації // Правова держава, Вип. 23, 2016. – С. 5-11.
3. Плавич В. П. Проблеми сучасного праворозуміння: теоретико-методологічний та філософсько-правовий аналіз: [монографія]/ Володимир Плавич. – Одеса: Астропринт, 2011. – 232 с.
4. Плавич В. П. Проблеми взаємозв’язку, взаємодії та взаємозалежності права і економіки (теоретико-правовий аналіз) // Міжнародний науково-практичний конгрес «Объединение экономистов и правоведов – ключ к новому этапу развития» / г. Берн, Швейцарія, 29 ноября 2013, Т. 2. – С. 121-122.
5. Плавич В. П. Правове регулювання трансформаційної економіки України і розвитку національного законодавства. – К.: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2002. – 144 с.
6. Плавич В. П. Право та економіка: теоретико-правові роздуми // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 56. – К.: Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, 2012. – С. 3-8.
7. Плавич В. П. Актуальные проблемы воздействия процессов конвергенции на международное, наднациональное и национальное право // Міжнародне, наднаціональне право: проблеми конвергенції. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 13 грудня 2013 р. / за ред. д.ю.н., проф. Т. С. Ківалової: Міжнародний гуманітарний університет. – Одеса. Видавничий дім «Гельветика», 2013. – С. 50-52.
8. Law and economic under globalization (main tendencies of development). International scientific periodical journal for economists and jurists. Scientific and educational periodical journal for economists and jurists «The Genesis of Genius», Geneva, Switzerland, April 2015 #1. - С. 129-133.
9. Плавич В. П. Право і економіка в умовах глобалізації (основні тенденції розвитку) // Ринкова економіка: сучасна теорія і практика управління. Т. 15, Вип. 1 (32): збірник наукових праць. – Одеса: Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, 2016. – С. 95-106.
10. Дудченко В. В. До історико-матеріалістичного вчення про право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки, Вип. 34. – Київ: Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2006. – С. 594-599.
11. Козловський А. А. Гносеологічна природа права (філософсько-правовий аналіз): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / А. А. Козловський. Чернівці, 2000. – 464 с.
12. Денисенко В. В. Лингвистическая парадигма как современная методологическая основа общей теории права // Право и политика. – 2007. - № 9 (93). – С. 123-127.
13. Самигуллин В. К. Закат праваили переоценка ценностей // Право и политика. – 2005. - № 12. – С. 143-151.
14. Журавський В. С. Правовісистемисучасності: глобалізація, демократизм, розвиток [Текст] / В. С. Журавський, О. В. Зайчик, О. Л. Копиленко, Н. М. Оніщенко; за заг. ред. В. С. Журавського. – К. :ЮрінкомІнтер, 2003. – 294 с.
15. Бачинін В. А., Журавський В. С., Панов М. І. Філософія права. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2003. – 472 с.
16. Верніков М. М. Суспільство очима конкретної людини: екзистенціальна соціальна онтологія // Філософські пошуки. – Вип. XVII-XVIII. – Львів-Одеса: Cogito-Центр Європи, 2004. – С. 26-47.

Рудан Наталя Сергіївна – аспірантка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК:140.8+130.2+330.11

ВПЛИВ МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Обґрунтовується значення менталітету українського суспільства в розвитку української економічної культури. Досліджується специфіка українського індивідуалізму. Означаються основні ознаки економічної культури патерналізму. Розглядається феномен амбівалентності масової економічної свідомості.

Ключові слова: менталітет, менталітет суспільства, українська економічна культура, індивідуалізм, економічна свідомість, економічна освіта.

ВЛИЯНИЕ МЕНТАЛИТЕТА УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА НА РАЗВИТИЕ УКРАИНСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Обосновывается значение менталитета украинского общества в развитии украинской экономической культуры. Исследуется специфика украинского индивидуализма. Обозначаются основные признаки экономической культуры патернализма. Рассматривается феномен амбивалентности массового экономического сознания.

Ключевые слова: менталитет, менталитет общества, украинская экономическая культура, индивидуализм, экономическое сознание, экономическое образование.

THE INFLUENCE OF THE MENTALITY OF UKRAINIAN SOCIETY ON THE DEVELOPMENT OF UKRAINIAN ECONOMIC CULTURE

The importance of the mentality of Ukrainian society in the development of Ukrainian economic culture is substantiated. The specificity of Ukrainian individualism is studied. The main signs of economic culture of paternalism are indicated. The phenomenon of ambivalence of mass economic consciousness is considered.

Key words: mentality, mentality of society, Ukrainian economic culture, individualism, economic consciousness, economic education.

Численні дослідження свідчать про ряд базових взаємопов'язаних особливостей традиційного менталітету українства, серед яких: екзистенціальний індивідуалізм, егоцентризм, інтроверсивність (спрямованість психіки на внутрішній світ), ескапізм (прагнення до ілюзорного мрійництва), консерватизм, кордоцентричність, соціальний егалітаризм (прагнення до соціальної рівності), громадоцентризм, локальна обмеженість мислення, провінціалізм, загальна аполітичність, анархічність. Саме український індивідуалізм розглядався багатьма дослідниками як основа розвитку економічних стратегій в країні [1].

Г. Г. Дилигенський виділяє три типи індивідуалізму, що виникає в пострадянських суспільствах. Перший з них носить вимушений характер. Він відображає поширення індивідуалістичних практик і відповідних їм установок, незважаючи на те, що для більшості громадян індивідуалістичні цінності залишаються неприйнятними. Інший, конструктивний тип індивідуалізму особливо важливий для успіху ринкових реформ, він пов'язаний з проявом особистої ініціативи, в тому числі сміливою, навіть ризикованою. Третій, принципово новий індивідуалізм, називається ненормативним, або асоціальною. Він характерний переважно для молодих поколінь, відрізняється високою автономністю особистості щодо суспільства і його інститутів. Носії цього типу індивідуалізму, хоча і змушені враховувати суспільні норми, більш або менш свідомо протиставляють їм особисті правила. Поняття свободи вони фактично

тлумачать у сенсі анархічної волі [2].

В роботах різних авторів український індивідуалізм придбав різноманітного тлумачення: «безмежний» (В. Мірчук), «самоізолюваний» (Д. Чижевський), «анархічний» (В. Липинський). Останній епітет досить точно передає значення українського індивідуалізму щодо можливостей бути основою формування нової економічної культури. Так, наприклад, Ст. Янів зазначає: «Український індивідуалізм, який насправді об'єднує нас в певному сенсі з індивідуалістичною Європою, коли переходить межі, веде нас до провалля анархізму» [3, с. 7]. Тут мова йде про те, що індивідуалізм українською ще не відповідає рівню цивільного індивідуалізму і існує тільки в області егоїстичних інтересів, на побутовому рівні. Його інтровертивний характер, спрямованість на відособлення індивіда від суспільства і від інших людей, спрямовує зусилля особистості на створення свого малого індивідуального світу, на ізоляцію від інших людей і соціуму. Індивідуалізм українців сформувався в рамках малих груп (наприклад, сім'ї), а не великих спільнот, тому характеризується обмеженістю комунікації, її замкнутістю на найближчому оточенні. Таким чином, слід казати не про безмежний, а про обмежений побутовою сферою індивідуалізм українства. Саме цим можна пояснити парадоксальність сьогоденної ситуації, коли в нації індивідуалістів катастрофічно не вистачає соціально-активних людей.

Західний індивідуалізм ґрунтується на іншій світоглядно-релігійній основі, знаходить яскраве втілення в соціально-економічних діях, коли громадяни реалізують та обстоюють свої права та інтереси. Такого роду індивідуалізм називається нормативно-рольовим, оскільки він передбачає індивідуалізацію через соціальну спільність і є продуктом розвиненої комунікаційної системи культури. Цей комунікативний простір диференціюється в відповідності з групами нормативно-рольових очікувань і орієнтує особистість на їх обов'язковий облік.

З іншого боку, цінність особистості, яка є позитивним наслідком екзистенційного індивідуалізму, вселяє певний оптимізм щодо перспектив демократичної та ринкової еволюції українства. Своєрідний український індивідуалізм може стати передумовою для створення в Україні нової ринкової капіталістичної культури, умовою розвитку розвинутого громадянського суспільства, що функціонує на принципах ліберально-економічних свобод. Але для цього необхідна суттєва трансформація внутрішньої сутності індивідуалізму, вихід його на більш високий суспільно-політичний рівень [4].

Виходячи їх вищевикладеного, можна сказати, що в СРСР у 80-ті роки економічна сфера стала розривати пута, що були стягнуті політичним чинником, виходити з підпорядкування безпосереднім потребам, жорсткої регламентації з боку держави. Економіка, громадянське суспільство в нових капіталістичних умовах почали набувати статусу всезагального, значиться раніше за політикою, державою. Відповідно змінюється зміст структурних компонентів економічної культури.

Політичні, економічні та соціокультурні перетворення, здійснені в Україні в останні роки, сприяли значній трансформації економічної свідомості населення. Соціологи відзначають достатньо виражену тенденцію індивідуалізації цінностей, ослаблення патерналістських установок, зростання орієнтацій на особисті сили, раціоналізації поведінки. Результатом цих тенденцій є збільшення значущості індивідуальної відповідальності і самостійності, яке поступово розвиває все ще досить сильний патерналістський синдром.

До основним ознаками патерналізму відносять: 1) втручання держави в процес прийняття рішень, які стосуються індивіда; 2) це втручання має на меті сприяти інтересам або добробуту того, кого опікуються; 3) втручання здійснюється без згоди індивіда, якого опікуються. На думку прихильників «жорсткого» патерналізму, держава приймає більш компетентні рішення, оскільки, по-перше, вона як зверхіндивідуальна структура є більш неупередженою, ніж індивід; по-друге, держава та її чиновники володіють максимальною повнотою інформації [5, с. 154]. Патерналізм держави щодо її громадян ґрунтується на концентрації в її руках ресурсів, які є необхідними для життєзабезпечення та соціального

захисту населення і, в свою чергу, забезпечують державі можливість бути суб'єктом примусу.

Але, на наш погляд, система патерналізму безпосередньо залежить від **менталітету суспільства** під яким ми розуміємо прийняті в суспільстві форми поведінки, думки, стереотипи життєвих рішень, заснованих на нормах і законах держави в його соціоісторичної та соціокультурної обумовленості існування.

Тому можемо виділити *основні ознаки економічної культури патерналізму*:

1. Орієнтація на патрон-клієнтські відносини, де держава є патроном, а населення – його клієнтом. Основу для патрон-клієнтських взаємин становить обмін між дійовими особами, які мають однакову владу і статуси. Патрон пропонує свій захист і забезпечує залежним від нього клієнтам доступ до дефіцитних ресурсів. Клієнти забезпечують підтримку патрону і надають йому різного роду цінності і послуги – «данину». Патрон санкціонує економічну і соціальну діяльність своїх клієнтів, а вони, в свою чергу, отримують засоби для існування.

В СРСР агентами здійснення політики державного патерналізму була Комуністична партія, підприємства, профспілки. В рамках патерналізму робітники отримували реальні блага, не пов'язані з заробітною платою. За рахунок суспільних фондів споживання забезпечувалося задоволення соціальних потреб робітників. Низькі доходи громадян обумовлювали високу значимість соціальних гарантій і безкоштовних соціальних благ і послуг, які надавало їм держава. Люди не могли заробити багато життєвих благ, але гарантована зайнятість, безкоштовна освіта і охорона здоров'я, система адміністративного регулювання цін зміцнювали віру в те, що про них піклуються [6, с. 413].

Незважаючи на те, що патерналістської-патріархальні відносини між народом і державою складаються за формулою «турботи – подяку», «винагорода» в системі цих відносин отримує, в першу чергу, державу. Вона отримує економічно залежну, дешеву і лояльну робочу силу. Робоча сила перестала бути її особистою власністю.

2. Мінімалістська трудова стратегія. Гарантованість найважливіших матеріальних благ, безумовно, є досягненням соціальної політики патерналістських держав, але вона обумовлює звичку до цього, на страхування від крайньої бідності незалежно від економічної діяльності людини (кількості і якості праці, кваліфікації, ініціативності, підприємливості), а на рівні масової свідомості формуються установки на соціальне утриманство.

3. Зрівняльна психологія. Зрівняльний принцип розподілу благ, оплати праці та об'єктивна неможливість піднятися вище загальноприйнятого рівня життя не сприяє розвитку трудової мотивації робітників. Не має сенсу працювати значно більше, ніж інші, оскільки не існує пропорційної залежності між кількістю і якістю праці і рівнем життя. Зрівняльний винагорода є заміником нормального економічного інституту стимулювання праці [6, с. 414].

4. Економічна детренованість як культурна характеристика означає нежиттєздатність індивіда в інших економічних структурах, крім патерналістських, неможливість здійснювати незалежні економічні стратегії. На рівні індивідуальних економічних стратегій населення цей феномен опинявся в «дифузії відповідальності». Державна підтримка замінює особисту активність людини у вирішенні проблеми її життєзабезпечення. Відсутність вибору означає також відсутність необхідності прийняття рішень. Людям не потрібно оцінювати ризики і прибутковість своєї діяльності; не маючи власності і капіталу, вони не повинні думати, як розпоряджатися цими ресурсами.

Ціннісно-раціональний характер економічної культури втілюється в ігноруванні вартісних прагматичних оцінок економічної діяльності людини і в абсолютизації моральних. «Матеріальний інтерес» протиставляється моральним цінностям «чесної праці», а також цінностей комуністичним – трудовому героїзму, патріотизму і соціалістичної відповідальності трудящих. У системі, яка ґрунтується на неекономічною стимуляції, такі цінності, як професіоналізм, ділова компетентність, висока трудова активність втрачають сенс, а сама праця набуває ритуальний характер, як умова отримання державних благ [7].

6. Консерватизм патерналістської культури виявляється в її нездатності швидко

приспосовуватися до інноваційним тенденціям, які б збагачували і сприяли розвитку економічних відносин. Нововведення тут виникають здебільшого в результаті цілеспрямованої діяльності держави.

Необхідно відзначити в контексті вищезазначеного, що масова економічна свідомість транзитивного суспільства, з одного боку, відображає процеси деінституціоналізації в країні, а з іншого – посилює суперечливість, «розірваність» соціально-економічної практики. В українському суспільстві діють одночасно і старі, і нові соціально-економічні інститути, детермінують подвійні економічні норми. Тобто часто реальні соціально-економічні практики істотно відрізняються від діючих правових норм. Особливо яскраво це простежується в сучасному українському суспільстві, де держава руйнує людські відношення та не виконує своїх основних функцій. Тому, на нашу думку, лише менталітет суспільства є тим об'єднуючим фактором, який не дозволяє державі припинити своє існування.

Подвійність інституційних правил відображається переважно психоамбівалентним ставленням людей до інституціональних основ економічного життя. Так, Р. Мертон розглядав двоїстість і суперечливість соціальної позиції як наслідок соціальної автономії [8]. Специфіка ж пострадянської амбівалентності виявляється в кількох аспектах: по-перше, у масовій та індивідуальній свідомості взаємовиключні ціннісно-нормативні підсистеми співіснують не як антагоністи, а як узгоджені елементи єдиного типу свідомості й емоційного ставлення до соціально-економічної дійсності, по-друге, суперечливі системи цінностей характерні не для різних соціальних груп, конкуренція між якими могла б, зрештою, привести до встановлення ієрархічної системи, а фактично для кожної великої соціальної групи, і, по-третє, амбівалентність проявляється в суперечливих поєднаннях демократичних цілей соціальних перетворень і тоталітарних засобів реалізації демократичних цілей [1].

Яскравіше амбівалентність простежується в паралельній орієнтації особистості на взаємовиключні цінності і норми. Людина, наділена амбівалентним свідомістю, здатний декларувати свою прихильність правопорядку і законності, але при цьому визнавати можливість порушити закон, якщо це потрібно для справи; підтримувати ідею вільної економіки і одночасно негативно ставитися до бізнесменам, банкірам, торговцям, тим, хто здійснює ці реформи; одночасно виступати за ринкову економіку і тверді ціни.

Феномен амбівалентності масової економічної свідомості є продуктом сучасних політико-культурних та економічних змін у нашій країні, призвели до соціально-економічної нестабільності. При деінституціоналізації амбівалентна свідомість є нормою, що відповідає подвійному і суперечливому інституційного регулювання соціально-економічних відносин і поведінки.

У процесі формування нової економічної культури і соціальних механізмів її реалізації необхідно використовувати досвід, накопичений розвиненими країнами. Однак при цьому слід уникати сліпого некритичного копіювання. Механічне впровадження нових економічних цінностей неминуче викличе реакцію відторгнення. Мова, скоріше, повинна йти про можливість оптимального поєднання національних традицій і культурних зразків з тим новим потенціалом, який надає інтеграція в глобальному соціоекономічному просторі, а також про темпи, пріоритети, соціальних витрат цього процесу.

Перехід до якісно нового стану суспільства, розпочатий в пострадянських країнах, можливий тільки в результаті перетворень культури, всіх матеріальних і духовних характеристик суспільства. Особливе значення в цих процесах буде мати актуалізація економічної культури. Головний її зміст – спосіб економічного мислення і поведінки, сукупність матеріальних цінностей і норм, які виконують роль соціальної пам'яті економічного розвитку. Економічна культура охоплює як існуючі економічні відносини, так і економічну ідеологію і психологію – все те, що можна назвати економічним менталітетом: сукупність установок людей – як діяти, мислити, відчувати і сприймати економічну життя певним способом [9, с. 7-8].

Економічна культура суспільства уявляє собою сукупність соціоекономічних та

соціокультурних норм і цінностей, які регулюють економічну поведінку індивіда, групи, соціуму, всього суспільства та впливають на менталітет суспільства.

Важливими орієнтирами системній трансформації суспільства є підвищення економічної та соціальної ефективності, підвищення рівня і якості життя людей. Цим вимогам відповідає економічна система, яка увібрала в себе механізми самоорганізації і саморегулювання, так і науково обґрунтоване державне регулювання. Її (держави) ефективне функціонування визначається укоріненням таких цінностей, як висока ступінь розвитку людини, свобода особистості в рамках юридичних і моральних норм, право на самостійний вибір видів і сфер господарської діяльності, економічний і духовний плюралізм, підприємливість і інноваційність, орієнтація на індивідуальну відповідальність, високі досягнення у праці і діловий успіх, поєднання раціоналізму та моральності, індивідуалізму і колективізму, неприйнятність марнотратства, висока компетентність і професійна самореалізація, престиж матеріального благополуччя, як засоби досягнення самостійності та незалежності.

Перетворення економічної культури – складний процес, бо культура розвивається і змінюється історично повільно. Її не можна створити за зразками і «пересадити» у людини, замінивши стару. Потрібні роки цілеспрямованої роботи щодо реального перетворення економічних відносин і зміни умов життєдіяльності людей, «реформування» людини. В модернізації економічної культури головну роль відіграють політична влада і система освіти та виховання. Від діяльності саме цих соціальних інститутів залежить розвиток нашого суспільства.

Перегляд фундаментальних основ суспільно-економічного устрою і форм господарювання, формування нової економічної політики сьогодні потребують реформування всієї системи економічної освіти. По-перше, необхідно чітко уявлення про закономірності змін, що відбуваються у суспільному виробництві, освоєння нових економічних знань, по-друге, пошук шляхів формування адекватного типу економічного мислення і норм поведінки, які втілюють в собі сучасний рівень економічної культури [7, с. 95].

Своєрідність сучасної економічної культури полягає в тому, що вона виступає синтезом матеріально-економічного та духовного життя, виражає цілісність економічної системи, характеризує рівень економічного розвитку особи, засіб, форму і результат її творчої діяльності. Тому саме менталітет суспільства може допомогти позитивному розвитку як економічної культури, так і сучасних соціоекономічних ланок.

Важливою передумовою досягнення економічної підготовки особистості є визначення змісту економічної освіти та шляхів її формування. Рішення цієї складної проблеми пов'язано, насамперед, зі зміною місця і ролі людини в процесі суспільного виробництва, з його ставленням до кінцевої мети, яка реалізується через систему економічних інтересів і потреб, а також з широким спектром форм їх задоволення.

Процес економічної освіти не зводиться до трудовому вихованню. Суть економічної освіти і виховання полягає не тільки в отриманні достатньої трудової підготовки, набуття навичок професійної діяльності, в усвідомленні самоорганізації і самодисципліни. Все це характерно для трудового виховання в цілому. Мета полягає в тому, щоб розвивати здібності самовираження особистості, пробудити прагнення до раціоналізму в роботі, винахідливості, до вибору оптимального варіанту у вирішенні соціально-економічних завдань, до отримання при цьому найбільшого ефекту при найменших витратах.

З позицій соціальної філософії, економічна культура особистості – це інтелектуальна здатність людини, його здатність осмислювати економічні явища, пізнавати їх, засвоювати економічні поняття, категорії, співвідносити їх з практикою і відповідним чином орієнтуватися в економічному житті [10, с. 158-162]. Особливе значення для впливу на формування особистості набувають фактори вільного часу, інтелектуалізації праці, поглиблення загальної освіти.

Основний зміст економічного життя суспільства складатимуть навички взаємодії

економічних інтересів людей. Звідси важливе завдання – виробити способи оптимального поєднання їх менталітету, інтересів, їх гармонізації. Історія показує нам основну важіль впливу на людей з метою досягнення більшої продуктивності праці – це економічний інтерес.

Тому одним із важливіших засобів економічного співробітництва людей, головним засобом боротьби проти людського егоїзму є механізм ринкової економіки. Цей механізм дає можливість людству ввести власне прагнення до вигоди у трансцендентні межі, що дозволяють людям постійно співпрацювати один з одним на взаємовигідних умовах.

Отже, економічна культура пов'язана з загальною культурою, з розвитком людини в цілому і в чому визначається ними. Тому необхідно говорити про культуру праці, розподіл і споживання матеріальних і духовних благ як складових економічної культури.

Стрімкий розвиток виробничих сил загострив протиріччя у взаємодії людини з природою, що висуває на перший план проблему економічної культури. Невід'ємним елементом економічної культури є виховання у людей розумної достатності у споживанні. Тому важливим показником у системі економічної готовності особистості є рівень економічної освіти, сформованість свідомості і мислення, наявність навичок раціональної організації праці, економія часу, творчий підхід до роботи, оптимальність вибору шляхів вирішення соціально-економічних проблем – є підвищення рівня економічної культури [7].

Сформуємо коло вимог, яким повинна відповідати нова економічна культура під впливом менталітету народу. По-перше, вона повинна забезпечувати відбір (з історичного минулого, з досвіду інших країн і народів) нових соціальних цінностей і норм, необхідних для стимулювання економічної активності населення. По-друге, має відбутися ціннісна переорієнтація пострадянських суспільств. По-третє, повинна посилитися значимість таких цінностей, як компетентність, професійна самореалізація, прагнення до сумлінної праці, виконання професійного обов'язку. Цінність професійної майстерності, орієнтація на максимальні результати у своїй професії повинні стати нормою поведінки більшості працівників, спеціалістів, керівників. Для здійснення такого переходу потрібно рухатися у двох напрямках: збагачувати економічні відносини і одночасно закладати нову економічну культуру. Останньому повинні сприяти як зміни в соціальних інститутах – в політиці, праві, ідеології, моралі, так і зміни в економіці, формування нових форм господарювання, створення більш сприятливих умов для трудової самореалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головаха Є., Паніна Н. Пострадянська деінституціоналізація та становлення нових соціальних інститутів в українському суспільстві // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2001. №4. С. 5-22.
2. Дилигенский Г.Г. К проблеме социального актера в России // Куда идет Россия? Власть, общество, личность / под ред. Т.И. Заславской. Москва: МВШСЭН, 2000. С. 413-414.
3. Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал // Літопис червоної калини. 1992. №6-7. С. 6-23.
4. Ольшевский В.Г. Преобразование экономической культуры как условие системной трансформации общества // Вестник Белорусского ДИПК. 1997. С. 89-93.
5. Рывкина Р.В. Драма перемен. 2-е изд. Москва: Дело, 2001. 472 с.
6. Дилигенский Г.Г. К проблеме социального актера в России // Куда идет Россия? Власть, общество, личность / под ред. Т.И. Заславской. Москва: МВШСЭН, 2000. С. 413-414.
7. Архипов А.Ю. Утверждение нового экономического мышления и задачи теории, образования и воспитания // Российский экономический журнал. 1997. №8. С. 95-101.
8. Мертон Р.К. Социальная теория и социальная структура. Москва: АСТ; ХРАНИТЕЛЬ, 2006. 873 с.
9. Амосов А.И. О трансформации экономики России (с позиций эволюционно-институционального подхода) // Экономика и математические методы. 1999. №35(1). С. 3-10.

10. Абалкин Л.И. Новый тип экономического мышления. Москва: Экономика, 1987. 189 с.

Савченко Олексій Геннадійович – аспірант кафедри філософії і методології науки Одеського національного політехнічного університета

УДК: 008:004.072

ВНЕШНЯЯ ПАМЯТЬ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ КЛИПОВОГО СОЗНАНИЯ И НОВЫХ ТИПОВ МЫШЛЕНИЯ

Внешняя память является давней и неотъемлемой частью развития человечества. От наскальной живописи до современных облачных систем хранения данных, она позволяет нам расширять наши биологические возможности хранения и передачи информации. Используя внешние объекты как символы, мы можем не просто передавать данные, мы можем их копировать, размножать, распространять и сублимировать в наиболее удобные формы для нас. Объемные тексты можно заменить схемами или фотографиями. Память о событиях, памятниками. Таким образом мы сводим информацию к кратким посылкам, клипам.

Ключевые слова: информация, внешняя память, клиповое сознание.

ЗОВНІШНЯ ПАМ'ЯТЬ ЯК ФАКТОР ФОРМУВАННЯ КЛІПОВОЇ СВІДОМОСТІ І НОВИХ ТИПІВ МИСЛЕННЯ

Зовнішня пам'ять є давньою і невід'ємною частиною розвитку людства. Від наскального живопису до сучасних хмарних систем зберігання даних, вона дозволяє нам розширювати наші біологічні можливості зберігання і передачі інформації. Використовуючи зовнішні об'єкти як символи, ми можемо не тільки передавати дані, ми можемо їх копіювати, розмножувати, розповсюджувати та сублимувати в найбільш зручні форми для нас. Об'ємні тексти можна замінити схемами або фотографіями. Пам'ять про події, пам'ятниками. Таким чином ми зводимо інформацію до коротких посилів, кліпів.

Ключові слова: інформація, зовнішня пам'ять, кліпове свідомість.

EXTERNAL MEMORY AS A FACTOR FOR FORMING CLIPPIC CONSCIOUSNESS AND NEW TYPES OF THINKING

External memory is long-standing and integral part of human development. From cave paintings to modern cloud storage, it allows us to expand our biological capacity of storing and transmitting information. Using external objects as symbols, we can not simply transfer data, we can copy, multiply, distribute and sublimate them into the most convenient forms for us. Voluminous texts can be replaced by schemes or photographs. The memory of events by monuments. Thus we reduce the information to short messages, clips.

Key words: information, external memory, clip consciousness.

Актуальность темы: Изучение особенностей современного сознания находится в центре внимания самых различных специальностей: психологии, нейробиологии, экономики, философии и других. Среди этих проблем особое место занимает блок, связанный с хранением и обработкой информации. Основной категорией здесь выступает понятие «памяти». В связи с изменением способа хранения и обработки информации меняется характер ее использования, а также способ принятия решений. Ключевая особенность нового способа принятия решений – нелинейность – является одним из характерных атрибутов нового типа сознания, получившего название «клиповый».

Цель: выявление взаимосвязи между изменением способа хранения информации в памяти и клиповым сознанием.

Степень исследованности: данной проблемой занимались выдающиеся исследователи Энди Кларк и Дэвид Чалмерс. Среди отечественных работ следует отметить Ассмана Я. и Илизарова Б. Но в их работе осталось недостаточно изучено влияние механизмов внешней памяти на сознание, в частности на такую его характеристику как клиповость.

Согласно современному энциклопедическому определению: «Память – это общее обозначение для комплекса познавательных способностей и высших психических функций по накоплению, сохранению и воспроизведению знаний и навыков. Память в разных формах и видах присуща всем высшим животным» [8].

Память и связанные с ней формы сознания и типы мышления представляют собой характерную, хотя и неисключительную черту, совершенствуя которую человек обеспечил себе господство на Земле. Их содержание и параметры непосредственно связаны с действием, практикой и жизненным опытом. В этом процессе не просто перераспределяются ранее существовавшие ресурсы, но и трансформируется сознание. Формы и результаты этого двустороннего взаимовлияния имеют определенное, иногда критическое значение. Память о них создается человеком. В ней фиксируются и сохраняются не только их образы и содержание, но и, прежде всего, оценка их способности ориентировать человека в окружающей реальности [Жарких]. Память, как и сознание, неотделимы от социокультурных параметров, из-за чего и сознание и общество, где оно функционирует, представляют собой нелинейные, нестойкие, сложные, необратимые и плохо предсказуемые системы. Точно так же непостоянны и способы фиксации памяти, формы которых неоднократно трансформировались в ответ на изменения в реальных потребностях [2].

Огромное значение для формирования общественного сознания в процессе социализации человека и консолидации культуры сыграл феномен так называемой «внешней памяти». «Внешняя память – это память, которая использует сигналы извне, чтобы помочь вспомнить идеи и ощущения. Когда человек использует что-то помимо его/ее собственных внутренних возможностей памяти, или талантов, чтобы помочь ему/ей вспомнить определенное событие, факты или даже вещи которые необходимо сделать, человек использует помощь внешней памяти. Средства внешней памяти используются каждый день» [9].

Впервые о феномене «внешней памяти» заговорили еще в Древнем Египте. Тот пришел к египетскому фараону Тамосу и принес ему изобретения. О каждом изобретении Тот рассказывал, в чем его польза и какие выгоды оно может принести. Когда же дошел черед до письмен, Тот сказал: «Эта наука, царь, сделает египтян более мудрыми и памятьливыми, так как найдено средство для памяти и мудрости». Царь же сказал: «Искуснейший Тот, один способен порождать предметы искусства, а другой – судить, какая в них доля вреда или выгоды для тех, кто будет ими пользоваться. Вот и сейчас ты, отец письмен, из любви к ним придал им прямо противоположное значение. В души научившихся им они вселят забывчивость, так как будет лишена упражнения память: припоминать станут извне, доверяясь письму, по посторонним знакам, а не изнутри, сами собою. Стало быть, ты нашел средство не для памяти, а для припоминания». По мнению фараона, это изобретение станет развивать в людях не память и мудрость, а забывчивость и доверчивость. Платон, анализируя это явление, отмечает, что письменность – это мнимая, а не истинная мудрость. Поэтому, освоившие письмо, многие будут «знать понаслышке, без обучения, и будут казаться многознающими, оставаясь в большинстве невеждами, людьми трудными для общения; они станут мнимомудрыми вместо мудрых» [6].

В древности, как и сейчас появление нового способа сохранения и передачи информации диктовалось непосредственными практическими нуждами и воспринималось неоднозначно.

Изучение внешней памяти стало центром исследования историков и культурологов, которые отмечали ее огромную роль для культурной идентификации человека и формирования «трансляционного», социального в его сознании и мышлении. Поэтому такой вид памяти называют еще «культурной или социальной».

Илизаров Б. определяет социальную память следующим образом: «Несмотря на то, что даже в одни и те же термины порой вкладывался различный смысл, объединяло их одно — осознание того факта, что в процессе деятельности коллектива или общества в целом складывается особый, внешний по отношению к памяти отдельного индивида механизм сохранения и передачи информации во времени и пространстве. Эта внешняя, общественная память обладает новыми свойствами и качествами, не сводимыми к простой сумме качеств входящих в него памятей индивидов и средств, используемых ими для запоминания и воспроизведения прошлого опыта» [5]. Внешняя память одного человека, включается в совокупность воспоминаний группы, общности людей, использовавших внешний носитель для увековечивания некоего события или некой важной для них информации. И таким образом памятью них становится чем-то большим, чем просто воспоминанием человека. Она несет в себе память социума.

Термин культурная память впервые был введен Яном Ассманом в книге «Культурная память», в которой этот феномен рассматривается в трех плоскостях или областях — миметическая память, предметная память, и коммуникативная память.

1) Миметическая память – это совокупность применения внешней памяти в виде неких инструкций для деятельности. В качестве примера он приводит строительные инструкции и поваренные книги, которые передают на память по воссозданию процесса или объекта.

2) Предметная память представлена в виде предметов, которыми мы окружены. Ассман определяет эти предметы как наше отражение, как обозначение нашей идентичности и одновременно нашей памяти о предках через такие повседневные носители внешней памяти как кровать, посуда, дом, деревни и города.

3) Основой коммуникативной памяти Ассман выделяет язык. Это аппарат, позволяющий нам коммуницировать с окружающими. Язык сам по себе является приобретенным извне. Он сам по себе носитель памяти.

Культурная память образует пространство, в которое более или менее плавно переходят все три вышеназванные области [1].

Но, несмотря на явные различия, оба эти термина четко выделяют письменность как основной метод внешнего хранения нашей памяти. Именно развитие письменности позволило человеку многократно увеличить объемы сохраняемой информации и существенно детализировать свои «воспоминания». Человек теперь мог подробно изложить все произошедшее с ним, обращая внимание на детали и создавая акценты на наиболее важных моментах, которые в отличие от устных рассказов, могли пропасть со временем, переходя от одного рассказчика к другому, или даже обрести «новыми» воспоминаниями. Такой вид памяти оказался гораздо более устойчив к искажениям. Это даже позволило ему перерасти в отдельный жанр литературы – мемуары.

В дальнейшем «внешняя память» разделилась на неэлектронную и электронную.

Неэлектронными средствами внешней памяти являются объекты внешнего мира, которые либо содержат в себе память в виде записи или изображения, либо сами являются напоминанием о некоем событии или информации. Это может быть записка, список дел или вещей, календарь, ежедневник и даже органайзер для таблеток, позволяющий распределить их по дозам на каждый прием в нужное время.

Электронные средства внешней памяти — это технологичные устройства, позволяющие нам сохранять данные в виде электронного текста, изображений, видео/аудио информации и дающие нам к ним доступ при необходимости или в заранее запланированное время. Это может быть цифровой диктофон, часы с функцией напоминания, смартфон хранящий в себе телефонные контакты, фотографии и практически все виды записи информации которые доступны в наше время, облачное хранилище с фотографиями и так далее. Технические возможности электронного хранения данных увеличиваются и совершенствуются с каждым днем.

Именно электронный вид памяти оказал ключевое влияние на появление новых свойств

сознания и развитие «клиповости мышления».

В своей книге «Галактика Гуттенберга» канадский философ Маршалл Маклюэн определяет предпосылки появления клипового мышления, связывая их с влиянием технологических инноваций. «...Общество, находясь на современном этапе развития, трансформируется в «электронное общество» или «глобальную деревню» и задает, посредством электронных средств коммуникации, многомерное восприятие мира. Развитие электронных средств коммуникации возвращает человеческое мышление к дотекстовой эпохе, и линейная последовательность знаков перестаёт быть базой культуры» [6].

Появление клипового сознания — это ответ на возросшее количество информации. СМИ выработали универсальный формат подачи информации, суть которого заключается в том, чтобы подать набор тезисов или клипов без определения контекста, так как в силу своей актуальности контекстом для тезиса является объективная действительность.

И постоянно растущие объемы информации, и развивающиеся методы ее хранения, сами нас вынуждают все больше и больше прибегать к внешней памяти. Из-за многократно возросших объемов информации в нашей жизни, мы не только не способны удержать все в нашей обычной памяти. Но мы вынуждены прибегать к внешним источникам, для сокращения времени, которое необходимо было бы затратить для передачи своих воспоминаний обычным путем. Например, полный рассказ об отпуске способен занять несколько часов. Передача же десятка фотографий с небольшими комментариями сведет это время в считанные минуты. А освободившееся время позволит уделить другим делам.

Современные исследования позволяют пойти дальше и назвать внешнюю память не просто памятью, а уже частью нашего сознания, которое меняется, приобретая ранее неведомые формы. Его клиповость становится основой для принятия решений и обработки информации. Другими словами, клипы — это тоже часть клипового сознания. Философы Кларк и Чалмерс предложили назвать это принципом паритета. Он гласит: если внешний инструмент осуществляет функцию, которую мы можем описать, как психическую (даже если она осуществляется за пределами мозга), то мы должны считать этот инструмент частью сознания. [8]

В качестве иллюстрации они предлагают пример, когда два человека пытаются собрать пазл. При этом один человек делает это в уме, а второй применяет компьютер для поиска подходящих друг к другу кусочков. Кларк и Чалмерс выдвигают теорию, что поскольку второй человек делает ту же самую операцию, что и первый всего лишь с различием в том, что он ищет совпадение кусочков применяя компьютер, а не свое воображение. И в его случае компьютер берет на себя роль сознания как инструмент для решения задачи и являет собой внешний объект, исполняющий психические функции и развивающий сознание. Следующий пример связан с использованием внешней памяти как возможности расширения границ своего сознания для людей, страдающих различными психоневрологическими болезнями: «Теперь рассмотрим Отто. Отто страдает болезнью Альцгеймера, и, как и многие пациенты с болезнью Альцгеймера, он полагается на информацию в окружающей среде, чтобы помочь структурировать свою жизнь. Отто носит с собой ноутбук (записную книжку) повсюду. Когда он узнает новую информацию, он записывает ее. Когда ему нужна какая-то старая информация, он смотрит на него. Для Отто его ноутбук играет роль, которую обычно играет биологическая память. Сегодня Отто слышит о выставке в Музее современного искусства и решает пойти посмотреть. Он консультируется с ноутбуком, в котором говорится, что музей находится на 53-й улице, поэтому он подходит к 53-й улице и входит в музей». [7]

Исследователи фокусируют внимание не только на том, что запись сама по себе является носителем внешней памяти. Но и на том, что со временем мы научились использовать записи для структурирования наших данных, для поиска взаимосвязей между ними что привело к развитию абстрактного мышления. И позволяет нам теперь при помощи ручки и бумаги не просто писать текст, но и создавать многомерные логические конструкции. И это помогает нам значительно восполнить процесс мышления.

С развитием электронных носителей внешней памяти значительно расширились источники получения информации. Но с другой стороны, неизмеримо увеличилось ее количество и разнообразие, из-за чего изменились параметры ее восприятия и осмысления – типов мышления. В этих противоречивых процессах сохраняются прежние правила и запреты. Как и прежде стандарты сознания остаются незыблемыми – нельзя нарушать законы логики. Мышление должно быть ясным и последовательным, а не путанным и отрывочным. Организация знания – систематической, а не хаотичной картиной впечатлений. Но одновременно с этим создается впечатление, что система «сознание – мышление – память» функционирует спонтанно, беспорядочно, каждый раз демонстрируя новое и различное качество и значение. Непредсказуемость этих модификаций вызывает опасение. Как и прежде звучат обеспокоенность тем, что отсутствие упорядоченности в ней приведет к непоправимым последствиям в будущем, поскольку из-за этого невозможно будет использовать ее во благо. Но неизменно человек находил способ избежать катастрофы.[3] Будущее человека всегда было ненадежным, зависимым от неожиданностей, разрушающих его временное равновесие. Значение имеет не количество информации или форма ее получения и хранения, а ее смысл и актуальность. В современном клиповом сознании, как в естественных, так и социальных, интеллектуальных, духовных и технических процессах, значимая информация становится движущей силой перемен. Она циркулирует растет и мутирует в ходе общения в сетях и петлях обратной связи, по сути, освобождая доступ к творческому потенциалу.

Вывод. Возможность внешнего хранения наших мыслей стала основой нашего общества. И с каждым годом она все больше и больше совершенствуется, изменяя тем самым само общество и его сознание. С одной стороны, количество сохраненной информации в виде аудиовизуальной информации, книг и даже просто доступных нам новостей постоянно растет, как и упрощаются методы доступа к ним. С другой стороны, из-за их роста у нас уже давно пропала физическая возможность охватить их все. Меняется способ восприятия сообщений, благодаря которому сознание воспринимает отдельные фрагменты, не связанных между собой клипов. Это приводит к новой методике работы с информацией, к дроблению ее на небольшие и яркие кусочки, содержащие суть. А как следствие в сознании появляется навык постигать что-либо и принимать решения об этом на основании кусочков вместо постижения целого, как это было раньше. Именно таким путем возникает клиповость сознания и переход к клиповому мышлению. Наша память разделяется на миллионы кусочков. Она сохраняется в мириадах фотографий, записей, видеороликов, баз данных и может быть использована, как для себя, так и для того, чтобы делиться с окружающими. Тем самым, многократно увеличивая суммарный объем этих данных, мы лишаем себя возможности оперировать всем их объемом, переходя к необходимости выделения самого важного, самого яркого, клипа.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

- 1) Ассман Я. Культурная память. Письмо, память о прошлом политическая идентичность в высоких культурах древности. – М.: Языки славянской культуры, 2004
- 2) Жарких В. Ю. «Біологія думки», як одна з підстав для пошуку істини в прагматичному гуманізмі Ф. К. С.Шиллера. // Наукове пізнання: методологія та технологія, науковий журнал №2 (18) Одеса, 2006.
- 3) Жарких В. Ю. Гуманістична філософія Ф. К. С. Шиллера. Одеса, 2008. – 271 с. 236
- 4) Илизаров Б. Социальная память человечества: структуры и формы [Электронный ресурс]. Режим доступа:<http://gefter.ru/archive/12244>
- 5) Маклюэн М. Галактика Гуттенберга: Становление человека печатающего. (TheGutenbergGalaxy: TheMakingofTypographicMan). – М.: Академический проект, 2005. – 496 с.

- 6) Платон Федр/ Перевод А. Н. Егунова [Электронный ресурс]. Режим доступа: <https://www.litmir.me/br/?b=69036&p=1>
- 7) Clark A., Chalmers D. The extended mind//Analysis 58:10-23, 1998. Reprinted in (P. Grim, ed) The Philosopher's Annual, vol XXI, 1998.]]doi:10.1093/analys/58.1.7.;
- 8) Memory., Encyclopedia of Psychology: 8-Volume Set by Alan E. Kazdin — Oxford University Press March 16, 2000
- 9) Schönplflug, W. (1 January 2001). «External Memory, Psychology of A2 - Smelser, Neil J.». International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. Pergamon: 5192–5195. doi:10.1016/B0-08-043076-7/01501-1. Retrieved 29 April 2016.

Сосєдко Ганна Сергіївна – аспірантка кафедри філософії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

УДК: 930.1

ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОЇ ОНТОЛОГІЇ У ПРАЦЯХ Д. ДОРОШЕНКА З ТОЧКИ ЗОРУ ТРОПОЛОГІЇ

У статті висвітлені основні тези щодо стилістики історичних текстів на прикладі праць видатногоукраїнського історика Дмитра Дорошенка. В роботі розкрита тема впливу форми тексту на її сутність з точки зору тропології, виділені основні моменти які впливають на розуміння історичних текстів, а також розглянуті конкретні приклади використання тропів у викладенні історичного тексту.

Ключові слова: історичний текст, історія України, лінгвістична філософія історії, лінгвістичний поворот, тропологія, Х. Уайт.

ОСОБЕННОСТИ ИСТОРИЧЕСКОЙ ОНТОЛОГИИ В РАБОТАХ Д. ДОРОШЕНКО С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ТРОПОЛОГИИ

В статье представлены основные положения по стилистике исторических текстов на примере трудов выдающегося украинского историка Дмитрия Дорошенко. В работе раскрыта тема влияния формы текста на ее сущность с точки зрения тропологии, выделены основные моменты которые влияют на понимание исторических текстов, а также рассмотрены конкретные примеры использования тропов в изложении исторического текста.

Ключевые слова: исторический текст, история Украины, лингвистическая философия истории, лингвистический поворот, тропология, Х. Уайт.

FEATURES OF HISTORICAL ONTOLOGY AT WORK D. DOROZHENKA IN TERMS OF TOPOLOGY

The article deals with the main theses concerning the style of historical texts on the example of the work of the prominent Ukrainian historian Dmitry Doroshenko. The article covers the topic of the influence of the form of the text on its essence from the point of view of the tropology, highlights the main factors influencing the understanding of historical texts, as well as concrete examples of the use of the tropes in the presentation of the historical text.

Key words: historical text, history of Ukraine, linguistic philosophy of history, linguistic turn, topology, H. White.

Історичний текст належить до сфери наукового гуманітарного знання і одночасно є розповіддю, власне історією. Аналіз специфіки з'єднання фактуального аспекту з наративною домінантою може розкрити основи мовної моделі історичного тексту.

Історія –це типовий приклад гуманітарного осмислення світу, оскільки тут пізнання

відбувається шляхом *storytelling*: розповідати – значить вже пояснювати [8, с. 207]. Ця методологічна особливість тягне за собою подвійність природи історичного тексту.

З одного боку, історія прагне до об'єктивного оцінювання свого матеріалу, дотримання норм та стандартів, вірної хронології та достовірності.

З іншого ж боку, в історичному тексті зберігаються всі моменти, які можна віднести до «людського фактору»: випадковості, що мали важливі наслідки, складність і часом неможливість психологічного мотивування вчинків, стихійність деяких змін, унікальність когнітивної та аксіологічної картини світу самого історика.

Історичний текст привабливий для широкого читача: він викликає інтерес, який обумовлений як нашою цікавістю по відношенню до минулого, так і вмінням автора будувати інтригу: «Історія є інтелектуальна діяльність, яка задовольняє просту цікавість в загальноновизнаних літературних формах» [3, с. 103].

Текст – це те, з чим будь-яка людина, вимушено або добровільно, стикається регулярно. Термін «текст» в даний час один з найбільш вживаних термінів в гуманітарних та суспільствознавчих науках. М. Бахтін писав: «Текст – це первинна даність (реальність) і вихідна точка будь-якої гуманітарної дисципліни», а проблема розуміння текстів – «одне з найважливіших питань історичного розуміння» [2, с. 33].

Отже, існує два аспекти історичного розуміння: розуміння подій в історичному тексті і розуміння самого історичного тексту. Перше можна назвати інтерпретацією подій автором-істориком, а друге – подвійною інтерпретацією: і дій історика-учасника, і інтерпретації подій, відображених в тексті.

Це означає, що предметом дослідження є не реальна, об'єктивна історія, а історія, представлена в текстах, де розуміння – це засвоєння його фактичного змісту і аналіз відношення до цього історика, який реалізує в змісті тексту певні установки, ідеали, цілі.

Центральне місце в роботі над текстом займає тлумачення змісту, без якого, історичні джерела не «заговорять», і ми ніколи не наблизимося до розуміння минулого, прив'язуючи його до певних історичних реалій. Значимість розуміння історичного тексту обумовлена його соціально-комунікативною функцією, так як історичний текст має здатність до безперервного поповнення і актуалізації одних аспектів вкладеної в нього інформації і тимчасового або повного забування інших.

Ще одним з елементів історичного розуміння є «предрозуміння» – тобто наявність у дослідника явної або неявної попередньої інформації, яка визначається його знаннями і громадським оточенням, і яка дозволяє раціонально і неупереджено проводити аналіз тексту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші публікації з проблем історичної епістемології у вітчизняній філософській науці з'явилися в кінці 1960-х – на початку 1970-х років. До них можна віднести роботи А. Ракітова, М. Кіселя, Б. Грушина, Б. Губмана, Е. Лооне, А. Порка. У 1980-х з'явилися цікаві роботи Н. Французової, О. Федотової, Л. Новікової, І. Желеніної, І. Гобозова та інших, які аналізують історичну дисципліну з точки зору її методології та теоретичних евристик.

Великий інтерес представляють роботи П. Рикера про прочитання історії з точки зору постструктуралізму, М. Гайдеггера, Н. Юліної про філософію історії США, І. Вдовіної про філософію історії, П. Гайдено про історичну герменевтику та роботи інших авторів.

Серед вітчизняних авторів, які безпосередньо займаються проблемами епістемології лінгвістичного аспету в історіографії, варто виділити М. Кукарцеву, Л. Мікешина, В. Лекторського, І. Касавіна, В. Порус, В. Подорогу та інших.

Що ж стосується тропології та особливостей мови історичних досліджень, то на даний момент ця сфера є мало вивченою. Тим не менше, варто наголосити, що це величезна кількість наукових текстів які потребують вивчення, і побудова яких – це вже свідцтво історії. Цей факт усвідомили й самі історики, зв'язавши останнім часом свої наукові дослідження із семіотикою та філологією. Семіотика історії є певною мірою освоєним простором досліджень та пов'язана з іменами Ю. Лотмана, Б. Успенського, А. Гуревича, Г. Кнабе та ін.

Метою статті є простежити залежність стилістичної забарвленості історичного тексту на сприйняття історичних фактів.

Завданнями статті є:

- визначити історичну постать Дмитра Дорошенка задля розуміння особливостей його наративу;
- визначити поняття тропології та основних її категорій;
- проаналізувати історичні тексти Д. Дорошенка з точки зору тропології;
- виявити особливості сприйняття історичних фактів крізь призму лінгвістичної філософії історії.

Виклад основного матеріалу. Для вирішення завдань, визначених у даній статті нами були обрані праці визначного українського історика, громадсько-політичного та культурного діяча, педагога Дмитра Дорошенка.

Д. Дорошенко написав понад тисячу праць з історіографії, історії культури та історії церкви, роботи про П. Куліша, Т. Шевченка, М. Костомарова, В. Антоновича, М. Сумцова, М. Грушевського, М. Драгоманова, спогади про події 1901 – 1920-х років. Йому належить двотомна праця «Історія України» та тритомна «Історія України з 1917-го по 1923-й рік». Варто назвати і таку його важливу наукову працю, як «Огляд української історіографії», написану на початку 1920-х. Він одним із перших почав розглядати історію України як процес розвитку української державності, а написану ним «Історію України» п'ять разів було перевидано для шкіл. Професор Володимир Сергійчук зазначає, що праці Дмитра Дорошенка є взірцем вдумливого і ретельного відбору документів для аналітичного осмислення.

Як історик Дмитро Іванович Дорошенко належав до державницької школи в українській історіографії. У переважній більшості своїх праць він приділяв головну увагу становленню та розвитку української державності. Таким є його двотомний «Нарис історії України», виданий уперше у 1932-33 роках. У цій праці вперше була зроблена спроба розглянути всю історію України з точки зору державництва.

Характерними для творчості українських істориків-державників є [10, с. 105]:

1) пріоритетність дослідження «державницьких періодів» української історії (княжа доба; Київська Русь, Київське князівство), епоха України-Гетьманщини, українська революція 1917–1921 та громадянська війна в Україні 1917–1921);

2) контрастне висвітлення та контроверсійна інтерпретація (через призму цивілізаційного або культурного перехрестя) впливу різних історичних чинників (географічних, природничих, політичних, етно- та соціокультурних, психологічних, геополітичних) на процес виникнення, функціонування та руйнації державних організацій, які, як правило, фіксуються у формах дихотомічних протиставлень: народ (народні маси) – аристократія (провідні верства), Схід – Захід, римо-католицькі – візантійсько-православні світи, хліборобська – кочова культури та ін.;

3) західно-європейська культурно-історична орієнтація, адаптування до українських потреб інтелектуальних здобутків європейської думки;

4) особлива увага до теми ролі національної еліти та визначної особистості в історії державного будівництва.

Дмитро Дорошенко вважав себе скоріше популяризатором, ніж академічним науковцем. Його «Курс історії України для вищих клас середніх шкіл», уперше опублікований 1921 року, відразу ж привернув увагу широкої читацької аудиторії. Історію українського народу автор висвітлює з «IV ст. по Різдві Христовім, а може й раніше», відзначаючи, проте, що слов'яни були не першим народом, який проживав на українській землі.

Дмитро Дорошенко детально розглядає династичні суперечки, родинні зв'язки між членами правлячих династій, державний устрій у той чи інший період. Не обминає увагою автор і зовнішню політику того чи іншого державного утворення, хід і результати воєнних дій.

Для початку слід розглянути загальні підходи до розуміння поняття історичних текстів у лінгвістиці. Історичний текст – це система знакових (матеріальних та вербальних) елементів,

що накопичує в собі інформацію про минулу соціальну реальність і дозволяє її репрезентувати. Історичний текст виступає в якості ідентифікаційного соціокультурного коду, який задає вектор і форми діяльності у сучасному соціальному просторі [5, с. 45].

Бажання воскресити минуле у всій його повноті традиційно призводило дослідників до створення багатопланової, багатоаспектною картини історичної дійсності, через що власне історичне тонуло в деталях, дрібних сюжетних подробицях.

У той же час комплексний, різнобічний підхід до історичного опису був обумовлений прагненням відійти від плаского, одновимірно-ідеологічного, лінійно-прогресистського погляду на минуле. Більшість істориків схиляються до того, що історичний опис, як правило, є описом сукупності декількох взаємодіючих фактів. До того ж практично кожен факт може бути розділений на декілька більш простих складових, так що межа подробиці опису в кожному випадку різна.

З точки зору замкненої наративної структури, історія та література належать до одного класу [8, с. 187]. Ця спорідненість виявляється в перехресній референції цих текстів та естетичній функції історії та літератури.

Питання про спільний референційний механізм історичного та художнього тексту вивчалося П. Рікером. На думку вченого, історія та література запозичують один у одного «сильні сторони», а саме можливі світи – у історії це світ минулого, а у літератури – уявний світ. Це взаємне збагачення дозволяє текстам зв'язати розповіді з минулим, тобто актуалізувати буття часу. Таким чином, опис якоїсь події, бо та мала місце в минулому, може бути віднесений як до фактуального історичного оповідання, так і до художнього тексту.

Перехресна референція проявляється ще й в тому, що тривіальний ряд повсякденних подій зустрічається в художньому оповіданні, а повідомлення про неймовірні речі може з'явитися в історичному тексті. До компетенції домислювання входить також формування естетичної цінності тексту. У ряді випадків історичний текст сприймається нами поряд з художнім текстом як самоцінної розповіді. Подібний текст буде містити підвищену кількість формальних моментів, загальних з художніми текстами: описів, що уповільнюють наратив, тропів, вставних елементів, моментів інтертекстуальності та ін. Історичний текст виявляє ефект реальності, описаний Р. Бартом [1, с. 393], завдяки якому читати історію цікаво.

Здатність створювати змістовні наративи історичних ситуацій виступає найважливішою умовою побудови паралелей в історії, виявлення в ній як повторюваного, інваріантного, так і унікального, своєрідного. Синхронність фактів, що розкривається в ситуаційному аналізі, лише один із проявів темпоральної єдності в історії.

Набагато цікавіше і більш насиченою змістом є синхронність процесів, яку можна спостерігати при зіставленні історичних описів.

Подібно до того, як в художньому творі спостерігається паралельне розгортання різних сюжетних ліній, так і в історичному описі, щоправда фрагментарно, може бути присутнім зіставлення процесів, що одночасно протікають в різних локальних просторах. Не менш значимі є порівняння асинхронних процесів, наприклад біографій історичних діячів, описів історії винаходів і відкриттів, історії військових операцій і кампаній різних епох.

Значну роль грають аналогії, які широко застосовуються в історичних текстах. Синхронні та асинхронні порівняння, які виявляють відмінності, у своїй сукупності дозволяють глибше усвідомити і точніше зафіксувати унікальність історичного явища, без чого важко уявити собі будь-який історичний наратив. Крім того, з філософсько-методологічної точки зору синхронні та асинхронні порівняння являють собою локалізацію об'єкта в просторі і часі, що є універсальним пізнавальним прийомом. Все це дає підстави стверджувати, що синхронні і асинхронні порівняння є невід'ємним елементом змісту історичного наративу.

Варто наголосити, що найбільш яскраві приклади естетичного авторського домислювання знаходяться в текстах, створених в період дискурсивного синкретизму, коли історіографія ще тільки почала входити в корпус наукових дисциплін.

Очевидно, що число подібних художніх подробиць зменшується в міру розвитку

наукового історичного апарату. Однак зведення історії до неупередженого повідомлення неможливо, і компоненти образного домислювання складають неодмінну частину історичного тесту.

Отже, історія лежить на перетині сфер художніх і фактуальних текстів. Повідомляючи факти про минуле, історичний текст репрезентує їх способом, що відповідає комунікативним цілям і культурній приналежності автора.

Серед основних цілей істориків можна вказати освіту, дослідження, викладання (жанр історичних лекцій), розвага (цікава історія) та ін. Стиль автора-історика формується з індивідуальної манери письма і загального культурного рівня, історичної концепції і дискурсивного контексту епохи.

Якщо говорити про особливості сприйняття історичного тексту з точки зору тропології, то тут варто зауважити, що оскільки знання являє собою осмислену, засвоєну і перероблену суб'єктом інформацію, то знайомство з текстом ставить перед нами двояку задачу: виявити процес кодування інформації, наділення її змістом, виробленим автором (істориком), незалежно від того, заданий він фактичними даними джерел або способами їх організації в текст; а також сформулювати власне ставлення до авторського тексту, тобто зробити, або хоча б позначити спробу власного перекодування (переінтерпретації) представлених в ньому історичних фактів. Обидві процедури аналізу – і автора тексту, і читача – по суті, ідентичні: в обох випадках свідомість пропонує наділити факти джерела певним змістом, пов'язуючи їх один з одним. Свідомість читача при цьому або приймає точку зору автора тексту, або опонує їй, виконуючи функцію експерта. Якщо читач є вченим, то це не просто громадська експертиза, перевірка історичного знання на громадянську легітимність, а експертиза наукова.

Підкреслимо, що і автор тексту, і читач, використовуючи наявні у них знання, можуть скласти власну думку про факти джерела виходячи з презумпції сумлінності кожного дослідника. Довіра до учасників наукового спілкування – найважливіша умова існування і розвитку будь-якої науки: навіть для того, щоб спростувати чиюсь позицію, її слід для початку прийняти. І першовідкривач історичного джерела, і автор, який використовує вже відомі науці свідоцтва, і їх читач мають рівне право судити про минуле, хоча їх пізнавальні можливості можуть істотно відрізнятись.

При цьому, якщо мова йде про науковий текст, важливо, щоб при збереженні світоглядної та методологічної свободи автора і читача між ними все ж була деяка дисциплінуюча думка і уявлення про єдність у визначенні методів (приймів і процедур) упорядкування та уявлення про факти, що дозволяють забезпечити об'єктивність, верифікованість та фальсифікованість історичного знання.

Йдеться про особливу роль інструментальних конвенцій в історичному знанні. Роль цих конвенцій в природничих науках визнається усіма, і немає підстав відмовляти історичній науці, як галузі соціально-гуманітарного знання, в необхідності існування і суворого дотримання хоча б мінімального (базисного) консенсусу в цій області.

Прихильники ж лінгвістичного повороту, зокрема Х. Уайт, фактично ототожнюючи написання історичних текстів з літературою, по суті справи стверджують в цій сфері безмежну свободу самовираження. Тож потрібно враховувати цей факт під час знайомства з історичними текстами.

Отже, розглянемо історичний текст Д. Дорошенка, а саме працю «Нарис історії України. Том 1» з точки зору тропології.

Тропология – це теоретичне пояснення вигаданого дискурсу, всіх способів, якими різні типи фігур (метафора, метонімія, синекдоха та іронія) створюють типи образів і зв'язку між ними, здатні служити знаками реальності, які можна лише уявити, а не сприйняти безпосередньо [9, с. 10].

Як зазначає Х. Уайт, який і ввів в науку поняття тропології, історик створює певний мовний протокол, конструює місцевість, яка «населюється» об'єктами певного роду і виду. Префігуративний акт некритичний, «він також є конститутивним елементом понять, які

історик буде використовувати, щоб розпізнати об'єкти, які населяють цю сферу, і описати типи відносин, які вони можуть між собою підтримувати» [9, с. 51].

При цьому існують чотири типи префігурації: Метафора, Метонімія, Синекдоха та Іронія. Тропи забезпечують характеристику об'єкта в різних видах непрямого дискурсу. Тропи, на думку Х. Уайта, «особливо корисні для розуміння операцій, якими зміст досвіду, чинить опір опису в ясних прозових репрезентаціях, може бути схоплено дофігуративно і підготовлено для свідомого осягнення» [9, с. 52].

Д. Дорошенкодуже широко використовує у своєму наративі тропи, які забарвлюють історичні події та, в деяких випадках, виражають особисте ставлення автора до таких подій. Ось деякі приклади:

«Вкрита густою сіткою народніх шкіл, з своєю знаменитою Київською Академією, а своїми колегіями у Чернігові, Переяславі, Харькові, Лівобережна Україна, можна сміливо сказати, була одною з культурніших країн тогочасного славянського світу» [4, с. 9].

«Вони перші вжили *могучої новочасної зброї* — *письменницького пера* й тим проложили шлях літературі, яко чинникові громадського поступу» [4, с. 10].

«Отже, Кревська унія лишилась унією персональною, і тепер ціла литовська *політика* 40 років *обертається* біля особи Вітовта» [4, с. 71].

Що стосується типу побудови сюжету, то залежно від характеру зв'язків між подіями виділяють два основних різновидів сюжетів: хронікальні та концентричні. Принципи зв'язку подій в хронікальних та концентричних сюжетах істотно розрізняються, отже, розрізняються і їх можливості в зображенні дійсності, вчинків і поведінки персонажів.

Головна відмінність хронікального і лінійного сюжетів – це, звичайно, час. Хронікальний сюжет відтворює природний плин часу, тому тяжіє до описових жанрів (сага, мемуари, пригоди). У концентричному ж сюжеті фізичний час не має визначального значення: тут воно частково замінюється психологічним часом, важливим є конфлікт, інтрига.

За характером праці можна констатувати той факт, що сюжет «Нарису історії України» є хронікальним. Історичні події висвітлюються розділ за розділом у хронологічному порядку. Але варто також додати, що в процесі опису тієї чи іншої історичної події Д. Дорошенко звертається й до подій, що передували тій, що описується або ж до подій, які стали наслідком. Важливо підкреслити, що хронікальність сюжету у зазначеній праці робить проблематичним його визначення у межах класифікації сюжетів історичного наративу, яку запропонував Х. Уайт. Неможливо однозначно оцінити сюжет «Нарису» ані як романтичний, ані як комедійний, ані як трагічний, ані як сатиричний. Це приводить нас до питання: чи є класифікація Уайта повною та чи є вона обов'язковою? Чи можливі якісь інші типи сюжетів в історичному наративі? Чи обов'язково той чи інший наратив належить до якогось одного з виділених Уайтом типів сюжету? Ці важливі питання потребують подальших наукових досліджень.

Варто також звернутися до питання ідеологічного підтексту творів Д. Дорошенка. На думку постмодерністів, історичні праці є видом ідеологічного виробництва, а сам історик повинен розглядатися як вектор спрямованості діапазону політичних позицій, пов'язаних з поточним моментом. Х. Уайт слідом за К. Мангеймом звернув увагу на те, що ідеологія визначає не стільки суспільно-політичну позицію дослідника, скільки ракурс історичної інтерпретації.

У зв'язку з цим історик розглядається як вектор спрямованості діапазону політичних позицій, пов'язаних із поточним моментом. Д. Тош пише: «Оскільки документальні «залишки» минулого схильні до настільки численних прочитань і оскільки історики використовують ідеологізовану мову, створення історичних праць ні в якому разі не можна вважати невинним заняттям» [7, с. 241]. Історики вкорінені в хаотичній реальності, яку вони прагнуть представити, а тому завжди несуть на собі її ідеологічний відбиток.

В рамках, наприклад, ідеології консерватизму історична еволюція інтерпретується як вдосконалення попереднього історичного етапу. При цьому минуле в консервативній

історичній свідомості набуває рис утопічного в силу доданих йому позитивних характеристик. Лібералізм, навпаки, критично ставиться до традиції, поміщаючи утопічні характеристики в віддалене майбутнє, яке може наступити після реалізації ліберальної ідеї. Радикали інтерпретують історію, орієнтуючись на швидке втілення своїх ідеалів і акцентуючи увагу на передумовах, які роблять можливим їх здійснення в майбутньому.

Ідеологічні прагнення Д. Дорошенка були відчутні по всьому тексту «Нарису історії України». Ставлення до України як самостійної держави, яка має бути вільною та самобутною проходить крізь всі рядки його праці. Ось один із прикладів того, наскільки автор палко відноситься до подій, свідком та активним учасником яких був він сам:

«І хоч людям, що стали до праці над будівництвом української державности, довелося звязувати до купи обірвані нитки призабутих традицій, щоб усвідомити собі з історичного аспекту події, які розгортались у них перед очима; однак ідея самостійної української держави дуже скоро пустила глибоке коріння серед українського громадянства й знайшла собі гарячих оборонців» [4, с. 15].

Також по тексту «Нарису історії України» відчутна ненависть до російської влади та її ролі у становленні української держави. Наприклад: «Російське правительство вперто не допускало заснування на Україні університетів, яких домагалося українське громадянство, а Київську Академію й колегиї обернуло у станові духовні школи. Із заснуванням в 1759 р. російського університету в Москві сотні української молоді почали там здобувати освіту, здебільшого одриваючись на завжди від рідного ґрунту. Нарешті треба пам'ятати, що остаточне зрівняння України з Росією принесло з собою й форми російського кріпацтва для українського селянства» [4, с. 10].

Авжеж, такі строки в історичному посібнику, який би мав бути (та по суті був таким у 30-ті роки) основою для вивчення історії України не можна назвати неупередженими. Саме про це й каже Х. Уайт. Людина, що є активним суспільним діячем, живо цікавиться історією не може не мати власної думки, а тому і викладає той матеріал, який, здавалося б, має бути нейтральним, із власним забарвленням, додаючи власне відношення.

Щодо аргументації в тексті «Нарис історії України», то тут можна однозначно сказати, що докази своїх історичних описів Д. Дорошенко вибудовував по-різному.

Для початку варто дати загальне визначення типів доказів. Отже розрізняють контекстуальні та універсальні способи аргументації. Контекстуальні способи аргументації включають аргументи до традиції і авторитету, до інтуїції і віри, до здорового глузду і смаку і ін. До універсальної аргументації відносяться пряма і непряма емпірична аргументація, дедуктивна аргументація, системна аргументація, методологічна аргументація і ін.

Більшість із описаних історичних фактів Д. Дорошенком мають під собою наукове підґрунтя або загальновизнані історичні дані, тобто відносяться до універсальної аргументації:

«Уперше науково дослідив питання про Боховців київський учений М. Дашкевич своєю працею «Болоховская земля», 1878 (і цілий ряд пізніших його статей на цю ж тему)» [4, с. 62].

«В особі Данила зійшов зі сцени безумовно один з найвидатніших українських князів. За такого вважає його однодушно наша історіографія. Вже в галицько-волинському літопису знаходимо коротку, але яскраву характеристику Данила, як князя і як людини» [4, с. 62].

По тексту Д. Дорошенка дуже часто звертається до робіт М. Грушевського, М. Костомарова, В. Антоновича та інших визначних українських та зарубіжних істориків. Це робить роботу ґрунтовною, зібраною із тисяч історичних фундаментальних робіт в одну, яка описує історію України враховуючи все, що вже було написано.

Окрім визначеним Х. Уайтом основних тропів, варто відмітити ще один із цікавих стилістичних особливостей характеру письма Д. Дорошенка, а саме використання простонародних та нелітературних слів. По-перше, це додавало жвавості історії, адже сухе наукове оповідання сприймається важче, аніж забарвлене. По-друге, автор показує, що він із народу, що він з народом. В часи, коли жив Дмитро Дорошенко вирішувалися складні питання

пов'язані із національною свідомістю та самобутністю країни, тому близькість до народу лише давала можливість автору дістатися до сердець народу. Таких прикладів по тексту багато, наприклад:

«Великий князь був завалений масою справ: розгляд земельних і взагалі маєткових тяжб, спори про спадщину, про шляхетство, про грабунки й образи...» [4, с. 78].

«Ця перша угорська окупація тяглася недовго, всього якийсь один рік» [4, с. 58].

Такий стиль письма може відволікати від суто історичних фактів, але з іншого боку, робить їх не такими сухими та монотонними і краще запам'ятовуються.

Отже, можна із впевненістю сказати, що тропологічний підхід до аналізу історичних текстів займає своє місце в лінгвістичній філософії історії та його легко довести. Особливо це стосується історичних текстів, які створені у період формування історії як науки.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Розглянуті питання в статті дають розуміння основи тропологічної теорії та її місця в лінгвістичній філософії історії. Як можна підсумувати, до слабких сторін цієї теорії відносяться: заперечення факту реальності минулого та відверто скептична позиція з питання пізнаваності подій минулого, яка веде його до суб'єктивно-ідеалістичної позиції та радикальному конструктивізму.

В цілому ж тропологічна концепція історичного пізнання є ще однією формою редукціонізму, тому як тропологія передбачає зведення досвіду до тексту, реальності до мови, а історії – до літератури.

Тим не менше, лінгвістична філософія історії має позитивні наслідки. Так, вона сприяє, по-перше, усвідомленню того факту, що мова історика не є абсолютно прозорим середовищем, яке, подібно до скла, передає зображення, яке лежить за ним. По-друге, представники нової інтелектуальної історії, постійно підкреслюючи той факт, що історичний текст, як і будь-який інший, несе в собі певні латентні етичні, ідеологічні, естетичні передумови, зробили свого роду «щеплення» проти використання історії в політичних цілях.

Отже, розглядаючи історичні тексти, перед усім варто усвідомлювати, що його автором є людина із власними поглядами, досвідом, ідеологією, культурою тощо, яка просто не може бути абсолютно неупередженою під час викладу історичних подій. Кожна людина, небайдужа до історії (а саме такими є автори історичних текстів), завжди матиме власну думку щодо подій, отже неможна позбутися так званого «людського фактору», який має місце під час створення історичного тексту.

В даному напрямку варто проводити подальші дослідження задля отримання додаткових доказів необхідності врахування тропологічної теорії під час аналізу історичних текстів, а також під час їх створення сучасними авторами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барт Р. Эффект реальности // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. М.: Прогресс, 1989. С. 392–400.
2. Бахтин М. Проблема текста в лінгвістиці та інших гуманітарних науках / Михайло Бахтін // Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки За ред. М. Зубрицької. — Львів: Літопис, 1996. — С.318 – 323.
3. Вен П. Как пишут историю. Опыт эпистемологии. М.: Научный мир, 2003.
4. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Дмитро Дорошенко. – Том І. – К.: Глобус, 1992. – 349 с.
5. Лахвицкий А. Н. Исторический текст как социальный феномен : дис. канд. філос. наук : 09.00.11 / А. Н. Лахвицкий. – Саратов, 2013. – 150 с.
6. Лотман Ю. М. Структура художественного текста // Об искусстве. СПб.: Искусство–СПб., 1998. С.14–288.
7. Лубский А. В. Альтернативные модели исторического исследования / А. В. Лубский. – М.: Социально-гуманитарные знания, 2005. – 352 с.

8. Рикёр П. Время и рассказ / Поль Рикёр. – М: Культурная инициатива, 2000. – 313 с.
9. Уайт Х. Метаистория: Историческое воображение в Европе XIX века / Пер. с англ. под ред. Е. Г. Трубиной и В. В. Харитоновой. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2002. – 527 с.
10. Ясь О. В. Державницький напрям в українській історіографії // Енциклопедія історії України: Т. 2: Г-Д / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К.: В-во "Наукова думка", 2004. – 688 с.

Терзман Олександра Вікторівна – аспірантка кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК 1:3

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛЬНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ У СОЦІАЛЬНО-КОМУНІКАТИВНОМУ ДИСКУРСІ

Статтю присвячено визначенню особливостей вербальної репрезентації, що обумовлена діяльністю мислення та отримує дві форми вираження: зовнішню і внутрішню. Визначено компоненти соціальних комунікацій, розглянуто поняття «ментальної репрезентації», а також основні одиниці вербальної репрезентації.

Ключові слова: репрезентація, вербальна та невербальна репрезентація, соціальні комунікації, соціально-комунікативний дискурс.

ОСОБЕННОСТИ ВЕРБАЛЬНОЙ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ В СОЦИАЛЬНО- КОМУНИКАТИВНОМ ДИСКУРСЕ

Статья посвящена определению особенностей вербальной репрезентации, что обусловлена деятельностью мышления и получает две формы выражения: внешнюю и внутреннюю. Определены компоненты социальных коммуникаций, рассмотрено понятие «ментальной репрезентации», а также основные единицы вербальной репрезентации.

Ключевые слова: репрезентация, вербальная и невербальная репрезентация, социальные коммуникации, социально-коммуникативный дискурс.

THE FEATURES OF VERBAL REPRESENTATION IN A SOCIAL- COMMUNICATIVE DISCOURSE

The article is devoted to the definition of features of verbal representation, which is conditioned by the activity of thinking and receives two forms of expression: external and internal. The components of social communication are defined, the notion "mental representation" is considered, as well as the basic units of the verbal representation.

Key words: representation, verbal and non-verbal presentation, social communications, social-communicative discourse.

У реаліях сьогодення комунікативний компонент виходить на перший план та стає невід'ємною складовою всіх форм суспільної взаємодії. Сама соціальна реальність починає розглядатися в контексті її комунікативної природи. Зростання комунікацій відкриває нові можливості, які звільняють людей від певних обмежень, систем соціального контролю, створюють нові засади особистої вербальної репрезентації.

Змістом репрезентації завжди є певне знання (практичне, наукове, світоглядне), а якщо знання є зміст, то у нього обов'язково повинна бути своя форма, яка і встановлюється в процесі репрезентації. Репрезентація оперує як вербальними (мовними), так і невербальними (образними) знаками та за допомогою знакового вираження транслює знання про конкретний об'єкт або явище дійсності [4, 27-31].

Якщо невербальне вираження – найчастіше визначається образами, то вербальна репрезентація обумовлена діяльністю мислення та отримує дві форми вираження: зовнішню (усна чи письмова мова) і внутрішню (мова думок).

Дослідження вербальних засобів переважно концентрують увагу на їх функціях та взаємодії із невербальними компонентами та на їх властивостях творення дискурсу. У живому мовленні відбувається процес перетворення візуальної, мовної та слухової інформації на мовний компонент, тому значної актуальності набуває вивчення репрезентації вербальних засобів у зовнішній формі вираження.

У дослідженнях репрезентації в соціальних комунікаціях розглянута, зокрема, репрезентація невербальних засобів такими вченими, як Ж. Пиаже, Ф. Бацевич, М. Вартофський, А. Піз, Г. Колшанський, Н. Мечковська, О. Кубякова, Н. Клименко, М. Кнап та інші, феномен вербальної репрезентації вивчався такими дослідниками як К. Нельсон, О. М. Сисолятіна та інші, але досі не є детально дослідженим та потребує глибокого вивчення в аспекті соціально-комунікативного дискурсу.

Предмет дослідження – особливості вербальної репрезентації у соціально-комунікативному дискурсі.

Мета дослідження – визначити компоненти соціальних комунікацій, зазначити основні одиниці вербальної репрезентації, визначити поняття «ментальної репрезентації».

Комунікативний процес являє собою необхідну передумову становлення, розвитку і функціонування всіх соціальних систем, тому що саме він забезпечує зв'язок між людьми та їхніми спільнотами, робить можливою зв'язок між поколіннями, накопичення і передачу соціального досвіду, його збагачення, поділ праці та обмін його продуктами, організацію спільної діяльності, трансляцію культури.

Соціальні комунікації є складним багатокомпонентним процесом, основними компонентами якого є:

– суб'єкти комунікаційного процесу – відправник і одержувач повідомлення (комунікатор і реципієнт);

– засоби комунікації – код, що використовується для передачі інформації в знаковій формі (слова, картини, графіки тощо), а також канали, якими передається повідомлення (лист, телефон, радіо, телеграф тощо);

– предмет комунікації (що – явище або подія) відображає його повідомлення (стаття, радіопередача, телевізійний сюжет тощо);

– ефекти комунікації – наслідки комунікації, виражені в зміні внутрішнього стану суб'єктів комунікаційного процесу, в їхніх відносинах або в їх діях [7,105].

Сучасні форми соціальної комунікації формують особливе субкультурне середовище, а також є способами реалізації соціальних та щоденних (особистих) дискурсів [6, 3].

Дискурс – це сукупність мовленнєво-мисленнєвих дій комунікантів, пов'язаних з пізнанням, осмисленням і репрезентацією світу мовцем і осмисленням мовної картини світу адресанта слухачем (адресатом).

Роль дискурсу в організації засобів мовного коду є значною, тому його можна вважати одночасно живим процесом спілкування і найзагальнішою категорією міжособистісної взаємодії.

Соціально-комунікативний дискурс – це не тільки правила, відповідно до яких реальність репрезентується, він безпосередньо складається з самих репрезентацій.

Репрезентація виступає як опосередковане, або «вторинне» (через подібне) подання у свідомості людини образів (першообразів) матеріальних або ідеальних об'єктів їх властивостей, відносин і процесів.

Репрезентація є конститутивною функцією знака, тому поняття "репрезентація" і "знак" взаємно визначають один одного. Репрезентація задає знак і сама постає як знаковий феномен.

Мовна (словесна, вербальна) система знаків, символів репрезентує немовну, абстрактну реальність. Це можна порівняти з тим, як монітор комп'ютера показує нам (теж репрезентує)

закодовану, що знаходиться на диску, інформацію [9].

Отже, репрезентація – це знаряддя комунікації. Репрезентація як знакове представлення знання стало предметом детального семіотичного аналізу. В процесі пізнання вербальна мова виконує подвійну роль: з одного боку, вона структурує наш когнітивний досвід, з іншого боку – вербально висловлює результати цього досвіду [8].

Основними одиницями вербальної репрезентації є поняття. Вони складають фундамент концептуального рівня і виступають особливими структурами організації знання. Голландський вчений Е. ван дер Мер визначає поняття як базові компоненти знання людини, що носять інформацію і відображають властивості і відносини, що існують як в об'єктивному світі, так і в думках і досвіді самої людини [1, 32].

Всякий вербальний концепт має низку характеристик. Так, Х. Гейвін виділяє п'ять основних функцій понять: класифікацію, розуміння, передбачення, міркування та спілкування. Наприклад, ми зустріли незнайому істоту. Завдяки наявності певних атрибутів, ми будемо знати, що це пташка (класифікація), що вона може літати (розуміння), що, злякавшись різкого руху, вона може полетіти (прогноз) і що ми зможемо розповісти про цю нову, побачену нами, пташку кому-небудь ще, не пояснюючи, що вона була невеликих розмірів, мала крила тощо [3, 136-137].

Х. Гейвін акцентує увагу на зв'язку понять з об'єктивним світом і особистим досвідом суб'єкта, але і вказує на їх операційний характер, включення в ситуацію і активне використання в процесі комунікації.

Поняття розкриває своє справжнє значення за умови реалізації вербальної комунікації. Це пояснюється тим, що наші знання зберігаються в пам'яті в організованому вигляді. Британські дослідники М. Сміт, П. Морріс, А. Елліс вважають, що поняття взаємопов'язані, а ці зв'язки можуть бути сильними або слабкими, що залежить від частоти використання понять [5, 28-29.]. Тут важливим фактором є процес активації. Коли якийсь конкретне поняття включено в поле вербальної репрезентації, активація поширюється на сусідні з ним поняття.

Поняття можуть бути не тільки вербальними, а й невербальними. Останні часто використовуються при вивченні формування вербальних концептів, коли відбір, інтерпретація та інтеграція вербальної інформації супроводжується переважно схематичними поняттями. Прикладом невербального концепту може послужити «трикутник», який визначається як геометрична фігура, що складається з трьох точок, які не лежать на одній прямій, і трьох відрізків, що їх сполучають.

Вербальне вираження на метамові (мові думок) можна позначити як ментальна репрезентація. Останню не слід зводити тільки до уявного оперування концептами. Перш за все, такий вислів вибудовується на основі невербальних образів, доповнених понятійним оформленням.

Основним різновидом ментальних репрезентацій К. Нельсон вважає репрезентацію події. Знання про подію має велике значення в процесах запам'ятовування, мовного розвитку, дискурсивних процесів і формуванні навичок категоризації. Маленька дитина черпає знання про навколишній світ зі свого безпосереднього досвіду. Пізніше людина набуває знання про світ опосередкованим шляхом – через книги, усну комунікацію, телебачення та інші джерела, тобто вербально. Когнітивний розвиток здійснюється через оперування репрезентації, коли реалізується організація «даних» досвіду. Репрезентація досвіду – поштовх до побудови подальших, більш складних репрезентацій (схем, сценаріїв тощо) [2, 3-7].

Ментальні репрезентації – це цілий ряд репрезентативних структур, від їх безпосереднього сприйняття (перцепції) до їх трансформацій, що реалізуються за допомогою розумових операцій. Таким чином, вербальний компонент хоча і не є єдиним, але все ж є головною складовою ментальної репрезентації, оскільки репрезентація когнітивного досвіду найчастіше отримує вербальне оформлення [5, 30-31].

Отже, вербальна репрезентація допомагає реалізувати соціальну комунікацію, де мовні одиниці репрезентують поняття, усвідомлені і відчуті, максимально наближені до їхньої

ментальної картини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Vander Meer E. Mental Representation of Events I Knowledge Aided Information Processing / Ed. by E. Vander Meer and J. Hoffman. Amsterdam, 1987.
2. Nelson K. Event Knowledge: Structure and function in development. - Hillsdale, New Jersey, 1986.
3. Гейвін Х. Когнітивна психологія. М.; СПб.: Питер, 2003. - 272с.
4. Котова-Олійник С. В. Візуальні репрезентації гендеру в культурі: теоретичні та методологічні підходи до вивчення проблеми // Вісник Житомирського державного університету. Випуск 47. Філософські науки, Житомир: ЖДУ, 2009. – С. 27-31
5. Сисолятіна Ольга Миколаївна. Вербальні та невербальні форми репрезентації знання: дисертація ... кандидата філософських наук: 09.00.01. – Кіров, 2004. – 188, с. 27-31.
6. Сметана В. В. Социальная коммуникация: Социально-философский анализ коммуникативных отношений и коммуникативного дискурса : автореф. дисс. ... канд. филос. наук : 09.00.11 / В. В. Сметана. – Ростов н/Д. – 2004. – 20 с.
7. Соколов А. В. Общая теория социальной коммуникации : учеб. пособие / А. В. Соколов. – СПб. : Изд-во Михайлова В. А., 2002. – 461 с.
8. Акт репрезентации результата [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://udik.com.ua/books/book-620/chapter-22619/>
9. Репрезентация в философии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://antientropia.at.ua/publ/reprezentacija_v_filosofii/1-1-0-24

Халапсіс Олексій Владиславович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії і політології Національної металургійної академії України

УДК 1:336.74

МИР БЕЗ ДЕНЕГ: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКВИВАЛЕНТА СТОИМОСТИ

Представления о «ценности» и «стоимости» на протяжении человеческой истории лишь отчасти зависели от экономических причин. Договоренности о том, что именно считать эквивалентом стоимости/мерой богатства оказываются результатом сложных взаимозависимостей экономических, социальных и культурных факторов. Тысячелетия люди использовали драгоценные металлы как всеобщий эквивалент и главное мерило богатства; полноценные металлические деньги были, в сущности, лишь подкрепленными авторитетом государства (правителя) свидетельствами наличия определенного количества драгоценного металла. Отказ от полноценных монет и от обеспеченности банкнот драгоценными металлами (то есть, отказ от золотого и серебряного стандарта) привел к тому, что обращающиеся в обществе денежные знаки перестали обозначать конкретную стоимость, превратившись в абстракцию, поставив население в зависимость от монетарной политики государства и от финансовой стабильности национальной экономики.

Биткойн и его многочисленные альтернативы возникли как ответ на вызов информатизации, глобализации и – индивидуализации хозяйственной деятельности. Это попытка уйти от контроля государственных структур, которые склонны с одной стороны, к злоупотреблению своим правом эмиссии денежных знаков, а с другой – к волюнтаристическим методам управления экономикой. В какой-то степени криптовалюты отражают ностальгию участников рынка по золотому стандарту, которая удивительным образом трансформируется в полное отрицание вещественности (в том числе –

металлической вещественности) денег. Нынешняя ситуация стимулирует поиски новых моделей определения эквивалента стоимости в условиях информационного общества.

Ключевые слова: деньги, стоимость, ценность, золото, серебро, криптовалюта, монеты, бумажные деньги, социокультурные трансформации.

СВІТ БЕЗ ГРОШЕЙ: ЕКОНОМІЧНІ ТА СОЦІОКУЛЬТУРНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКВІВАЛЕНТА ВАРТОСТІ

Уявлення про «цінність» та «вартість» протягом людської історії лише частково залежали від економічних причин. Домовленості про те, що саме вважати еквівалентом вартості/мірою багатства виявляються результатом складних взаємозалежностей економічних, соціальних і культурних чинників. Тисячоліття люди використовували дорогоцінні метали як загальний еквівалент і головне мірило багатства; повноцінні металеві гроші були, по суті, лише підкріплені авторитетом держави (правителя) свідоцтвами наявності певної кількості дорогоцінного металу. Відмова від повноцінних монет і від забезпеченості банкнот дорогоцінними металами (тобто, відмова від золотого і срібного стандарту) призвела до того, що грошові знаки перестали позначати конкретну вартість, перетворившись в абстракцію, поставивши населення в залежність від монетарної політики держави і від фінансової стабільності національної економіки.

Біткойн і його численні альтернативи виникли як відповідь на виклик інформатизації, глобалізації та – індивідуалізації господарської діяльності. Це спроба позбавитись контролю державних структур, які схильні з одного боку, до зловживання своїм правом емісії грошових знаків, а з іншого – до волюнтаристських методів керування економікою. В якійсь мірі криптовалюта відображає ностальгію учасників ринку за золотим стандартом, яка дивним чином трансформується в повне заперечення матеріальності (в тому числі – металеві матеріальності) грошей. Нинішня ситуація стимулює пошуки нових моделей визначення еквівалента вартості в умовах інформаційного суспільства.

Ключові слова: гроші, вартість, цінність, золото, срібло, криптовалюта, монети, паперові гроші, социокультурні трансформації.

THE WORLD WITHOUT MONEY: ECONOMIC AND SOCIO-CULTURAL TRANSFORMATIONS OF THE VALUE EQUIVALENT

The notion of “worth” and “value” throughout human history was only partly dependent on economic reasons. Arrangements about what is considered an equivalent value/measure of wealth are the result of complex interdependencies of economic, social and cultural factors. For thousands of years people have used precious metals as universal equivalent and main measure of wealth; full-value metal money was, in fact, only reinforced by the authority of state (ruler) evidence of presence certain amount of precious metal. The rejection of valuable coins and the provision of banknotes with precious metals (that is, the rejection of the gold and the silver standard) led to the fact that the circulating money signs in the society ceased to denote a concrete value, becoming an abstraction, putting the population in dependence on state’s monetary policy and financial stability of national economy.

Bitcoin and its numerous alternatives arose as a response to the challenge of informatization, globalization and individualization of economic activity. This is an attempt to escape from control of state structures that are inclined to abuse their right to issue banknotes and to voluntaristic methods of managing the economy. To some extent, the cryptocurrencies reflect the nostalgia of market participants on the gold standard, which is surprisingly transformed into a complete denial of the materiality (including the metal substance) of money. This situation stimulates the search for new models for designation the equivalent value in the information society.

Key words: money, value, value, gold, silver, cryptocurrency, coins, paper money, sociocultural transformations.

Актуальность. Появление криптовалют озадачило многих. Что это вообще такое и чего от них ожидать в дальнейшем? Апостолы новой религии считают их денежным средством, вполне адекватным новой информационной реальности, а некоторые из них пророчат полное отмирание привычных нам денежных знаков и замену их биткойнами, этериумами, лайткойнами, свифткойнами и т.д.¹. Оппоненты считают этот проект спекулятивным и в долгосрочной перспективе нежизнеспособным. В частности, экс-глава Федеральной резервной системы США Алан Гринспен назвал биткойн пузырем, не имеющим присущей валюте ценности (Kearns, 2013). Подобных взглядов придерживаются Нобелевский лауреат Роберт Шиллер (Shiller, 2014), австралийский экономист Джон Квиггин (Quiggin, 2013) и многие другие.

Я не знаю ни того, какой будет курс биткойна через год, ни того, имеет ли смысл иметь с ним (как и другими криптовалютами) дело вообще. В данной статье речь пойдет не о криптовалюте, а о мире, в котором она могла появиться, причем я имею в виду не создание блоков, а возможность рассмотрения ее как формы *денег*.

По версии «Большой российской энциклопедии», деньги – это всеобщий эквивалент, который является самостоятельной формой меновой стоимости, способен непосредственно обмениваться на любой товар и удостоверяет общественный характер частного труда товаропроизводителя (Красавина, 2007). Также под деньгами можно понимать «товар, принятый общим согласием как средство экономического обмена. Это среда, в которой выражаются цены и ценности; как валюта, он анонимно циркулирует от человека к человеку и от страны к стране, тем самым облегчая торговлю, и будучи главной мерой богатства» (Meltzer & Friedman, 2018). Так деньги определяет «Британника». Хотя формулировки несколько отличаются, в обоих определениях выражено то, что деньги – это специфический товар, который служит мерой стоимости (цены и ценности) и непосредственно обменивается на другие товары (и услуги); деньги, стало быть, являются «всеобщим эквивалентом» и «главной мерой богатства».

Теперь посмотрим на биткойн. На сегодняшний день он не является всеобщим эквивалентом, он не служит мерой стоимости товаров и услуг и пока что непосредственно на них не обменивается; также нет никакого общего согласия по поводу того, чтобы считать этот *товар* (если последнее вообще может быть применимо к криптовалютам) является главной мерой богатства. Стало быть, Алан Гринспен прав, поскольку присущих деньгам характеристик у биткойна нет. Однако парадокс в том, что и привычные нам деньги – также не деньги. Это лишь (денежные) *знаки*, причем если знаки прошлого указывали на *настоящие* деньги, то нынешние обозначают лишь сами себя.

Доллары США и австралийские доллары, евро и британские фунты, швейцарские франки и украинские гривны, иены и юани – это не деньги. Деньги существовали на протяжении тысячелетий, а потом исчезли. Причем совсем недавно. Сейчас их нет вообще. Как мы дошли до жизни такой, как нас убедили в том, что деньги не нужны и что нам предлагают взамен? Об этом данная статья.

Степень разработанности темы. С глубокой древности философы и экономисты размышляли о сущности денег, но сегодня эти размышления приобретают новый смысл. Появление криптовалют актуализирует пересмотр классических представлений об эквиваленте стоимости в контексте потребностей информационной эпохи. Для данной статьи особое значение имеют идеи Джорджа Гилдера (Gilder, 2016), Джона Квиггина (Quiggin, 2013), Роберта Шиллера (Shiller, 2014) и Уоррена Вебера (Weber, 2016). Методологической основой

¹Первой криптовалютой считается биткойн, появившийся в 2008 году, хотя сама его идея была разработана в 1998 году независимо друг от друга Вей Деем (Dai, 1998) и Ником Сабо (Peck, 2012). Ныне существует более двух тысяч криптовалют, и среди них есть даже карбованец (Karbowanec, Karbo, KRB).

исследования социокультурных трансформаций реальности послужила моя монография «Зеркало Клио: Метафизическое постижение истории» (Халапсис, 2017).

Цель статьи заключается в исследовании социокультурных тенденций и перспектив дематериализации денег и вытеснения их «денежными знаками» в контексте появления и бурного развития криптовалют.

В моей коллекции есть уникальная монета. Ее уникальность состоит не в том, что она редкая, а в некотором смысле даже наоборот. У нее уникальная судьба, благодаря которой она стала гораздо более распространенной, чем по логике должна была бы быть. Хотя в ее легенде недвусмысленно указана ее государственная принадлежность и год, я почти уверен, что ее отчеканили значительно позже, причем во времена, когда этого государства уже не существовало, а изображенный на нем человек покоился с миром. Однако это и не подделка – монета действительно использовалась в денежном обороте, имея при этом значительно большую ценность, чем монеты с «правильными» легендами. Это талер Марии Терезии. Хотя сама императрица умерла в 1780 году, талеры с ее изображением продолжали массово чеканиться в габсбургских владениях в неизменном виде и с неизменной датой – годом ее смерти. Крупная монета (28,0668 грамм серебра 833 пробы) с красивым дизайном была чрезвычайно популярна в Северной Африке и в Азии. Попытки вытеснить ее (эритрейский талер, талер Менелика II и др.) особого успеха не имели. В 1935 году Италия, готовясь к оккупации Эфиопии, заключила договор с правительством Австрии, согласно которому получило право на выпуск талера Марии Терезии сроком на 25 лет. Венский монетный также продолжил их чеканку, но согласно договору с Муссолини, ее объем не должен был превышать 10 тысяч монет в год. Британцы, которые также были заинтересованы в Эфиопии, и которые в конце концов вытеснили оттуда итальянцев, с 1936 года сами стали чеканить талер Марии Терезии без какого-либо разрешения со стороны Австрии. Сэр Роберт Джонсон, генеральный контролер Королевского монетного двора, озвучил официальную позицию. По его словам, монеты, на которых изображена правительница государства, которого больше не существует, является просто серебряным диском, несмотря на обычай рассматривать их как деньги (Tschoegl, 2001, p. 450). На монетных дворах Лондона и Бомбея англичане чеканили талеры Марии Терезии для борьбы с Муссолини, который чеканил их в Риме для финансирования своей эфиопской авантюры. Вскоре к чеканке этой монеты подключились и другие монетные дворы. В итоге, с 1741 г. по 2000 г. было отчеканено около 390 миллионов талеров Марии Терезии, причем габсбургскими и австрийскими монетными домами – 304,5 миллиона, остальными дворами (а эта монета чеканилась в Бирмингеме, Риме, Париже, Лондоне, Брюсселе, Утрехте, Бомбее и др.) – более 85 миллионов (Tschoegl, 2001, pp. 444-445). Я не знаю того, когда и где отчеканен мой экземпляр талера Марии Терезии, но я знаю точно, что со временем его ценность ничуть не упадет.

У меня есть и российская банкнота номиналом в 25 рублей образца 1909 года. На ней написано, что размен на золотую монету осуществляется без ограничения суммы и указан курс: 1 рубль содержит 17,424 доли чистого золота (0,774234 г.) и равен 1/15 империиала. Подписи управляющего и кассира удостоверяли это заявление. И оно не было голословным. Бумажные деньги действительно обменивались на золотые монеты без всяких ограничений. Владелец купюры, которая у меня сейчас в руках, мог получить за нее две золотые монеты – достоинством в 15 (империиал) и 10 рублей, мог бы получить за нее 25 серебряных рублей или 50 серебряных полтинников и т.д. Сейчас эта купюра фактически ничего не стоит, вернее, она имеет ценность для коллекционеров, впрочем, значительно меньшую, нежели стоимость одного серебряного полтинника. После начала Первой мировой войны размен бумажных денег на золото был прекращен и золотые монеты тут же исчезли из оборота. На банкнотах 1917 года повторяется фраза про свободный обмен бумажных рублей на золото и даже указывается прежний курс, хотя ни о каком свободном обмене речь уже давно не шла. На банкнотах 1918 года фраза про свободный обмен бумажных денег на золото сохраняется, но упоминание об обменном курсе и содержании золота в рубле уже исчезают. На печатавшихся

с 1919 года «совзнаках» уже никакого упоминания об обмене на золото не было, хотя стояла фраза об их обеспеченности «всем достоянием Республики» (позже – «Союза»). В 1924 году их обменяли по курсу 1 новый рубль за 50 тыс. рублей образца 1923 года, за 5 миллионов рублей образца 1922 года или за 50 миллиардов (!) рублей более ранних выпусков.

Сравним эти два примера. В первом случае, государство давно перестало гарантировать статус талера Марии Терезии как средство обращения хотя бы потому, что это государство (Священная Римская империя) прекратило свое существование в 1806 году. Тем не менее, эти монеты продолжали чеканиться еще более 200 лет в неизменном виде, и они до сих пор сохраняют устойчивый спрос. Во втором случае, государственная гарантия прекратилась с началом войны и более никогда не возвращалась на эти банкноты, владельцам которых оставалось лишь наблюдать, как их ценность все более снижается, пока не была сведена к ничтожному минимуму относительно изначально заявленной ценности.

Как видим, у *денег* может быть очень разная судьба, и одно и то же их количество, выраженное в разных формах, спустя время может утратить всю или значительную часть своей ценности (бумажные деньги), а может – сохранить или даже приумножить (полноценные монеты из драгоценных металлов). Это подводит нас к тому, что *эквивалент стоимости/мера богатства*, которые в каждом конкретном случае определяются социокультурными факторами, в долгосрочной перспективе сами трансформируются в зависимости от материальной формы своего выражения. Впрочем, это были примеры *прошлых* денег, выпущенные государствами, которых уже нет (Священная Римская империя, Российская империя и СССР). Как дело обстоит с «актуальными деньгами»?

Национальной валютой Украины ныне является гривна, цены в магазинах выражены в гривнах, но можно ли назвать гривну «всеобщим эквивалентом» и «главной мерой богатства»? Проблема в том, что хотя цены на товары и услуги выражены в гривнах, по факту многие из них прямо, а иные – опосредованно привязаны к доллару США и евро. Именно поэтому курс гривны к этим валютам интересует даже тех людей, которые не являются их счастливыми обладателями. Но ведь если «всеобщим эквивалентом» является гривна, то чем являются *те* эквиваленты? Получается, что мера нашей меры выражается в других мерах. Сомневаюсь, что среднего американца интересует курс его валюты к гривне, и что это имеет для него хотя бы малейшее значение; нас же это соотношение интересует и значение для нас это имеет очень большое. Так стоит ли после этого настаивать на том, что гривна – «всеобщий эквивалент» (хотя бы и с уточнением, что на территории нашей страны)? Если это и эквивалент, то какой-то он не «всеобщий». И уж совсем странно было бы утверждать, что гривна – главная мера богатства.

Ситуацию с гривной можно рассматривать как частный случай. Страна у нас бедная (точнее сказать: «ограбленная»), поэтому и к национальной валюте доверия нет. Следует ли заключить, что «всеобщим эквивалентом» и «мерой богатства» является американский доллар? Здесь тоже не все однозначно. С одной стороны, доллар – он и в Африке доллар, но с другой – доллар уже не тот.

В немалой степени авторитет доллара как мировой валюты определяется его стабильностью. Так, все доллары, выпущенные с 1861 года, до сих пор являются законным платежным средством (сравним то, сколько вариантов денежных знаков ходило за этот же период на территории нашей страны). Тем не менее, сто долларов в 1861 году и сто долларов в начале XXI века – это две большие разницы. В 1792 году 1 унция золота приравнивалась к 19,3 долларам, в 1834 году – к 20,67 долларам, в 1934 году – 35 долларам². До 1971 года этот

²Этому предшествовал подписанный 5 апреля 1933 года Президентом Франклином Д. Рузвельтом Указ № 6102 об изъятии у населения и организации золотых монет и слитков. До 1 мая 1933 года было предписано обменять все золото по курсу 20,66 бумажных долларов за 1 тройскую унцию. Частным лицам разрешалось сохранить золото стоимостью до 100 долларов, а также редкие и коллекционные монеты. Попытка уклонения от сдачи золота грозила штрафом до 10 тысяч долларов или тюремным

паритет (1 тройская унция золота равна 35 долларам) в общем и целом сохранялся, хотя с 1933 года в США золотой стандарт существовал в ограниченной форме³. Сейчас тройская унция золота стоит более 1300 долларов (1331,4 на 07.02.2018). Получается, что за первые сорок лет своего существования доллар подешевел всего в 1,07 раза (7%), за последующее столетие – в 1,69 раза (169%), за следующие 84 года – в 38,04 раза (3804%). Конечно, для людей, переживших украинскую гиперинфляцию 90-х годов XX века эти цифры могут и не казаться запредельными, тем не менее, стабильность доллара – понятие довольно относительное.

В общем виде можно сказать, что деньги – это то, что мы считаем деньгами. На ранних этапах человеческой истории деньгами выступали *вещи* – раковины моллюсков, скот, шкуры, зерно, рабы и т.д. Вещь может обладать непосредственной ценностью (каменный топор, лук или предмет обихода), может обладать статусной ценностью (бусы, бивни мамонта и т.д.). В любом случае, это нечто материальное, предметное. Но уже на поздних этапах появляется двойственность, касающаяся такой специфической «вещи» как рабы.

Например, во многих древних обществах зажиточность человека определялась количеством его рабов, и в этих обществах был консенсус по поводу их ценности. Рабство появляется еще в первобытном обществе, что на тот момент было прогрессивным явлением. Первобытный геноцид ослабляется расчетом. Зависимый человек – это тоже «вещь», но вещь особого рода. Ценность раба не является чем-то непосредственным, а мыслится как способность к совершению полезного труда. Геноцид останавливала не гуманность, а экономическая целесообразность. Врага, его женщин и его детей не обязательно убивать, а можно сохранить им жизнь при определенных условиях, под каковыми понималось способность приносить пользу или наслаждение.

Однако рабы все же не являлись мерилем стоимости, по крайней мере, в развитых рабовладельческих обществах. На мой взгляд, здесь четыре основные причины. Во-первых, раб может постареть, заболеть, умереть, а значит ценность этого ресурса не постоянная. Во-вторых, чтобы быть всеобщим эквивалентом, вещь должна быть эквивалентна сама себе. Но очевидно, что с точки зрения рабовладельца здоровый парень и безногий инвалид, красивая девушка и дряхлая старуха обладают разной ценностью. В-третьих, эквивалент должен обладать способностью к размену: весьма затруднительно расплатиться за вещь, которая стоит, например, одну треть раба, а еще сложнее – одну тридцать четвертую его часть.

заключением до 5 лет. Золото перестало быть законным платежным средством, а все ранее заключенные договора переводились в бумажные доллары. После завершения обмена курс был резко поднят до 35 долларов за унцию, хотя и по этой цене купить золото было невозможно. Покупка золота в США была разрешена только в 1974 году, но национальная валюта к тому времени даже формально не была к нему привязана, а использование золота как средства платежа была по-прежнему запрещено. С 1986 года после более чем полувекового перерыва в США возобновилась чеканка золотых монетноминалом \$5, \$10, \$25 и \$50, однако это уже были инвестиционные монеты, не предназначенные для оборота. Монета в 50 долларов содержит 1 тройскую унцию чистого золота и сегодня она стоит 1500 долларов США, то есть, в 30 раз больше номинала.

³ Золотой стандарт имеет три основные разновидности. 1. Золотомонетный стандарт представляет собой классический золотой стандарт, когда основная денежная единица выражена в золотых монетах, а находящиеся в обращении банкноты и монеты из других металлов могут свободно и без ограничений обмениваться на них по номинальной стоимости. После начала Первой мировой войны сохранялась только в США до 1933 года. 2. Золотослитковый стандарт – бумажные деньги можно обменять на золото, но только в виде слитков (например, в 12,5 кг.); понятно, что реализовать эту возможность могли только очень богатые люди. 3. Золотовалютный (золотодевизный) стандарт – это стандарт, лежащий в основе Бреттон-Вудской валютной системы, когда валюты стран-участниц привязывались к американскому доллару, а США, в свою очередь, обязывались поддерживать паритет в 35 долларов за унцию золота. Право обмена долларов на золото получали только государства в лице центральных банков (Алмазова & Дубоносов, 1993).

Излишки продуктов натурального хозяйства и рынок рабов привели к необходимости перехода от вещи-как-ценности к концепции всеобщего эталона. Теоретически любая вещь может выступать мерилем стоимости, если в обществе есть консенсус по поводу ее ценности. В известном фильме Георгия Данелии основной мерой стоимости на планете Плуток были спички, обладающие огромной ценностью⁴. Однако на практике подавляющее большинство вещей для этой роли не подходят: они либо портятся со временем, либо не имеют самоэквивалентности, либо неделимы, либо их ценность может упасть или же они вообще потеряют ценность ввиду изменений в быте, политике или законодательстве. Поэтому «по мере развития товарного производства стали использоваться металлические деньги, особенно из благородных металлов (золота и серебра), которые по своим свойствам – однородность, делимость, сохраняемость, портативность, высокая стоимость – наиболее соответствовали требованиям, предъявляемым к денежному товару» (Красавина, 2007).

Стоимость – экономическая категория, но эквивалент стоимости – это элемент мировоззрения, который к экономике имеет весьма опосредованное отношение. Тем не менее, то, что претендует на статус эквивалента стоимости и меры богатства, должно само обладать определенными качествами, и то, что драгоценные металлы становились такой мерой в разных частях нашей планеты в независимых друг от друга культурных «мирах» едва ли можно считать совпадением.

Впрочем, строго говоря, ни золото, ни серебро также не есть *абсолютные* меры стоимости, ибо их собственная ценность также может меняться, причем не только в сторону повышения. После того, как в XVI веке испанцы стали массово вывозить из Мексики и Перу драгоценный металл (по некоторым подсчетам, масштабы составляли примерно 181 тонну золота и 16800 тонн серебра), его покупательная способность существенно снизилась, что спровоцировало (наряду с другими факторами, например, с разработкой серебряных рудников в Центральной Европе) небывалую революцию цен. К концу столетия цены в Европе выросли в 2,5–4 раза. Революции цен, хоть и меньшего масштаба, случались и позднее. Так, золотая лихорадка в Калифорнии (1849 год), и в Австралии (1851 год) привели к увеличению производства золота в 6 раз, а цены (и это уже была мировая тенденция) выросли на 25–50%⁵. Тем не менее, такого рода инфляция ни шла ни в какое сравнение с масштабами инфляции в последующие времена.

Отвязка от золотого стандарта способствовала росту экономики, нуждающейся в дешевых деньгах, поэтому я ни в коем случае не проливаю слезы по поводу исчезновения «настоящих» денег. Но следует иметь в виду, что не обеспеченные золотом/серебром бумажные деньги являются средством обмана государством (или политических групп, выступающих от имени государства) своих (в случае международных валют – и чужих) граждан. Парадокс состоит в том, что этот циничный и наглый обман стимулирует экономику, а потому оказывается в конечном счете выгоден и самим гражданам. Конечно, одни государства в большей степени злоупотребляют своей монополией на эмиссию фантиков, другие – в меньшей, но злоупотребляют все. Даже если кому-то из граждан удастся обмануть государство, в целом государство всегда будет в выигрыше, подобно тому, как есть лишь один способ заработать с помощью казино – стать его владельцем. Впрочем, понимание того, что тебя, так сказать, обманывает система, может быть частью плана системы тебя обмануть. И люди вновь и вновь вынуждены принимать установленные системой правила игры, поскольку

⁴ А вот если бы героям этого фильма удалось доставить на эту планету большие запасы спичек, то это неизбежно привело бы к революции цен, а возможно – и подорвало бы статус спички как основного мерилла стоимости и богатства.

⁵ Южноафриканская (1886 год), клондайкская (1896) и аляскинская (1898) золотые лихорадки также повлияли на рост цен, хотя основным их следствием стало не это, а переход большинства развитых стран от серебряного к золотому стандарту.

особого выбора у них нет. Максимум, что может себе позволить отдельный гражданин – это поменять одни фантики на другие, которые, как ему кажется, «более надежные».

Однако появление криптовалют, разновидностей которых на сегодняшний день насчитывается уже несколько тысяч, внесло в эту схему принципиально новый элемент. Здесь «владельцами казино» потенциально оказываются все, актуально – никто конкретно. Проведя исследование по заказу Бэнк оф Канада, Уоррен Вебер пришел к выводу, что биткойн-экономика имеет немало общих черт с экономикой, основанной на золотом стандарте. В частности, это: 1) ограниченная и предсказуемая эмиссия, 2) ни центральный банк, ни органы денежно-кредитного регулирования не контролируют предложение, 3) низкая или отсутствующая инфляция, 4) практически нет арбитражных расходов для международных транзакций, 5) правительства меньше контролируют свою внутреннюю экономику, и 6) правительства теряют доходы от сеньоража, которые они получают от способности почти бесплатно создавать деньги (Weber, 2016). Впрочем, хотя государственные структуры и не могут прямо контролировать рынок большинства криптовалют (уже есть попытки сделать криптовалюты «государственными деньгами»), они могут использовать запретительные действия, что хоть и не может полностью ликвидировать эту сферу, но может существенно подорвать ее позиции. Так, запрет Китая на операции с биткойном осенью 2017 года обрушил его стоимость почти вдвое.

Означает ли проект криптовалют окончательную дематериализацию денег? Здесь тоже не все однозначно. Так, сторонник золотого стандарта Джордж Гилдер, считая Федеральную резервную систему «богом, потерпевшим неудачу», призывает разрушить монополию государства на деньги, используя комбинацию биткойна для интернет-платежей, а золота – как валюты, а не инвестиции (Gilder, 2016). Действительно, как ни странно, криптовалюты кое в чем подобны золоту, позволяющему его владельцу не зависеть от государственной монетарной политики. Но на этом сходство и заканчивается. Драгоценные металлы выдержали испытание временем, и если не появится какой-нибудь инженер Гарин со своим гиперболоидом, то и дальше будут сохранять за собой *ценный* статус. А биткойну только десять лет, и вовсе не факт, что он (как и его многочисленные клоны и альтернативы) доживет до собственного двадцатилетия.

Для майнинга криптовалют необходимо использование (помимо времени и компьютерного оборудования) значительной электрической энергии. Понятно, в этом также заинтересованы владельцы электрогенерирующих компаний, производители комплектующих для стационарных компьютеров (особенно – процессоров и видеокарт), но спрос создают все же не они. Велика здесь и роль спекулятивной составляющей, ибо прибыльность такого рода вложений может измеряться величинами, на порядки превышающими прибыльность от вложений в реальный сектор экономики. Но и роль спекулянтов в этом деле едва ли является определяющей, ибо они не создают интерес к криптовалютам, а лишь его подогревают. На мой взгляд, главная причина популярности криптовалют заключается в практической невозможности контроля транзакций со стороны государственных организаций, что открывает колоссальные возможности как для ухода от налогов, так и для теневого рынка (например, наркоторговли и нелегальной торговли оружием). Последнее касается не только проведения анонимных (псевдонимных) транзакций, но и отмывания полученных незаконным образом средств.

Востребованность криптовалют определяется еще в немалой степени кардинальными трансформациями социокультурного бытия. Человечество не просто вступает в новую эпоху, оно открывает для себя принципиально новую антропологическую реальность, которую я ранее обозначил как переход к «кремниевой расе» (Халаписис, 2016). Соответственно, мировоззрение, социальная организация и экономика будет существеннейшим образом отличаться от того, к чему мы привыкли. Они уже отличаются. Компьютеры, интернет, смартфоны вошли в нашу жизнь совсем недавно (по историческим меркам это вообще произошло «вчера»), но уже сложно представить себе мир без них. Разговоры о

«трансгуманизме» и «технологической сингулярности» уже перестали быть уделом гиков и маргиналов. Естественно, что в этом дивном новом мире ценности переоцениваются⁶. Я не думаю, что проект криптовалют просуществует долго (по крайней мере, в нынешнем виде), но едва ли подлежит сомнению то, что эталоны стоимости будут и далее меняться.

Выводы. Представления о «ценности» и «стоимости» на протяжении человеческой истории лишь отчасти зависели от экономических причин. Договоренности о том, что именно считать эквивалентом стоимости/мерой богатства оказываются результатом сложных взаимозависимостей экономических, социальных и культурных факторов. От восприятия человеком мира зависит его социальная организация, которая вызывает к жизни экономические трансформации. С другой стороны, социальная организация определяет общественное мировоззрение и экономические механизмы социальной активности. С третьей – экономические трансформации влияют как на мировоззрение людей, так и на их формы социальной организации. В отличие от марксистов, я не считаю, что корректно здесь говорить о «базисе» и «надстройке». Я лишь констатирую наличие взаимосвязи.

Тысячелетия люди использовали драгоценные металлы как всеобщий эквивалент и главное мерило богатства; полноценные металлические деньги были, в сущности, лишь подкрепленными авторитетом государства (правителя) свидетельствами наличия определенного количества драгоценного металла. Правители часто были склонны к порче монеты, но обман быстро вскрывался и «плохие деньги» пропорционально теряли в цене. Отказ от полноценных монет и от обеспеченности банкнот драгоценными металлами (то есть, отказ от золотого и серебряного стандарта) привел к тому, что обращающиеся в обществе денежные знаки перестали обозначать конкретную стоимость, превратившись в абстракцию, поставив население в зависимость от монетарной политики государства и от финансовой стабильности национальной экономики.

В наше время деньги в подлинном смысле этого слова не используются. Банкноты и монеты хоть и выполняют функцию денег, но по сути это эрзацденеги, ибо они и сами не состоят из драгоценных металлов, и даже не имеют к ним привязку. Это фантики и жетоны, не более. И даже доллар – это уже далеко не тот доллар, каким он был еще сто лет назад. Мы делаем вид, что верим, будто бы государство что-то там гарантирует и чем-то обеспечивает эти фантики, а при недостаточном доверии мы меняем их на доллары или евро; впрочем, есть подозрение, что последние реально обеспечены еще меньше.

Впрочем, за государственными фантиками хотя бы стоит национальная экономика, и хотя сами по себе они – почти полное ничто, государству есть потребность создавать иллюзию того, что это – нечто, и оно через соответствующий центральный банк старается поддерживать курс этих фантиков по отношению к другим фантикам на приемлемом для себя уровне. За криптовалютой же не стоит вообще ничего, кроме желания одних добыть спекулятивные деньги, а других – анонимно (псевдонимно) проворачивать грязные операции. Тем не менее, проблему популярности криптовалют нельзя свести только к спекуляциям и темным махинациям нечистых на руку дельцов. Биткойн и его многочисленные альтернативы возникли как ответ на вызов информатизации, глобализации и – индивидуализации хозяйственной деятельности. Это попытка уйти от контроля государственных структур, которые склонны с одной стороны, к злоупотреблению своим правом эмиссии денежных знаков, а с другой – к волюнтаристическим методам управления экономикой. В какой-то степени криптовалюты отражают ностальгию участников рынка по золотому стандарту, которая удивительным образом трансформируется в полное отрицание вещественности (в том

⁶В этом смысле весьма показателен сюжет фантастического фильма Эндрю Никкола «Время» (оригинальное название – *InTime*). В будущем биотехнологии позволяют продлевать жизнь неограниченно долго. Единственной валютой в этом мире стало время жизни, и если богачи располагают запасами, позволяющими жить вечно, то бедняки перебиваются с минуты на минуту; исчерпание личного времени означает смерть.

числе – металлической вещественности) денег. Смирится ли государство с утратой монополии на монетарную политику, признают ли транснациональные корпорации и другие участники рынка криптовалюты в качестве средств платежа, перейдут ли банки к операциям в биткойнах и как они при этом смогут выстраивать свой бизнес, согласятся ли обыватели признать такого рода симулякры как ценность и мерило богатства? Я думаю, скорее «нет», чем «да». Но в любом случае, нынешняя ситуация наверняка стимулирует поиски новых моделей определения эквивалента стоимости в условиях информационного общества. Последним обстоятельством и определяются перспективы дальнейших исследований.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

1. Алмазова О. Л., & Дубоносов Л. А. (1993). Рынок против рынка. Москва: Финансы и статистика. 336 с.
 2. Красавина, Л. Н. (2007). Деньги. Большая российская энциклопедия (Т. 8, с. 542), Москва: БРЭ.
 3. Халапсис А. В. (2016). Цифровые технологии и перековка железных людей. *ScienceRise*, 24(7/1), 55-61. doi:10.15587/2313-8416.2016.69141
 4. Халапсис, А. В. (2017). Зеркало Клио: Метафизическое постижение истории. Днепр: Адверта. 384 с.
 5. Dai W. (1998). B-Money. Retrieved from <http://www.weidai.com/bmoney.txt>
 6. Gilder G. (2016). *The Scandal of Money: Why Wall Street Recovers but the Economy Never Does*. Washington, DC: Regnery. 224 p.
 7. Kearns J. (2013). Greenspan Says Bitcoin a Bubble Without Intrinsic Currency Value. Retrieved from <https://www.bloomberg.com/news/articles/2013-12-04/greenspan-says-bitcoin-a-bubble-without-intrinsic-currency-value>
 8. Meltzer A. H., & Friedman, M. (2018). Money. *Encyclopædia Britannica*. Retrieved from <https://www.britannica.com/topic/money>
 9. Peck M. E. (2012). Bitcoin: The Cryptoanarchists' Answer to Cash. *IEEE Spectrum*. Retrieved from <https://spectrum.ieee.org/computing/software/bitcoin-the-cryptoanarchists-answer-to-cash>
 10. Quiggin J. (2013). The Bitcoin Bubble and a Bad Hypothesis. *The National Interest*. Retrieved from <http://nationalinterest.org/commentary/the-bitcoin-bubble-bad-hypothesis-8353>
 11. Shiller R. J. (2014). In Search of a Stable Electronic Currency. *The New York Times*. Retrieved from https://www.nytimes.com/2014/03/02/business/in-search-of-a-stable-electronic-currency.html?_r=0
 12. Tschoegl A. E. (2001). Maria Theresa's Thaler: A Case of International Money. *Eastern Economic Journal*, 27(4), 445-464.
- Weber W. E. (2016). A Bitcoin Standard: Lessons from the Gold Standard. Retrieved from <https://www.bankofcanada.ca/wp-content/uploads/2016/03/swp2016-14.pdf>

Цибра Микола Федорович – доктор філософських наук, професор кафедри філософії, соціології та менеджменту соціокультурної діяльності Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

УДК: 101.9

ДИСБАЛАНС ПОЗИТИВНОГО І НЕГАТИВНОГО У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ

В публікації розглядаються взаємозалежності позитивного і негативного розвитку особистості. Звертається увага на те, як особистість самостійно напрацьовує методичні прийоми і ставлення до вибору себе серед безмежних потенціалів життя. Така методологічна вибірковість, здатність синтезувати проблеми самовдосконалення, і є джерелом суспільної творчості, а особистість може почувати себе архітектором нових відношень і цінностей.

Ключові слова: баланс, дисбаланс, суперечливість, суспільна творчість.

ДИСБАЛАНС ПОЛОЖИТЕЛЬНОГО И НЕГАТИВНОГО В РАЗВИТИИ ЛИЧНОСТИ

В статье анализируется отношение позитивного и негативного в развитии личности. Подчеркивается, что личность – это и постоянный выбор себя среди безбрежных потенциалов жизни, это и методическое становление с наработкой новых методологий самосовершенствования.

Ключевые слова: баланс, дисбаланс, противоречивость, социальное творчество.

DISBALANCE OF POSITIVE AND NEGATIVE YES DEVELOPMENT OF PERSONALITY

In the article a relation is analysed positive and negative in development personality. It is underlined that personality is this methodical becoming and permanent choice itself among shoreless potencies of life.

Key words: balance, disbalance, contradiction, social work.

З шкільних курсів природознавства відомо, що будь-яка система прагне рівноваги, балансу. Природний світ знаходиться у стані умовного спокою, але, одночасно, у довіклі завжди існують нерівноважені сили, які виводять його з балансу. Проте, через певний проміжок часу, природа врівноважує флуктуації, що виникли з певних причин, і повертається знову до первинного стану.

Непостійні сили, які існують у природі, потрібні для того, щоб не було застою, щоб навколишній світ постійно удосконалювався. Тому що розвиток – це природний стан світу при одночасному прагненні до рівноваги та балансу. А відсутність розвитку – це завжди стагнація і регрес. Людина – це частина природи на неї впливають всі закони природи. Оскільки людина – це і суспільна істота вона відчуває вплив суспільства, детермінується безпосереднім соціальним оточенням і самодетермінується.

У кожній, навіть невеличкій сфері нашого життя, фігурує особистісний баланс. Такий баланс життя має кожна людина і називається він у психотерапії «зона комфорту». Чому багато людей все ж виходять зі своєї зони комфорту? Тому що будь-яка зона комфорту – це система певних обмежень. Людина має внутрішню властивість прагнути до свободи. З часом її починає пригнічувати власна зона комфортабельності. Мудрі старці одержують задоволення та відчуття радості, а волелюбні навпаки, прагнуть нової цілі.

Є тут сенс пригадати Оккама, його славетну «бритву» т.т. лезо. «Бритва (лезо) Оккама» – методологічний принцип, відімені англійського монаха-францисканця, філософа-номіналіста Уільяма з Оккама (1285—1349). Він акцентує: «Не слід множити суще без необхідності». Принцип формує базис методологічного редукціонізму, також іменуєий

принципом заощадливості, або законом економії. Бритва Оккама не аксіома, а презумпція, вона не забороняє більш складні пояснення принципово, а лише пропонує порядок розгляду гіпотез, який у більшості випадків, методологічно, є найкращим.

Дисбаланс позитивного і негативного неодмінно спонукує особистість зайти до медичних закладів і це не жарт. Навіть морально стійка і фізично тренувана індивідуальність, яка довго знаходиться у негативному, розбалансованому суспільному просторі, бути у здоровому стані психіки і здоровому глузді – не взмозі. Кожен з нас – самоочевидна унікальна своєрідність від народження. Поступово, ми всі це усвідомлюємо, як неспростовну данність, вимагаємо до себе відверто, або підсвідомо, певної уваги і поваги суспільства.

Державний суспільно-політичний фон у грудні 2013 року, цинічно проілюстрував неповагу до своїх громадян, одуривши їх сподівання на гідність, честь, справедливість, совість, правдивість і, в решті решт, продуктивність влади. Різкий нахилубік негативу, неодмінно повинен був матеріалізуватися у суспільні негаразди. Чи розуміла це влада? Так! Не бракувало награваних коштів і на професійних аналітиків.

Історія найкращий демонстратор, як дефіле на подіумі. Несприйняття того, що відбувається на політичному олімпі позначилось: по-перше – на різкому падінні зацікавленості народу України у державних справах; по-друге – повернулася невпевненість у майбутньому, збільшилася міграція; по-третє – активізувалися негативи векономіці, політиці, позначилося це і на здоров'ї нації і т.д. і т.п. На сьогодні, будемо відвертими, стан не вирівнюється, суспільний настрій не покращується, однак, треба протидіяти, бо, як говорено: під камінь, що лежить, вода не біжить.

Об'єктивність пізнавального досвіду людини, структурування її свідомості, полягає у здатності суб'єкта відноситись до себе, як доголовного об'єкта явищ і подій. Кожен сприймає себе, як індивіда озброєного свідомістю, в Україні говорять: тямую, а про індивід – тямуща людина. Без розуміння цього – акт самосвідомості взагалі неможливий. При цьому слід враховувати, що суб'єкт усвідомлює не лише своєю включеність в об'єктивну мережу відношень, але й розуміє унікальність власної позиції у світі. Остання простежується, по-перше – у тому, як особистість розуміє, що займає певне місце у системі просторово-часових зв'язків, яке не займає ніякий інший суб'єкт. По-друге – індивід, цілком слушно, вважає, що тільки він має «внутрішній шлях» до власних суб'єктивних станів.

Свідомість, яка живе у відриві від загального життя, або пов'язана з ним формально, на інтелектуальному рівні, може бути легко «корумпованою» кимось, ціною відмови від власної сутності і функцій. Один з варіантів корупції свідомості — це підігривання індивіда власним інстинктам і емоціям, замість того, щоб їх контролювати за допомогою критичного розуму. У цьому варіанті сама свідомість утягується до в'язкого середовища ірраціональності. Вся сила її витрачається на пошуки засобів для досягнення цілей, що диктуються біологічними імпульсами, а не вільним і розумним визначенням суб'єкта. Закріпачена інстинктами і емоціями, корумпована свідомість, як правило, нікому (і собі) у власній несвободі не зізнається. Вона використовує самооману, самохвальство, культивує ілюзії відносно своїх можливостей, винахідливо уникає сутичок з істиною.

На мові моралі, таке поведіння іменується обивательським. Чим більш рішуче змінюється навколишнє середовище, або настрої громади, тим більше індивід намагається не помічати власних неспівпадінь зі сподіваннями соціуму. Чим довше особистість грає у ці «перехованки» від об'єктивного світу, тим більше вона програє, тому що наздоганяти час неможливо. Краще робити модернізаційні ремонти у власній свідомості не якомога швидше, а своєчасно.

Даний вид корупції — самоомана —виліковується важко, бо, як правило, це хвороба хронічна, характерологічна. Для особистості, що не бажає сперечатись з долею, постійно боротись за своє місце під сонцем, особливо в нашому неспокійному українському соціумі, це невиліковний діагноз і це дарма, бо нічого кращого ніж життя, природа не виметикувала. За життя варто боротись до фінального моменту. Свідомість і усвідомленість людини не

вичерпуються лише пізнавальними процесами. Свідомість повинна переживати реальність в усіх складнощах, суперечливостях, надавати собі можливість вибору себе серед обставин, бути відповідальним господарем своїх рішень івчинків. Вважатись розумником, “тямушим”, це не тільки матипотенціал виборювати щось у розумовій формі. Як говорив Іммануїл Кант: « Моральність вчить не тому, як бути щасливим, а тому, як бути гідним щастя».

Усвідомленність починається з того моменту, коли ця, чистолюдська спроможність, використовується для того, щоб прагнення,цілі і інтереси особистості знайшли себе — співпали в суспільномучасі і просторі своєї епохи. Усвідомленність, таким чином, є ознакою соціальності людини, її самовизначенністю у системі реальнихсуспільних відносин. Однак, усвідомленність не зводиться до вміння людини жити за стійкими правилами гуртожитку. Її творчі атрибути завжди виявляють себе у побуті, на засадах моральності громади.

Без правил і законів, що налагоджують функціонування людей,ладу в суспільстві не існує. Масова сумлінність, фронтальна спонтанна моральність громадян, на жаль, суспільству не загрожують. Це завжди залишиться актуальними питаннями соціуму і культурологічними завданнями різних країн та народів. Навіть в ті часи,коли вдається досягти такого стану в суспільстві, коли повага дозаконів стає практично загальною нормою поведінки, неймовірноувиявити, що торжество моралі ввійшло в суспільство один раз іназавжди, як це здалось нації одразу після подій Майдану грудня2004 року.

Можливо, це колись відбудуватиметься саме тому, що моральпочинатиметься не з банального дотримування правил поведінки,а з вміння жити за розумом, за внутрішніми законами, за веліннями совісті, яка не дозволить світильнику гаснути, як тільки людина зходить з праведного шляху, ігнорувати межу дозволеного згубно. Мирозуміємо, що такої досконалості людина не досягла.Навіть діти «індіго» не позбавлені агресивності і, хай навіть аргументованого, але неадекватного самолюбства.Як на мене, то досконалості, без втручання науки, людина незможе досягти ніколи. Але припиняти моральні пошуки і методологічні експерименти — ми не маємо права. Насамперед, це моральний борг перед майбутніми поколіннями,в усякому разі, докинаука своїми втручаннями не навчиться викорінювати в людиніантисоціальну поведінку.

Досягати балансу моральності людству прийдеться до тих часів, коли Золоте Правило (неучиняй того, чого не бажаєш собі) не поселиться в душі кожноїлюдини, як «дороговказ».Ухиляться від вихованняпозитиву, нехтувати доброчинностями — методологічно невірнo, це розуміють навіть “отці” (пахани) криміналу,бо своїх діточок навчають украших закладах Лондону, Європи, США, що визнаються класичними вихователями молодого покоління.

Сьогодні ж, дотримування зовнішніх правил, мало свідчить проспавжню моральність та вихованність індивіда. Ми неодноразовспостерігаємо, як хитрість легко, майже непомітно,трансформується в лицемірство, наприклад, часто-густо грішатицим наші славнозвісні депутати, політики. Це доводить громаді про те,якою зручною формою приховування імморальної поведінки користуються недобропорядні обцинники.

Моральне самовдосконалення складається з дієвого прагненняжити для інших, турбуватись про ближнього і отримувати від тогозадоволення. Співпадіння суспільного і індивідуального набуваєморального змісту і смислу лише тоді, коли відкривається простірдля розвитку творчих сил особистості. Коли зводяться умови підрозкриття талантів для необхідностей громади.Особистість — це методичне становлення і постійний вибір себе серед безмежжя потенцій життя. Людина здатна не просто вільновибирати себе з побудованих реальністю альтернатив між заданими систематичностями відліку, але й постійно з’ясовувати шляхивирішення щоденних суперечностей, віднаходити нові пункти відліку. Саме така здатність є джерелом соціальної творчості, будівничим нових відношень і цінностей.

Чимрізноманітнішіприйомиусвідомленнядійсності,тимяскравішим здається оточуючий світ, цікавішим власне життя.Вирівнювати індивідуальні розбіжності, нівелювати їх — недоцільновзагалі.Важливіше навчитись все адекватно сприймати, розуміти і рахуватись з

унікальністю індивідів. Суперечності виникають, як наслідок незнання тих або інших рис і обставин особистості, з причин об'єктивного і суб'єктивного характеру. Як закономірність – найчастіше спрацьовує останній параметр.

Подібні претензії наука «дозволила» виставляти і по відношенню до себе. Тут так само фігурують незнання, напівзнання, псевдознання, з приводу змісту власної персони. Помилкові оцінки власного характеру, надмірність бажань, сподівань, неадекватна поведінка – всі ці риси існують в кожному. У різних обставинах вони чимось провокуються, виявляються, заважають жити і будувати розумні відносини в суспільстві. У салонах фальсифікаторів і фальсифікацій істину важко роздивитись, тому слід придивлятися до обставин і подій уважніше, аналізувати ретельніше, працювати хутчіше, бо часплинний, життя минає швидко.

Не додають добробуту і такі вади як улесливість, наклепи, принижуюча зарозумілість, розбещуюча запопадливість. Це відноситься до хворобливих вад індивіда, які слід лікувати сумлінно вперто. Довіра до себе, відчуття власної гідності, самоповага – в значній мірі опираються на стабільний, стаціонарний образ власного «Я». Константне сприйняття індивідуальних особливостей, дорівнюється аналогічності з іншими, рівно як і мірі несхожості, оригінальності, своєрідності.

У відповідності до автентичних, індивідуальних атестацій, люди ставляться до внутрішніх суперечностей всіляко. Одні впадають у рефлексивні думи, інші зразу розпочинають бурхливу діяльність, а треті — занурюються в емоційні шторми. Єдиного рецепту вірного відношення до внутрішньоособистісних суперечностей не існує за визначенням. Фігурують лише принципові настанови, щодо розрізнення позитивного і негативного в особистості. Все, що має добротворчу складову, що моральне і людяне — ми відносимо до позитивного, інше — має існувати за межами звичайних норм гуртожитку.

Суперечливими, провокативними, конфліктологічними, навіть девіантними, являються деякі риси індивідів, що пов'язані з вродженими властивостями нервової системи, чи відносяться до специфічних вад сприйняття, усвідомлення і переживання. Переважно це ті риси, що викликаються негативними спонукальними мотивами.

Відомо, що схилити індивід до тієї, або іншої діяльності, вдається лише за умов наявності в її характері і психіці адекватних афективних (*від лат. — пристрасть*) складових частин. Спонукають можуть і переконання, які здобула особистість. Складні моральні почуття мають свої вади. Сформовані раніше, наприклад, негативним оточенням, залишають тавро на все життя. Скажімо, як підсвідомо розкривався через лексику кримінального середовища політик В. Ф. Янукович – “козли”, “бидло” і пр., демонструючи нутро і біографічні прикмети.

За останніми оцінками фахівців аналітиків-спостережників, геолого-географічні компоненти теж можуть впливати на психіку людей. В сучасних масмедіа багато матеріалів про російський трикутник смерті Ростов – Таганрог – Шахти, де за останні десять років проявилось було заарештовано 57 ман'яків (найвідоміший з них – Чекотило), за кожним з яких десятки вбивств, згвалтувань з особливою жорстокістю. Журналіст, який звернув на цю аномалію увагу, заявив, що після відвідин певних місць сам за собою спостерігає підвищену агресивність, що межує з бажанням убивати людей. Увагу громади збудили, а от щодо наслідків – то наразі виникає запитання: а куди ж подіти тисячі людей, які живуть у тому промисловонасиченому географічному трикутнику?

Якщо, одночасно діючі мотиви, виявляються непримиренними, проте рівновеликими за проникливістю впливу, неодмінно відбувається певний внутрішній (духовний) конфлікт. В останню пору спостерігається соціальне явище, яке набуло статусу важко вирішуємої проблеми буття: відокремлення життєдіяльності індивіда від самого індивіда і перетворення його в щось середньотипове, абстрактне, нав'язане ззовні, те, що насправді до самої індивідуальності не має відношення.

Хтось вдало висловився, що життя зовсім не коротке, якщо мисамі будемо джерелом життя. На жаль, від пересічної людини в суспільстві залежить мало. Індивід вимушений повністю задовольнятися карбованими шаблонами діяльності, інструкціями, в яких життя

рекомендується сумою правил стандартних ситуацій і рішень. Коротке, або довге життя, невимірюється кількістю прожитих років. Якщо кожен день – то еціле життя за повнотою переживань і подій, то висновки щодоповноти і довжини, таким чином прожитого життя – напрошуються самі по собі. Є таке акторське короткослів'я: не важливо що, а важливо як!

Звичка жити за шаблоном, за якимось напрацьованим зразком поведінки, не дивлячись навіть на те, що «зразки» дійшли до суперечностей і не відповідають вимогам життя, яке вже давно змінилося і потребує нового розпорядку гри – недолік досить розповсюджений. Цей дефект важко знищуваний, через внутрішній спротив до будь-якої новизни і всілякої напруги розуму і тіла. Помножений на самовдоволення махровий консерватизм призводить до катастрофічного наслідку. «За звичкою» вже не можна, а інакше — «не виходить»! Життєвий консерватизм інколи пояснюють і виправдовують досвідом, набутою мудрістю, обережністю. В певних розумних межах це, передусім, прозоре мислення іспокійний, напрацьований образ життя.

У повсякденних турботах і ситуаціях індивід не розмірковує, як філософ. Це відбувається не лише тому, що неможливо завждипіднімати до стрункого абстрактного рівня людську свідомість, аще й тому, що життєва позиція індивіда в переплетеннях особистого досвіду не завжди може бути безпосередньо виведена зі схематичного світогляду. Прожити життя чесно, совісно, не покриваючись коростою байдужості, пихатості, це значить звікувати життя творче, у постійних тривогах і пошуках, але цікаве і плідне.

Згадаємо ще раз щоденникові роздуми письменника Льва Толстого і його монументальні висновки: «Чтобы жить честно, надо рваться, биться, путаться, спотыкаться и падать, ошибаться и ещё раз ошибаться, начинать и бросать, и опять начинать, и опять бросать. И вечно бороться, и лишаться! А спокойствие – душевная подлость!». Лев Миколайович, як відомо, до самого кінця залишався розкаюваним грішником і інтелігентом, щостраждав від власної «панськості» і нерозділеності глибоких моральних пошуків. Слід, мабуть, тут пригадати ще одну його сентенцію: «Сила правительства держится на невежестве народа, и оно знает это и потому всегда будет бороться против просвещения. Пора нам понять это!».

Сьогодні існує мода на вислів «екологія людини». Прийшло одностайне розуміння того, що екологію природи неможна розглядати окремо від психологічного стану людини. Найчастіше це питання вивчається у сфері встановлених людиною відносин з технічним оточенням. Виникає небезпідставне побоювання, що комп'ютери, розумні машини, починають перевершувати людину у багатьох випадках, нав'язуючи відповідний стиль життя і формуючи потреби, що досі не виникали у сфері людських відносин.

Вималювалася ситуація, на підставі якої, українці почали жартувати: тут хвіст крутить собакою! Поза будь-яким сумнівом, у даному випадку порушується екологія природи, що перетворюється на техногенну пустелю вже не перші роки. Суспільство спостерігає ці процеси, констатує, вивчає їх, але спротив немічний, досягнень у галузі екологічних перемог не просто недостатньо, взагалі — катма і зміни клімату волають вже не дискантом, а контральто.

Однією рукою ми тримаємо гасло, в якому бажаємо добробуту кожному. А в іншій руці — високо здіймаємо прапор з гаслом, що треба обмежувати апетит, що добробут не така вже і небезпечна річ, що великі і малі міста по всьому земному шару потопають в звалищах, навіть звірі з лісів та океанів подались столуватися до міських сміттєвих урн! Ото ж бо, слід частіше замислюватись, чим та як «прикривати душу», і чи завжди «душі прекрасні пориви» треба задовольняти.

До того ж, досадна очевидність, чомусь, кожен хоче бачити обачливими і скромними інших, а не власну особу. Емоції поодинокого індивіда, його стан розпачу від окремої події, де його участь не викликає, як осібний розсуд ніякого схвалення, заганяють інколи індивід у глухий кут депресії, особливо тих, хто збирає і цінує моменти життя, а не речі, як скопідом Плюшкін. Стан метаноїї потребує виховних зусиль. Проблеми існування в світі з часом, не стають менш складними. Подальші спроби виправдатись перед власною совістю і перед

громадою, вплітаються в канву значно ширших процесів, які постійно вирують, здійснюються зрізним рівнем якості наслідків.

Безумовно, трансформаційні процеси вічні і невинні, вони продовжуються, набувають певної досконалості, як наприклад у випадку, коли віртуальне життя набуло загрожуючих масштабів і можна говорити про певну тенденцію, що стає на заваді культурологічних підвалин цивілізації. Не випадково, в нових умовах люди і нації знову і знову намагаються відповісти на головне питання: хто ж ми є? Тут можна використати чийсь інтернетівський допис: «Я тебе чую. Я тебе розумію. Не підганяй подій. Всесвіт.»

Хто ми такі, якщо за сприянням наших нераціональних дій руйнуються підстави буття і погіршується ситуація в світі? Пригадується фраза німецько-французького мислителя Альберта Швейцера (1875-1965), що був яскравим прихильником життя, визнавав його пружиною морального відновлення. Суть її за гострою потребою роздумів авторитетних осіб, ми теж нагадаємо. У своїй Нобелівській промові (1952 р.) він констатував, що *людина перетворилась в надлюдину, яка набуває руйнівних рис.*

Сучасна людина наділена надлюдською силою, та на жаль, ще не піднялась до рівня надлюдського розуму. Чим більше зростає її потужність, тим біднішою вона стає. Наша совість повинна прокинутись і прийти до самоствердження, *(для широкої аудиторії опонентів, напомним, что самоутверждение – это утверждение утверждением, а не отрицанием, из области самоотрицания).* Чим більше ми перетворюємось у «надлюдей», тим більш нелюдськи ми чинимо і виглядаємо. Тому у ХХІ столітті, на сучасному науковому рівні, слід розглянути цілісне призначення і дефініцію людини, як цивілізаційної одиниці.

У всіх процесах, явищах, які відбуваються у нашому Всесвіті, існують протилежні аспекти і на кожний позитив є свій негатив. Приклади: день-ніч, зима-літо, добро-зло, позитив-негатив. Поняття «негатив» походить від лат. «negativus» – заперечливий і уявляє собою протилежне значення будь-якого об'єкта, явища. Як правило, під негативом розуміється обов'язково щось погане. Є підстави вважати, що у Всесвіті діє свій особливий закон «протилежностей», у відповідності з яким у кожного явища, події, енергії, почуття існують дві протилежні сторони. Оскільки людина має генетичну пам'ять, знаходиться у соціумі і володіє певними людськими вадами, звичками, переконаннями, хворобами, можна констатувати, що негатив в нас завжди присутній і він проявляється не тільки через поверхові судження про насильство навколо нас, а також наповнює наші почуття, емоції і вади (заздрість, осуд, агресія, гордіня, марнославство).

Негатив, що притаманний особі, іменується внутрішнім. А той негатив, який оточує людину, впливає на свідомість через засоби масових комунікацій, інших людей, суспільство, є зовнішнім негативом. Можна уявити катастрофу, коли ці два типи негативу зосередяться в одній людині. Чи здатне суспільство допомогти особистості уникнути такого вибухового перекоосу? Певно, але тільки при об'єднаних зусиллях всіх суспільних інституцій, при фаховому вихованні людини, при її співучасті, при свідомій потребі у високому рівні духовного розвитку. Існує безліч «радницьких» наукових і популярних книг, статей, телевізійних програм, вдалих і хибних методик, що використовуються в напрямку впливу на психіку людини.

Як підсумок:

1. Негатив – суб'єктивна оцінка людиною подій, явищ, протилежний полюс від позитива.

2. Негатив є складовою життєвого балансу людини.

3. Постійне перебування у позитиві порівнюється з просвітленням, досягається високим рівнем саморозвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Толстой Л. Н. Собр.соч.В20-тит.М.,1963.
2. Хантингтон Самюэль. Столкновение цивилизаций. Под. общ. Ред. К. Королева и Е. Кривцовой, М., АСТ Publishers, 2014, –660с.
3. Цибра М. Ф. Метанойя. Філософсько-етичний аспект: Монографія.– Одеса: Астропринт,2006.–240с.

З М І С Т

Аксьонова Вера Игоревна	6
СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ СЕНС ГУМАНІСТИЧНИХ ОБРІВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ПРОСТОРУ: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ	
Атаманюк Зоя Миколаївна	11
ГРАНІ ЛЮДСЬКОЇ ДУХОВНОСТІ У СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИХ РЕФЛЕКСІЯХ	
Бабаєва Баяз Аллаверді-Кізі	16
МЕНТАЛЬНІСТЬ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ ФАКТОР РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА	
Борінштейн Євген Русланович	21
АССЕРТОРИЧЕСКИЕ, ГИПОТЕТИЧЕСКИЕ И КАТЕГОРИЧЕСКИЕ ИМПЕРАТИВЫ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ	
Виноградова Наталя Михайлівна	28
СОЧЕТАНИЕ РЕЛИГИОЗНО-ФИЛОСОФСКОГО, ЭСТЕТИЧЕСКОГО И ПОЭТИЧЕСКОГО ФЕНОМЕНА В ТРАДИЦИЯХ ЯПОНИИ	
Гальченко Максим Сергійович	33
КУЛЬТУРА МИСЛЕННЯ ЯК ФАКТОР ЗМІНИ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ РЕАЛЬНОСТІ	
Гансова Эмма Августовна	39
ЧТО ТАКОЕ СОЦИАЛЬНЫЙ «ВЭЛФЭЙР»	
Добролюбська Юлія Андріївна	45
СОЦІАЛЬНА ПАМ'ЯТЬ В ІСТОРІОГРАФІЧНІЙ ТРАДИЦІЇ «АННАЛІВ»	
Єременко Олександр Михайлович	51
ОСНОВЫ ФИЛОСОФСКОЙ КОМБИНАТОРИКИ С ЭЛЕМЕНТАМИ ОКСЮМОРОННОЙ ДИАЛЕКТИКИ	
Ільїна Галина Володимирівна	61
ІНТЕНЦІЇ ВІЗУАЛЬНОГО «ОКА РОЗУМУ» В ТРАДИЦІЇ ФЕНОМЕНОЛОГІЧНО-ЕКЗИСТЕНЦІЙНОГО АНАЛІЗУ	
Кучерук Олег Алексеевич	67
СОЦІАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ФОРМИРОВАНИЯ ГРАЖДАНСКОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ У СТУДЕНТОВ	
Лопуга Ореста Іванівна	72
ВПЛИВ ІНТЕРНЕТУ ТА МАСОВОЇ КУЛЬТУРИ НА РОЗВИТОК ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЦІННОСТЕЙ СУСПІЛЬСТВА	
Маді Галина Іванівна	77
ОСНОВНІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ МАРГІНАЛЬНОСТІ: СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ	
Пальчинская Мар'яна Вікторівна, Орленко Ірина Миколаївна	83
ПРОЕКТУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ ЯК ЗАСІБ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ	
Петінова Оксана Борисівна	90
ЕКОНОМІЧНА ОСВІТА ЯК СОЦІОГУМАНІТАРНИЙ ГАБІТУС НОМО ЕСНОМІСІУС: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ДИСКУРС	
Плавич Володимир Петрович	97
ПРАВО І ЕКОНОМІКА В ТРАНСФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ	
Рудан Наталя Сергіївна	104
ВПЛИВ МЕНТАЛІТЕТУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА НА	

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ Савченко Олексій Геннадійович	110
ВНЕШНЯЯ ПАМЯТЬ КАК ФАКТОР ФОРМИРОВАНИЯ КЛИПОВОГО СОЗНАНИЯ И НОВЫХ ТИПОВ МЫШЛЕНИЯ Соседко Ганна Сергіївна	115
ОСОБЛИВОСТІ ІСТОРИЧНОЇ ОНТОЛОГІЇ У ПРАЦЯХ Д. ДОРОШЕНКА З ТОЧКИ ЗОРУ ТРОПОЛОГІЇ Терземан Олександра Вікторівна	123
ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛЬНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ У СОЦІАЛЬНО- КОМУНІКАТИВНОМУ ДИСКУРСІ Халапсіс Олексій Владиславович	126
МИР БЕЗ ДЕНЕГ: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ И СОЦИОКУЛЬТУРНЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ ЭКВИВАЛЕНТА СТОИМОСТИ Цибра Микола Федорович	136
ДИСБАЛАНС ПОЗИТИВНОГО І НЕГАТИВНОГО У РОЗВИТКУ ОСОБИСТОСТІ	

Наукове видання

**НАУКОВЕ ПІЗНАННЯ:
МЕТОДОЛОГІЯ ТА ТЕХНОЛОГІЯ**

Редакція:

Борінштейн Є. Р., головний редактор,
Цибра М. Ф., заступник головного редактора
Балашенко І.В., відповідальний секретар
Кавалеров А.А., технічний редактор
Орленко І. М., коректор

Адреса редакції:

Україна, 65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26, каб. 73
Тел.: (0482) 732-09-52
Реєстраційний № 17195-5965 Р

Здано на виробництво – 02.07.2018.

Підписано до друку з оригіналу-макета – 27.06.2018.

Формат по ISO 216 А4, 297х210, 1/16. Папір офсетний.

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 19. Наклад 100 прим.

Інформаційно-видавничий центр Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
65020, м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 26
тел.: (048) 732-09-52